Taal in stad en land

FRANS-VLAAMS

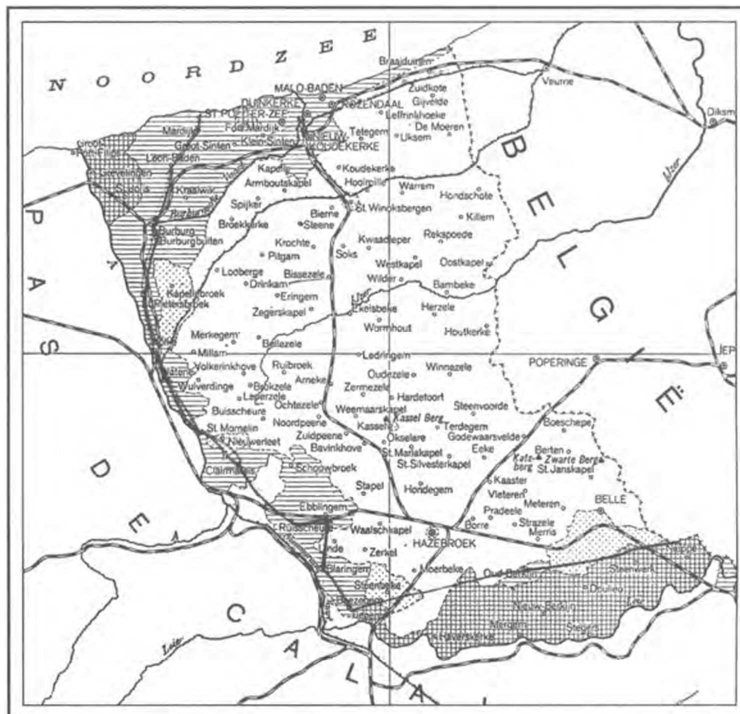
Hugo Ryckeboer

lannoo

Taal
in stad en land

FRANS-VLAAMS

FRANS-VLAANDEREN

De ingetekende taaltoestand is die van omstreeks 1940. In het niet-gearceerde gebied wonen nu nog een aantal Vlaamssprekenden, hoofdzakelijk ouderen.

(Uit: J. Verschueren S.J., Modern Woordenboek, 4de druk, Brepols, Turnhout, 1946)

Taal
in stad en land

FRANS-VLAAMS

Hugo Ryckeboer

lannoo

Dit boek kwam tot stand mede dankzij een subsidie van de provincie West-Vlaanderen.

Delen binnen de reeks 'Taal in stad en land', hoofdredactie Nicoline van der Sijs

Verschenen delen België
1 *Belgisch-Limburgs* door Rob Belemans en Ronny Keulen
2 *Brussels* door Sera de Vriendt
3 *Frans-Vlaams* door Hugo Ryckeboer

Te verschijnen delen België
4 *Antwerps* door Georges De Schutter
5 *Vlaams-Brabants* door Jacques Van Keymeulen en Miet Ooms
6 *Oost-Vlaams en Gents* door Johan Taeldeman
7 *West-Vlaams* door Magda Devos en Reinhild Vandekerckhove

Verschenen delen Nederland
1 *Amsterdams* door Jan Berns m.m.v. Jolanda van den Braak
2 *Fries en Stadsfries* door Pieter Duijff
3 *Gronings* door Siemon Reker
4 *Haags* door Michael Elias i.s.m. Ton Goeman
5 *Leids* door Dick Wortel
6 *Maastrichts* door Ben Salemans en Flor Aarts
7 *Oost-Brabants* door Jos Swanenberg en Cor Swanenberg
8 *Rotterdams* door Marc van Oostendorp
9 *Stellingwerfs* door Henk Bloemhoff
10 *Utrechts, Veluws en Flevolands* door Harrie Scholtmeijer
11 *Venloos, Roermonds en Sittards* door Pierre Bakkes
12 *West-Brabants* door Hans Heestermans en Jan Stroop
13 *Zuid-Gelderse dialecten* door Jan Berns
14 *Sallands, Twents en Achterhoeks* door Jan Nijen Twilhaar
15 *Heerlens Nederlands* door Leonie Cornips
16 *Taal van de Wadden* door Mathilde Jansen en Marc van Oostendorp
17 *Drents* door Henk Bloemhoff en Henk Nijkeuter
18 *Zeeuws* door Lo van Driel
19 *Zuid-Hollands* door Cor van Bree
20 *Noord-Hollands* door Jan Berns m.m.v. Sanne Steusel

www.lannoo.com

Vormgeving omslag en binnenwerk: Villa Y (André Klijssen), Den Haag
Zetwerk: PROgrafici, Goes
Gedrukt en gebonden bij Drukkerij Wöhrmann

D/2004/ 45 / 323 – ISBN 90 209 5856 9 – NUR 616

Voorwoord bij de reeks 'Taal in stad en land'

Voorwoord bij de reeks 'Taal in stad en land'

Tussen mei 2002 en herfst 2004 zijn bij Sdu de twintig delen van de reeks 'Taal in stad en land' verschenen die betrekking hebben op de dialecten in Nederland. In 2004 en 2005 zullen daarenboven bij Lannoo nog zeven delen verschijnen over de Nederlandse dialecten in België en Frankrijk. Zie de pagina hiernaast voor een overzicht. Ieder deel van de reeks beschrijft de taal van een bepaalde streek of stad. Hiermee zijn alle regionale variëteiten van het Nederlands (inclusief de minderheidstaal Fries) beschreven, sommige globaal en andere gedetailleerder. De boeken zijn bedoeld voor ieder die in Nederlandse dialecten is geïnteresseerd – of men deze nu zelf spreekt of niet.

De reekstitel '*Taal* in stad en land' is opzettelijk gekozen om te benadrukken dat de taalvariëteiten waarover binnen de reeks gesproken wordt, zoals standaardtaal, dialect, streektaal, stadstaal, sociolect, groepstaal of accent, taalkundig allemaal gelijkwaardig zijn. In dit voorwoord wordt een algemeen beeld geschetst van de taalvariëteiten die in Nederlandstalig België en Noord-Frankrijk voorkomen, en wordt aandacht besteed aan de opzet van de delen binnen de reeks.

Het Standaardnederlands

Het Standaardnederlands of Algemeen Nederlands is in de Renaissance ontstaan. De taal die in de Middeleeuwen in de Lage Landen werd gesproken, verschilde per regio, stad en zelfs dorp. Er bestonden dus alleen streektalen. Tijdens de Renaissance werd naast de geleerdentaal Latijn steeds vaker de volkstaal, dus het Nederlands, gebruikt, zowel in literaire en wetenschappelijke werken als in bijbelvertalingen. Door de opkomst van de drukpers vonden de teksten bovendien een ruimere verspreiding dan voorheen. Omdat daarbij de taalverschillen tussen de verschillende regio's hinderlijk voor de communicatie bleken, schiep men een overkoepelende standaardtaal, waarin althans in de geschreven taal de regionale verschillen beperkt werden. Vanaf die tijd bestond er een verschil tussen enerzijds de dialecten, die in een bepaalde streek gesproken werden, en anderzijds de gestandaardiseerde schrijftaal, die in het hele Nederlandstalige gebied min of meer uniform was.

Hierbij dient opgemerkt dat er formeel geen verschil bestaat tussen een taal en een dialect. Traditioneel wordt Fries een taal en Brabants een dialect genoemd, maar in taalkundig opzicht verschillen zij niet: het Fries en het Brabants zijn beide volwaardige taalsystemen. Hoogstens kan men beweren dat het verschil tussen het Fries en het Standaardnederlands groter is dan dat tussen het Brabants en het Standaardnederlands – of dat klopt staat nog te bezien. Het verschil tussen het Standaardnederlands en een Nederlands dialect ligt in buitentalige zaken: in het feit dat spelling, grammatica en woordkeus van het Standaardnederlands zijn geüniformeerd, vastgelegd en op school worden onderwezen, en dat het Standaardnederlands tot staatstaal is verheven in België (naast Frans en Duits) en in Nederland. Vandaar dat taalkundigen op de vraag wat het verschil is tussen een taal en een dialect, hun toevlucht nemen tot one-liners zoals 'taal is een dialect met een leger en een vloot' en 'taal is een dialect met een nationale vlag'. Standaardtaal en dialect hebben een verschillende maatschappelijke positie gekregen, en daardoor ook een verschillende maatschappelijke waardering.

Zoals gezegd bestond er vanaf ongeveer de zeventiende eeuw een gestandaardiseerde schrijftaal. Deze werd vooral in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden gebruikt en gevormd, omdat Zuid-Nederland na de val van Antwerpen in 1585 onder vreemde (Spaanse, Oostenrijkse of Franse) overheersing stond. Vlaanderen had toen tot de kortstondige samenvoeging

van Noord- en Zuid-Nederland onder Willem I weinig contact met de Noord-Nederlandse standaardtaal, en kon evenmin een eigen standaardtaal ontwikkelen. De officiële taal was het Frans, terwijl daarnaast het dialect in Vlaanderen in gebruik bleef; Roland Willemyns geeft hiervan vele voorbeelden in zijn *Het verhaal van het Vlaams*. Tijdens het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, van 1815 tot 1830, riep koning Willem I het Nederlands uit tot landstaal en administratieve taal van het rijk, onder het motto: één land, één taal.

Terwijl in Nederland in de negentiende eeuw, na de afscheiding van België, de beschaafde spreektaal zoals die onder de ontwikkelde burgers van de Randstad werd gesproken, zich steeds meer uitbreidde, maakte het Nederlands in België een moeilijke tijd door. Weliswaar werd in de Belgische grondwet van 1831 bepaald dat het gebruik van de talen Frans en Nederlands vrij was, maar dit hield in de praktijk in dat het Frans bevoordeeld werd, ondanks het feit dat de meerderheid van de bevolking Nederlandstalig was. Het grootste deel van de bevolking sprak namelijk wel een Nederlands dialect, maar geen ABN, terwijl de bovenlaag Frans sprak. Bestuur en rechtspraak vonden dan ook in het Frans plaats. Na 1830 werd de 'Vlaamse beweging' actief. Velen zetten zich in voor een verbetering van de positie van het Vlaams, waarbij de meerderheid zich op het Noord-Nederlands richtte. Vanaf ongeveer 1870 trachtte men de gelijkberechtiging van het Nederlands naast het Frans af te dwingen door middel van taalwetten. Op het eind van de negentiende eeuw werd langzaam maar zeker het onderwijs in het Nederlands uitgebreid. In 1914 werd de leerplicht ingevoerd en bepaald dat in het lager onderwijs de gebruikelijke taal van het kind als voertaal gebruikt zou worden. Vanaf dat moment kreeg iedereen in Nederlandstalig België Nederlands onderwijs. In 1930 werd de universiteit Gent als eerste vernederlandst. Hiermee had het Nederlands als onderwijstaal het pleit gewonnen, en kwam voor het eerst een Vlaamse elite op die haar hele onderwijscarrière in het Nederlands had doorlopen. Ook het bestuur en het gerecht werden in de jaren dertig geheel vernederlandst.

Na de Tweede Wereldoorlog verbreidden radio en tv de gesproken standaardtaal. Vanaf ongeveer 1960 breidde het gebruik van het Standaardnederlands van een kleine intellectuele elite zich uit over een grote groep, door de stijgende welvaart, de verhoging van het onderwijspeil en de democratisering van de toegang tot het hoger onderwijs. Dat betekent dat pas vanaf de

jaren zestig de standaardisering in Nederlandstalig België een brede sociologische basis krijgt. Vanaf dat moment verspreidde het standaardtaalgebruik zich geleidelijk over de hele taalgemeenschap, gedragen door een maatschappelijke elite.

In België is de standaardisering dus veel later begonnen dan in Nederland. Momenteel is de standaardtaal in Nederland en België grotendeels identiek, en de verschillen worden kleiner: er bestaat slechts een gering aantal grammaticale verschillen tussen het Belgisch-Nederlands en het Nederlands-Nederlands, en de verschillen in de woordenschat bedragen naar schatting slechts enkele procenten. Alleen in de uitspraak nemen de verschillen juist toe in plaats van af. In Nederland is namelijk sinds de jaren zeventig een grotere en geaccepteerde variatie opgetreden binnen de standaarduitspraak: allerlei vormen die tot de Hollandse substandaard behoorden, zijn geleidelijk min of meer geaccepteerd en verbreiden zich nog steeds. Poldernederlandse klinkers (/aai/, /ou/ en /aau/ in woorden als *tijd, huis, koud*) worden vrij algemeen gebruikt, zeker onder jonge hoogopgeleide vrouwen, *s* en *f* komen regelmatig in de plaats van *z* en *v* (dus *zien* en *voor* worden uitgesproken als /sien/ en /foor/), en de zogenoemde Gooise *r* (een enigszins klinkerachtige *r* die veel weg heeft van de Engelse *r*) wint steeds meer terrein. In België hebben deze veranderingen niet plaatsgevonden.

Dat er een 'Belgische variant van de Nederlandse standaardtaal' bestaat, wordt bijvoorbeeld in het VRT Taalcharter erkend en geaccepteerd. Er wordt over gezegd: 'Als norm geldt de taal die door taalgevoelige Vlamingen wordt gehanteerd wanneer zij hun taal bewust verzorgen. Die norm sluit grotendeels aan bij de algemene Nederlandse standaardtaal, maar laat ruimte voor Belgisch-Nederlandse inbreng op het gebied van uitspraak, woordkeus, zegswijzen en beeldspraak.'

Taalvariëteiten in Nederlandstalig België

Naast de standaardtaal zijn de dialecten blijven voortleven, en die staan in deze reeks centraal. De dialecten kunnen in verschillende dialectgroepen worden onderverdeeld, namelijk in het Limburgs, Brabants, Oost-Vlaams, West-Vlaams en Frans-Vlaams – aan ieder van deze dialectgroepen is in de reeks een apart deel gewijd. Tussen de verschillende dialectgroepen liggen overgangsgebieden, die op de kaart hieronder gearceerd zijn. Uit de kaart –

afkomstig uit het tijdschrift *Oost-Vlaamse Zanten* 2002, 3/4, 171 – blijkt tevens dat de grenzen van de dialectgroepen niet samenvallen met de provinciegrenzen.

De grote dialectgebieden in Nederlandstalig België

Het Frans-Vlaams is eigenlijk een onderdeel van het West-Vlaams, maar heeft door zijn geïsoleerde positie niet deelgenomen aan West-Vlaamse vernieuwingen aan de andere zijde van de rijksgrens en heeft hierdoor allerlei archaïsmen bewaard. Ook in Zeeuws-Vlaanderen wordt Vlaams gesproken; dit Zeeuws-Vlaams komt in het deel *Zeeuws* aan bod.

Brabants wordt behalve in de Belgische provincies Vlaams-Brabant en Antwerpen ook gesproken in de Nederlandse provincie Noord-Brabant. Wie de verschijnselen over de grens wil bekijken, kan de delen *Oost-Brabants* en *West-Brabants* raadplegen. Ook het Limburgs wordt gesproken in zowel Belgisch- als Nederlands-Limburg. Aan de Nederlandse kant zijn hierover de volgende drie delen verschenen: *Heerlens Nederlands*, *Maastrichts*, en *Venloos, Roermonds en Sittards.*

In de reeks is aan twee Belgische stadstalen een apart deel gewijd, en wel om tegengestelde redenen. Het Brussels krijgt een eigen deel omdat het een kwijnend bestaan leidt en zelfs gevaar loopt te verdwijnen, terwijl het Antwerps (dat behoort tot de Brabantse dialectgroep) juist bloeit en invloed uitoefent op de omringende dialecten. De overeenkomst tussen de twee stadstalen is dat het allebei unieke dialecten zijn. In het Oost-Vlaamse deel wordt voorts speciale aandacht geschonken aan de Gentse stadstaal, omdat deze een taaleiland vormt binnen het Oost-Vlaams.

In Vlaanderen wordt nog veel dialect gesproken, door meer mensen in meer situaties dan in Nederland, maar ook hier gaan de dialecten dramatisch achteruit. Het is echter niet zo dat de mensen die het dialect laten vallen, onmiddellijk VRT-Nederlands gaan spreken – dat hoor je in Vlaanderen maar bij heel weinig sprekers, alleen bij hoogopgeleiden die een goede reden hebben om keurig Nederlands te spreken. In plaats daarvan hanteren zij een variëteit die geen dialect meer is, maar ook geen standaardtaal, tussentaal dus. Er bestaat in België een continuüm met aan het ene uiterste het oude, traditionele dialect en aan het andere de hoogste variëteit van het Standaardnederlands die in België als het 'goede voorbeeld' en het na te streven doel wordt beschouwd: het VRT-Nederlands. Daartussenin liggen allerlei variëteiten, tussentalen, waarvan de ene dichter bij het dialect, de andere dichter bij dat VRT-Nederlands aansluiten. In de tussentalen vinden we grote invloed van de dialecten en veel gallicismen (*kader* in plaats van 'lijst', *zich bedriegen* voor 'zich vergissen', *gekend* voor 'bekend'), purismen (*stortbad* voor 'douche', *geldbeugel* voor 'portemonnee'), en archaïsmen (*geenszins, kleed* 'jurk', *nochtans, vermits*). Sinds de jaren negentig lijkt er zich een autonome standaardisering te voltrekken onder de tussentaalvariëteiten, uitgaande van het Brabants. Want Brabant is het taalcentrum in België: Brabantse uitspraakvarianten en woorden (*beenhouwer* 'slager', *hesp* 'ham' en *pinnekensdraad* 'prikkeldraad') worden door andere Nederlandse dialecten in België en door tussentalen overgenomen.

De recente doorbraak van de tussentalen is te wijten aan een aantal factoren: in de jaren zeventig en tachtig van de twintigste eeuw hebben ouders er massaal voor gekozen om hun kinderen niet meer in dialect op te voeden, omdat het traditionele dialect geen geschikt communicatiemiddel was in de postindustriële samenleving met haar enorme mobiliteit en het grote aantal contacten op middellange en lange afstand. Omdat de stap van dialect naar Standaardnederlands voor Vlamingen die zelf in het dialect of hooguit in een regiolect zijn grootgebracht, te groot was, gingen zij zich massaal bedienen van tussentalen. De sterke positie van Vlaanderen in economisch en politiek opzicht en het groeiende Vlaamse zelfbewustzijn zorgen bovendien voor een grotere waardering voor de eigen moedertaal tegenover het Frans, en leiden tevens tot de overtuiging dat de norm uit Nederland niet langer alleen zaligmakend is, maar dat er ruimte moet zijn voor typisch Belgische taalkenmerken. De populariteit van tussentalen is af te lezen aan het veelvul-

dige gebruik hiervan bij de commerciële omroep, VTM, die in 1989 werd opgericht; bij de BRT (later VRT) daarentegen hield en houdt een speciale medewerker toezicht op het taalgebruik.

De meeste Vlaamse taalkundigen ageren ertegen dat Vlamingen de tussentalen gaan beschouwen als synoniem met Standaardnederlands, onder andere omdat deze tussentalen in Nederland niet zonder meer begrijpelijk zijn, maar vooral omdat het het einde zou betekenen van de taaleenheid die er tussen Vlaanderen en Nederland bestaat en die zelfs bij wet is vastgelegd, als een tussentaal in België de norm zou worden.

In Nederland is er in het laatste kwart van de vorige eeuw sprake van een revival van het dialect, die wel 'dialectrenaissance' wordt genoemd: popgroepen die in dialect zingen, verheugen zich in een grote belangstelling, er verschijnen veel publicaties in en over het dialect, cabaretiers gebruiken stadstalen en bereiken daarmee een groot publiek. Hoewel ook in België muziekgroepen in dialect zingen, is de dialectrevival hier veel zwakker: doordat de standaardtaal in België minder lang en minder algemeen verbreid is dan in Nederland, wordt er meer op de dialecten neergekeken. Ook de politieke steun voor streektalen en dialecten is in België minder groot dan in Nederland: zo bieden Nederlandse overheden financiële steun aan inspanningen ten behoeve van het dialect, zijn er in een groot aantal regio's speciale streektaalfunctionarissen benoemd om de belangen van de streektaal te behartigen, en zijn het Fries, Nedersaksisch en Limburgs in Nederland met verschillende status erkend als regionale taal binnen het Europees Handvest voor Regionale of Minderheidstalen. In België is de politieke en financiële steun veel geringer. Wel is in België, anders dan in Nederland, het gebruik van het Nederlands vastgelegd in de grondwet, maar dat was noodzakelijk vanwege de meertaligheid van het land.

De reeks 'Taal in stad en land'

Hoe staat het in het nieuwe millennium met de dialecten? De reeks 'Taal in stad en land' biedt het antwoord op die vraag. Terwijl momenteel de belangstelling voor dialecten zowel in Vlaanderen als in Nederland bij de bevolking toeneemt en in Nederland ook in de politiek, blijkt paradoxaal genoeg uit de boeken van de reeks dat het daadwerkelijke gebruik van dialect vrijwel overal gestaag afneemt, ook in België, en dat alle dialecten steeds meer verande-

ren in de richting van de standaardtaal. Dat maakt het des te belangrijker dat de stand van zaken wordt vastgelegd. Van de meeste regio's en steden bestaan wel historische beschrijvingen van het dialect, maar in deze reeks wordt de *huidige* situatie beschreven. Uniek aan de reeks is bovendien dat zij het gehele Nederlandstalige gebied bestrijkt.

In principe volgen de delen van de reeks hetzelfde stramien. Eerst wordt een algemene inleiding gegeven met een plaatsbepaling van het dialect. Hierna volgt een beschrijving van de klanken en spelling, de woorden, woorddelen en zinnen van het huidige dialect – deze beschrijving is contrastief, dat wil zeggen dat de nadruk ligt op datgene wat afwijkt van het Standaardnederlands. De volgende hoofdstukken handelen over het ontstaan van het dialect en de houding ertegenover. Hierna wordt een woordenlijst gegeven met de belangrijkste of opvallendste woorden in het dialect. Ieder boek besluit ten slotte met gegevens over in het dialect geschreven literatuur en een voorbeeld daarvan, waarna als finale de belangrijkste literatuur óver het dialect wordt vermeld.

Het hoofdstuk over de klanken staat helemaal aan het begin, omdat klanken nu eenmaal het grootste, opvallendste en meest onderzochte verschil tussen Standaardnederlands en dialect vormen. Van de grote steden weet men vaak dankzij cabaretiers en zangers hoe de taal ongeveer klinkt, maar van de plattelandsdialecten is dat veel minder bekend, hoogstens in enkele stereotiepen, die, zoals uit de boeken blijkt, lang niet altijd kloppen. De auteurs hebben geprobeerd de klankverschillen zo duidelijk en eenvoudig mogelijk uit te leggen, maar de materie is ingewikkeld. In ieder boek is een overzicht gegeven van de gebruikte fonetische weergave. Er bestaat in het Nederlandse taalgebied een tendens om tot uniforme afspraken te komen voor het spellen van dialecten, maar uitgekristalliseerd is deze tendens nog niet. Voor de reeks 'Taal in stad en land' is in principe gekozen voor de Brabantse referentiespelling (in 1999 gepubliceerd onder de titel *Hoe schrijf ik mijn dialect?* en in de bundel *Honderd jaar stadstaal* – waarin de geschiedenis van de stadstalen wordt beschreven).

Bij het hoofdstuk over de zinnen kwam als probleem naar voren dat er over de zinsbouw van sommige dialecten nog veel niet bekend of onderzocht is, ondanks de verschijning in 1991 van de *Atlas van de Nederlandse dialektsyntaxis*. Om dit gat te dichten is in 2000 het project Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten, SAND, van start gegaan.

Uit het hoofdstuk over de houding tegenover het dialect blijkt dat er een verschil in beleving en waardering van de verschillende taalvariëteiten bestaat. Zo worden het Brussels en Frans-Vlaams momenteel minder gewaardeerd dan de andere Vlaamse en Brabantse dialecten of het Limburgs. Bovendien bestaat er dikwijls een tegenstelling tussen het platteland en de stad: het Antwerps wordt bijvoorbeeld door de omgeving hoog gewaardeerd en overgenomen, waardoor Antwerpse taalkenmerken zich verbreiden over het Brabantse platteland. Het Gents daarentegen is een taaleiland.

Alle delen van de reeks staan op zichzelf. Wie meerdere of zelfs alle delen van de reeks leest – en dat raad ik ieder van harte aan! – zal bemerken dat sommige verschijnselen of woorden in meerdere dialecten voorkomen. Verwijzingen daarnaar ontbreken meestal; de dialecten zijn in principe beschreven in hun verhouding tot de standaardtaal, niet in verhouding tot elkaar. Wel beslaan de meeste boeken grotere gebieden, zoals het Oost- en West-Vlaams in de provincies Oost- en West-Vlaanderen, het Brabants in de provincies Antwerpen en Vlaams-Brabant en het Limburgs in Belgisch-Limburg. In deze boeken worden uiteraard de verschillen binnen het gebied beschreven, en bovendien de overgangsgebieden naar de aangrenzende dialectgroepen.

Wie na het lezen van de boeken nog meer wil weten, kan terecht bij de 'Taalkamer' in het Huis van Alijn in Gent, ook te vinden via www.huisvanalijn.be/taalkamer/index.html, of op de website www.taalinstadenland.nl. Op beide sites zijn geluidsopnames van de dialecten te horen. Op http://fuzzy.arts.kuleuven.ac.be/rewo/ is informatie te vinden over de Regionale Woordenboeken van het Brabants, Limburgs en Vlaams, met links naar onder andere het Nederlandse Meertens Instituut en het VCV (Vlaams Centrum voor Volkscultuur). Op http://www.kun.nl/dialect/snd/ ten slotte vindt men informatie over de Stichting Nederlands Dialecten.

De boeken in de reeks bieden een boeiend overzicht van de taalvariëteiten die binnen het Nederlandse taalgebied worden gesproken. De auteurs zijn er op voorbeeldige wijze in geslaagd een informatieve en aantrekkelijke beschrijving te geven waaruit vooral blijkt dat de dialecten in het bewustzijn van de mensen nog springlevend zijn – waarmee niet gezegd is dat dat ook geldt voor alle dialecten zelf. Daarbij is ieder boek van de reeks geschreven vanuit de kennis, interesse en specialisatie van de afzonderlijke auteur.

Iedere auteur plaatst dus zijn eigen accenten, wat het algehele beeld extra levendig maakt. Tezamen hebben de auteurs een indrukwekkend monument voor de Nederlandse dialecten opgericht.

Nicoline van der Sijs, hoofdredacteur

Inhoud

Lijst van illustraties

Inleiding

Onder de vele Zuid-Nederlandse taalvariëteiten is er een bijzondere, namelijk het Vlaams dialect gesproken in Frans-Vlaanderen. Zijn bijzonderheid dankt het aan verschillende oorzaken en omstandigheden.

Ten eerste gaat het om een taalvariëteit in het 'buitenland'. Dat wil zeggen het wordt gesproken in een stuk Vlaanderen dat al een goeie driehonderd jaar in Frankrijk ligt en waar het Nederlands als overkoepelende standaardtaal nu geen enkele rol meer speelt. Dat geldt voor geen enkel ander Nederlands dialect, zelfs niet het Brussels. Want hoezeer de doorsnee autochtone dialectspreker in Brussel ook vervreemd is geraakt van het Standaardnederlands en hij vooral het Frans als cultuurtaal heeft verworven, toch is de wereld van het Nederlands hem niet vreemd. Het Nederlands is immers een officiële taal in Brussel. Niets daarvan echter nog in Frans-Vlaanderen.

Sedert de aanhechting van een westelijk stuk van het graafschap Vlaanderen bij Frankrijk door Lodewijk XIV in de tweede helft van de zeventiende eeuw is door een geleidelijk gegroeide dominantie van het Frans de taaltoestand voor het originele gesproken Vlaams er uniek geworden. Door het geleidelijke verlies van het contact met de rest van het Nederlandse taalgebied en doordat men vooral vanaf de tweede helft van de negentiende eeuw alle contact verloren heeft met de taalstandaardisering in Nederland en Vlaanderen, vertoont het dialect meer dan elders de sporen van isolement. Met name is er daardoor ter plaatse zeer veel Middelnederlands tot zeven-

tiende-eeuws taalgoed bewaard, wat elders door jongere taalevoluties is weggevaagd. Maar anderzijds heeft de staatkundige scheiding er het taalcontact met het Frans of de lokale Romaanse dialectvariëteit, het Picardisch, zeer duidelijk versterkt. Ook die opmerkelijke Franse inslag, vooral in de woordenschat, valt bij een eerste contact al duidelijk op.

Ten tweede is het Vlaams in Frankrijk ook het meest zuidwestelijke van alle Nederlandse dialecten. Die positie heeft duidelijk meegespeeld in zijn taalhistorische opbouw en evolutie. Vandaar dat men in het Frans-Vlaams taalkenmerken terugvindt die door die oorspronkelijk perifere ligging, gekoppeld aan het latere isolement, een uitzonderlijk licht kunnen werpen op de taalevolutie van de westelijk Nederlandse taalvariëteiten in het algemeen en meteen ook op de Nederlandse standaardtaal, want die is toch grotendeels op het Hollands, een dergelijke westelijke variëteit, geënt.

Om de eigenaardigheden en kenmerken van het Frans-Vlaams te begrijpen kan men er bijgevolg niet omheen om de achterliggende externe geschiedenis van het Vlaams in Frankrijk eerst van naderbij te gaan bekijken.

1. De externe geschiedenis van het Vlaams/Nederlands in Noord-Frankrijk

1.1 Resten en historische getuigenissen in het huidige Pas-de-Calais

Iedereen die ooit over de oudste geschiedenis van het Nederlands moest leren, werd geconfronteerd met de verzen

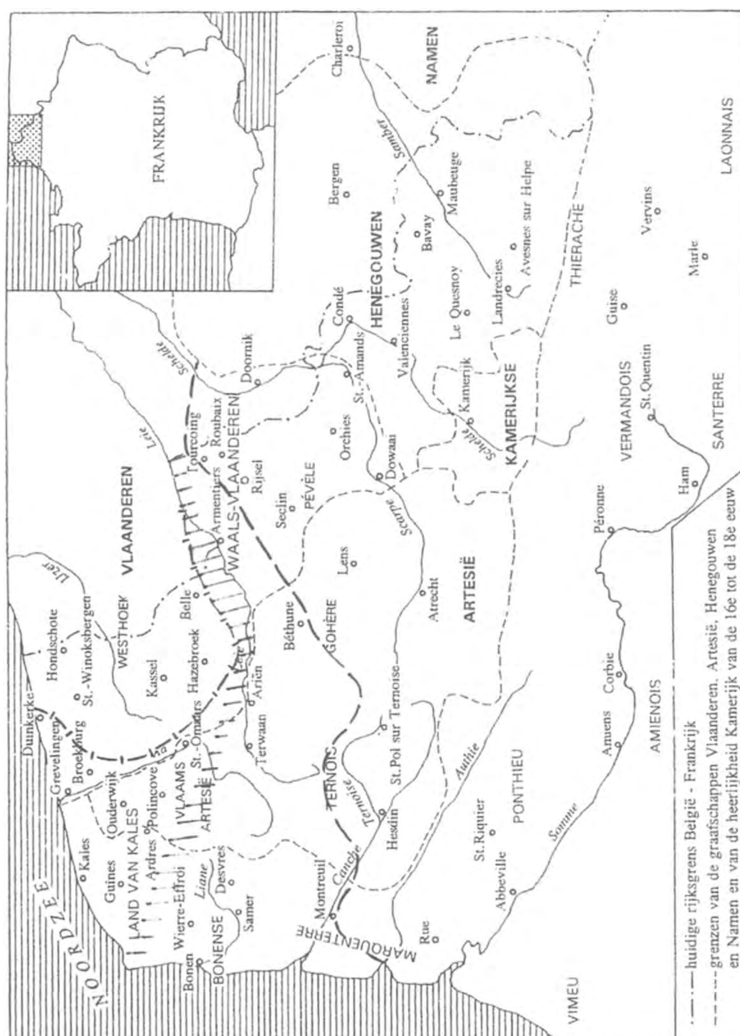
Hebban olla vogala nestas hagunnan,
hinasi hic anda thu
wat umbidan wi nu

Hebben alle vogels hun nesten begonnen,
tenzij ik en jij?
Waarop wachten we dan?

Hoewel het vers rond 1200 geschreven is in Rochester in Kent (zuid-oost Engeland), wordt het toegeschreven aan een monnik afkomstig uit Frans-Vlaanderen of het zogeheten Vlaams Artesië. Maurits Gysseling, de auteur van het *Corpus Middelnederlandse teksten tot 1300* schrijft daarover: 'Alles wijst erop dat de monnik, die het minneversje neerpende, afkomstig was uit het uiterste zuidwesten van ons taalgebied: de streek van Sint-Omaars (Saint-Omer) of verder westwaarts. Precies daar was, onder meer blijkens de plaatsnamen op *–tūn*, de Engelse taalinslag het sterkst.' Ook de oudst beken-

de interlineaire glossen van het Nederlands stammen uit de elfde eeuw en werden geschreven in de Sint-Bertijnsabdij in Saint-Omer. Dat getuigt ervan dat in de vroege Middeleeuwen de Romaans-Germaanse taalgrens veel westelijker en zuidelijker liep dan thans. Een duidelijk relict daarvan zijn de vele Vlaams/Nederlands ogende plaatsnamen in het noorden van Pas-de-Calais, zoals heel wat plaatsnamen die eindigen op *–inghem*: *Elinghen, Ledinghem, Leubringhen, Leulinghem, Maninghem*. Voorts soms sterk verfranste namen waarin de oorspronkelijk Nederlandse vorm nog moeilijk te herkennen is. Dat is onder meer het geval met de namen op *–bert*, waar een Nederlandse *berg* achter schuilgaat: *Audembert* (Oudenberg), *Brunembert* (Bruinenberg). In *Wissant* herkennen we nog wel Witzand of in *Bouquehault* een tegenhanger van een Nederlands Boekhoute (beukenbos).

Naast die oorspronkelijk Nederlandse plaatsnamen zijn er een aanzienlijk aantal Nederlandse relictwoorden in het regionale Picardisch. Typische voorbeelden daarvan zijn *bèr(k)* als benaming voor een stroloods of hangar (wat hetzelfde is als het Nederlandse *(hooi)berg)*, of *klav* voor klaver in plaats van het Franse *trefle*. Dat alles wijst op een ruim Oudnederlandssprekend gebied in de vroege Middeleeuwen ten noorden van een toenmalige taalgrens tussen overwegend Romaans en overwegend Germaans gebied. Gysseling reconstrueert die taalgrens in de negende eeuw aan de hand van de fonetische evolutie en andere grammaticale kenmerken van de plaatsnamen in Latijnse oorkonden van die tijd. Hij beschrijft die taalgrens als volgt: de kuststrook ten zuiden van de monding van de Canche vertoont Germaanse inslag, meer landinwaarts komen al spoedig Romaanse namen voor, ten noorden van de Canche, van haar monding tot aan de Créquoise (een bijrivier van de Canche) is alles Germaans met uitzondering van een Romaans taaleiland ten noorden van Montreuil. Verder lijkt de Créquoise de taalgrens te vormen. Die loopt verder langs Fruges, Béthune en Rijsel naar Moeskroen. Toch lijken er ten noorden van die lijn, vooral ten zuiden van de Leie, enkele Romaanse taaleilanden te zijn. Vanaf de negende eeuw ziet men de romanisering veld winnen langs de taalgrens en verderop door inplantingen in Germaans gebied, zoals Coulonge (waarvan het taaleiland zich zal uitgestrekt hebben tot Calais) en ook Le Waast.

De Franse Nederlanden en de taalgrensevolutie

(aangepast uit De Vries, Willemyns, Burger, Het Verhaal van een Taal)

— — — : *taalgrens negende eeuw*

/ / / / / : *taalgrenszone omstreeks 1300*

-|-|-| : *huidge taalgrens*

De oorsprong van die eerste taalgrens schijnt een indirect gevolg te zijn van het laat-Romeinse defensiesysteem dat zich in de diepte had teruggetrokken langs de weg Keulen – Boulogne en dat voornamelijk door Germaanse huursoldaten bemand was. Immers, door opstanden die vooral tussen 250 en 280 na Christus in het noorden van de provincia Belgica plaatshadden, schijnt ten noorden van deze verdedigingslijn – op enkele militaire posten na – alles door de Romeinse kolonisatoren definitief opgegeven te zijn. Het is dus de afwezigheid van Romeinse kolonisten vanaf het einde van de derde eeuw ten noorden van de lijn Keulen, Tongeren, Kortrijk, Thérouanne (Terwaan), Boulogne, veeleer dan de grote invallen van het begin van de vijfde eeuw, die bepalend zal zijn geweest voor het oudste verloop van de Germaans-Romaanse taalgrens.

Die vroegste lineaire taalgrens is later ontstaan als een soort evenwichtslijn tussen twee gebieden die ten noorden en ten zuiden ervan eerst taalgemengd waren. Ten zuiden ervan bestond vanaf de oprichting van het Merowingische rijk de heersende feodale klasse uit Germaanssprekenden, terwijl bij de meerderheid daar, vooral in de steden, het vulgair Latijn dominant bleef. Die Frankischsprekende feodale bovenlaag bleef er generaties lang tweetalig, maar werd ten slotte helemaal geromaniseerd. Dat had tegen ongeveer 900 zijn beslag gekregen. Rond die tijd ook lijken ten noorden van de beschreven lineaire taalgrens de Romaanssprekenden grotendeels door de Germaanssprekenden te zijn geassimileerd. Het noorden van het huidige Pas-de-Calais was dus vrijwel integraal Germaans. Daarnaast moet voor de streek rond Boulogne en verder landinwaarts rekening gehouden worden met een intense Saksische kolonisatie van de vijfde tot de achtste eeuw, die onder meer merkbaar is in de plaatsnamen op *-tun*; *Audinctun, Fréthun* en andere. Die historische achtergrond vormt een verklaring voor de vele ingweoonse of Noordzeegermaanse elementen die men nu vooral nog in de westelijke rand van het Frans-Vlaams aantreft.

1.2 De verfransing/picardisering van het noorden van Pas-de-Calais

Volgens Gysseling moet in de elfde eeuw tussen Boulogne (in ouder Nederlands ook Bonen of Beunen) en Saint-Omer (Sint-Omaars) een grootscheepse romaniseringsbeweging op gang gekomen zijn. Reeds vanaf de tiende eeuw lijkt de romanisering definitief de Leie te hebben bereikt ten

westen van Aire (Ariën), terwijl een strook ten oosten van Aire en ten noorden van de Leie, met de stadjes Estaires (Stegers) en Merville (Meregem), nog lang een taalgemengd gebied is gebleven. De stad Boulogne is nog tweetalig in de twaalfde eeuw, het platteland ten noorden ervan toont nog een zuiver Nederlandse toponymie op het einde van de dertiende eeuw, blijkens een in het Frans opgestelde renterol van de bezittingen van de abdij van Beaulieu (in Ferques bij Marquise) van 1286. Hetzelfde geldt volgens Gysseling voor Quelmes en Boisdinghem een vijftiental km ten westen van Saint-Omer, blijkens een renteboek van 1441.

Men kan dus aannemen dat rond 1300 het westelijke Middelnederlands met een sterke Noordzeegermaanse invloed de volkstaal was ten noorden van een lijn die liep vanaf ongeveer Cap Gris Nez, ten zuiden van Guînes, Ardres, Lumbres en Saint-Omer en verder langs de Leie ten oosten van Aire. De picardisering van dit gebied lijkt ingezet te zijn door de burgerij in de steden. In Calais (in gewestelijk of ouder Nederlands Kales) is waarschijnlijk het grootste deel van de bevolking, zeker de middenklasse en de vissers, nog Nederlandstalig op het einde van de dertiende eeuw, getuige de vele Nederlandse plaats- en persoonsnamen en andere Nederlandse woorden in de Latijnse schepenverordeningen en stadsrekeningen uit die periode. De stad behoorde van 1347 tot 1558 toe aan de Engelse kroon. Een Engelse tekst van 1529 stelt dat er in de stad meer Picarden en Vlamingen zijn dan Engelsen. Dat laat vermoeden dat de tweetaligheid zeker tot in de zestiende eeuw heeft voortgeduurd. Ook in de 'Coutumes' van Ardres, opgesteld in 1507, wordt gesteld dat de baljuw en de schepenen hun pleidooi kunnen houden en hun uitspraak kunnen vellen 'en flamand'. Dat wijst erop dat de tweetaligheid in de Calaisis (of: streek rond Calais) in de zestiende eeuw nog voortleefde.

In de bij Saint-Omer gevestigde Sint-Bertijnsabdij zijn zoals gezegd in de elfde eeuw de oudst bewaarde Nederlandse glossen geschreven. In Saint-Omer zelf gaat de burgerij het Frans gebruiken als officiële schrijftaal vanaf de tweede helft van de dertiende eeuw. De oudst bewaarde middeleeuwse schepeneed uit de Nederlanden is ons in een tweetalige versie overgeleverd uit Saint-Omer en dateert van omstreeks 1360. In Saint-Omer blijft het Nederlands in gebruik in de middenklasse en volksklasse tot in de zestiende eeuw, want tot in 1593 blijft men uitspraken in strafzaken ook in het Nederlands aankondigen.

In de noordelijke omgeving van Saint-Omer, evenals het hele polderge-

bied tussen Calais, Saint-Omer en Gravelines (Grevelingen), is het Vlaams/Nederlands nog veel langer gangbaar geweest. De officiële schrijftaal was er Frans. Er zijn niettemin enkele getuigenissen en schaarse schriftelijke bewijzen die bevestigen dat het Nederlands levend was tot in de achttiende eeuw in het Land van Bredenarde (Audruicq, Nortkerke, Zutkerke en Polincove) en tot in de negentiende eeuw in Land van den Hoek (Saint-Folquin, Saint-Omer-Capelle, Sainte-Marie-Kerque). De door een plaatselijke klerk in het Nederlands gestelde kwitanties bij de kerk- en armenrekeningen van 1602 tot 1615 in Polincove bevestigen bovendien dat er nog in het Nederlands gepreekt werd. Ook een handboek van de pastoor van Saint-Folquin uit 1637-1638 bewijst dat er nog Nederlands gebruikt werd. Nog in 1674 ontvangt Audruicq een ordonnantie van Lodewijk XIV die in het Nederlands gesteld is. Uit verschillende getuigenissen blijkt dat in het Land van Bredenarde pas in het begin van de achttiende eeuw de eerste Franse onderwijzers en pastoors zijn aangekomen. In Eperleques werd tot 1748 in het Nederlands gepredikt en de bevolking protesteerde bij de aanstelling van een nieuwe pastoor die niet in het Vlaams kon preken. Hetzelfde wordt gesignaleerd voor Audruicq in de 18e eeuw. Ook de enquête van Grégoire, gehouden op last van de nieuwe regering na de Franse revolutie stelde vast dat er in 1790 nog Vlaamse scholen waren in Artesië.

Een belangrijke reden voor de taalomschakeling in dit poldergebied tussen Calais, Gravelines en Saint-Omer kan men zien in de vele regionale contacten met het Picardischsprekende achterland, vooral in de steden. Tot in de eerste decennia van de vorige eeuw waren er in de westelijke rand van Pas-de-Calais nog Vlaamssprekenden, met name in het dorp Ruminghem, en in de buitenwijken van Saint-Omer Hautpont (Hoge Brugge) en Lysel (den IJzel). In Clairmarais (Klaarmaresch) evenals in het gehucht Schoubrouck (Schouwbroek) waren er voor enkele jaren nog.

De invuller van een dialectenquête in 1886 voor Lederzele, een westelijke randgemeente van Frans-Vlaanderen, schrijft daarover (in het Frans!): 'Het Vlaams dialect van enkele dorpen in Pas de Calais lijkt heel sterk op dat van ons.' Dat laat ons toe om te stellen dat de typische kenmerken van het Vlaams dat nu nog in de uiterst westelijke dorpen in Frans-Vlaanderen gesproken wordt, eigenlijk de voortzetting zijn van het meest westelijke Vlaams/Nederlands dat ooit in Pas-de-Calais werd gesproken. Dat geeft meteen een grond om die kenmerken beter te verklaren. Maar daarover verder meer.

Het lijkt zo te zijn dat de verfransing (tot in de negentiende eeuw Picardisering) uitgegaan is van de steden, waar de burgerij en de handelslui het eerst op de Romaanse taal overschakelden. De boeren en buitenlui die met hun producten naar de steden trokken, waren verplicht om die taal ook te spreken. Zo spotten de burgers van Boulogne met de plattelandslui in de twaalfde eeuw toen die zeiden 'Il fait beau, enee!' (*en nee* is het West-Vlaams voor 'nietwaar' – trouwens in het regionale Picardisch van noord Pas-de-Calais heet dat ook *eh non*). Dit proces, dat vanaf de twaalfde eeuw voor Boulogne gold, zal vanaf de vijftiende, zestiende eeuw voor de omgeving van Saint-Omer, Calais en Ardres hebben gegolden en vanaf de achttiende eeuw ook voor die rond Audruicq en Gravelines. Zulke tweetaligheid kan meerdere generaties lang duren. Dat is mij bijvoorbeeld duidelijk geworden uit gesprekken met een Vlaamse zegsman uit Bonegem (een gehucht van Nieuwerleet) tegen de taalgrens aan. Hij vertelde me hoe hij en zijn Vlaamssprekende familieleden uit Clairmarais met de schuit naar Saint-Omer voeren, om hun boter en andere koopwaar te verkopen '*egen de borgers van de stee*' (aan de burgers van de stad). Op de vraag 'In welke taal?' was het antwoord: 'In het Frans natuurlijk'. Als de schuit gerepareerd diende te worden, gingen ze naar een '*schuitemaker*' in den IJzel. Daar was de voertaal volgens zijn getuigenis tot in de jaren twintig van de vorige eeuw nog Vlaams, later echter Frans.

Zo'n voorbeeld geeft aan hoe de historische taalomschakeling en de opschuivende taalgrens door verschillende factoren tegelijk is beïnvloed. De economische druk en de prestigedruk zullen van de elfde tot de negentiende eeuw in Pas-de-Calais vooral hebben gespeeld, veel meer dan politieke grenzen. Dat heeft zich in de laatste anderhalve eeuw ook in het huidige departement Duinkerke (Dunkerque) afgespeeld.

1.3 De geleidelijke verfransing van Frans-Vlaanderen

Onderwijs en lokale administratie en ook de literatuurbeoefening in 'la Flandre flamingante' waren in de Middeleeuwen nagenoeg uitsluitend Nederlandstalig. Dat gold dus ook voor de Vlaamstalige kasselrijen of ambachten van Belle, Kassel, Broekburg en Sint-Winoksbergen (respectievelijk Bailleul, Cassel, Bourbourg en Bergues in het Frans), die in de zeventiende eeuw vanaf 1659 door Louis XIV werden veroverd en sedert de Vrede van

Utrecht van 1713 definitief bij Frankrijk werden aangehecht.
De aanhechting bij Frankrijk heeft er het begin betekend van een langzame wijziging in de taaltoestand, die vandaag de dag bijna voltooid is.

Het gebruik van het Nederlands in officiële domeinen werd kort na de machtswissel beperkt. Het onderwijs bleef niettemin overwegend Nederlands tijdens de achttiende eeuw. Enerzijds benadrukten intellectuelen en schrijvers in de zeventiende en achttiende eeuw, bijvoorbeeld Michiel De Swaen uit Duinkerke, de eenheid van hun taal met de overige Nederlanden, vooral met Holland. Anderzijds waren zij tweetalig en goed op de hoogte van de cultuur en het literaire gebeuren in Frankrijk, zodat hun werk vaak een verbindingsfunctie had tussen de Franse en de Nederlandse cultuurwereld. Zo bewerkte De Swaen de *Art Poëtique* van Boileau in het Nederlands. Toch werden in veel steden Franse scholen opgericht voor de nieuw aangekomen Franssprekende leden van het leger en de administratie. Hun aanwezigheid moet een belangrijke rol hebben gespeeld in de start van een taalomschakeling die later onomkeerbaar is gebleken. Zodoende kunnen we vaststellen dat tegen het einde van de negentiende eeuw Duinkerke, Grevelingen en Broekburg (Bourbourg) en het omliggende platteland overwegend Franssprekend (of gedeeltelijk Picardischsprekend) waren geworden. In hoeverre de administratie, het hoger onderwijs en de katholieke kerk hierin een rol hebben gespeeld, dient nog nader onderzocht te worden. Maar in de verfransing zullen hoofdzakelijk economische en demografische factoren een rol hebben gespeeld. Zo verdubbelde de bevolking van Duinkerke en omgeving in de eerste dertig jaar na de aanhechting bij Frankrijk, voornamelijk door inwijking van Franstaligen of Picardischsprekenden.

Toch is de taaltoestand niet grondig veranderd tot aan de Franse revolutie in 1789. Het Nederlands bleef de voornaamste functies als cultuurtaal vervullen tijdens de eerste eeuw van het Frans bewind in deze vroeger eentalig Nederlandse streek. Er was een intensieve literaire activiteit in de kringen van de rederijkerskamers en de Frans-Vlaamse kamers bleven deelnemen aan wedstrijden in de Oostenrijkse Nederlanden en omgekeerd. Een schoolmeester uit Kassel, Andries Steven, schreef een handboek voor het onderwijs van de moedertaal in 1713, *Nieuwen Nederlandtschen Voorschriftboek*, dat meer dan een eeuw lang in gebruik bleef in heel wat scholen aan weerszijden van de grens.

In de achttiende eeuw was de spreektaal er zeker, zoals overal elders in de

Nederlanden (en in Europa) het dialect, maar de intellectuelen bleven zich in hun schrijftaal verbonden voelen met de bovengewestelijke 'Nederlandsche' of 'Nederduytsche' taal, die ze zelf echter meestal 'Vlaemsch' noemden. Dat mag onder meer blijken uit een verloren gegaan handschrift *Snoeijmes der Vlaemsche taele* van ongeveer 1760. De onbekende auteur uit Sint-Winoksbergen hield een sterk pleidooi voor een zuivere bovengewestelijke taal. Als voorbeelden voor de goede taal en spelling worden Vondel en andere vooral Noord-Nederlandse auteurs aangehaald, naast een drietal Frans-Vlamingen. Voorts neemt hij de gewestelijke eigenaardigheden van zijn collega-rederijkers streng op de korrel. Als loffelijke uitzondering noemt hij 'De Zwane te Duynkerke', waarmee de schrijver Michiel De Swaen is bedoeld. De auteur van het *Snoeijmes* zet zich af tegen het dialect spreken. Als Vondel stelt: 'oud-Amsterdams is te mal, en plat Antwerps te walgelijk', dan verzucht hij:

> Voegt er bij: Gentsch is te boersch en te kinderachtig, Brugsch alte dertel, Ypers te schielijk, te verminkt en te zwak, Bergsch al te gewrongen, Meenens alte vrouwelijk en te dweeg (week, zacht), Dunkerksch alte streelachtig, Belsch alte grof en te lomp, Kasselsch alte bot en te dobbeltoonig, Steenvoorsch en Hasebroeksch al te neusachtig, boersch en ongeschaeft, Veuren en Dixmuijde en schijnen in de uijtsprake geen misbruijck, maer veel in de spelkonst te hebben.

Van zulke 'boerse' fouten geeft hij dan ook enkele voorbeelden. Voorts doet hij voorstellen tot spellingvereenvoudiging, die vooruitlopen op de spelling Siegenbeek van 1804, de eerste moderne spelling van het Nederlands. Dat de auteur, die blijkbaar een onderwijzer is en wellicht iemand die onderwijzers opleidt, belang hecht aan een niet-dialectische uitspraak mag blijken uit wat hij zegt over de letter H. De West-Vlamingen achten zich volgens hem onbekwaam om de *h* uit te spreken

> waer uijt et blijkt dat men de spel- en schrijfkonst wel kan herstellen, maer de uijtsprake der woorden en den toeklank der letteren niet, tenzij dat de geleerde schoolmeesteren deze letter h aen de kinderen wel leeren uijtspreken en voortbrengen, met kragt en niet slappelijk, met open monde en tanden toe-azemen en toeblazen, gelijkmen doet als men de warme logt in de handen wilt toeademen en uijt de open mond blazen.

Daarnaast kibbelden verschillende rederijkers blijkens een in de bibliotheek van het Comité flamand de France in Hazebroek bewaarde brievenverzameling van 1763 duchtig met elkaar over spelling en woordgebruik. Het gaat bijvoorbeeld over de spelling t of d (*gelt* of *geld*), g of ch (*gezigt* of *gezicht*), s of z (*versen* of *verzen*) en nog andere kwesties. Een van hen, C. Van Costenoble uit Belle, is een groot voorstander van een eenheidspelling en hij verzucht:

> Het pijnt mij grootelijk, dat de Nêderduytschen in haere spelkonst niet zo wel overeen-komen als de franschen. En dit wit zouden wij bêter konnen treffen (dit doel zouden wij beter kunnen bereiken) als sij-lieden, indien wij in nederland eene vergaderinge hadden van taelkundige Vlamingen, naer 't voorbeeld van het Koninglijk genootschap van Vrankerijk (academie françoise).

Hij is ook een pleitbezorger voor standaardisering en uniformering in de grammatica:

> d'hollanders zeggen *dij, dijnen*; de Westvlamingen *joe, joenen*, voor wie blijft *u, uwen?* Wilt gijse moglijks laten voor de Brabanders, om zoo van eene tale dry te maken?

Blijkbaar kunnen de briefschrijvers het soms ook moeilijk eens geraken over het gebruik van bepaalde gewestelijke woorden. Voor de ene is *rooi* in de betekenis van 'moeite, last' ontoelaatbare 'landsprake' (dialect), terwijl de andere er helemaal geen graten in ziet om dat woord ook te schrijven.

De Franse revolutie zou echter een definitieve koerswijziging in taalpolitiek en taalgebruik inluiden. Na de Revolutie veroordeelde de nieuwe politieke ideologie in Frankrijk alle minderheidstalen als overblijfsels van een oude feodale maatschappij die zo vlug mogelijk uitgeroeid moesten worden. Nochtans zei de schooldirecteur Pieter Andries uit Sint-Winoksbergen in zijn antwoord op de enquête van Grégoire over de zogenaamde 'patois de France' dat zijn taal geen 'patois' was maar wel 'une langue raisonnée', waarmee hij bedoelde dat het Nederlands nog altijd de functie van cultuurtaal had. Tijdens de negentiende eeuw, vooral in de tweede helft ervan, werd door de onderwijswetgeving (de wet Montalivet van 1853 en de wetten Ferry van 1880-1883) het Nederlands of Vlaams op alle onderwijsniveaus uitge-

bannen. Het gevolg daarvan was dat het Nederlands het grootste deel van zijn functies als cultuurtaal tegen het eind van die eeuw verloren had. Dat deed een Vlaamsgezinde boer in 1888 aan een Belgisch Vlaams journalist schrijven:

> Ongelukkiglijk als er geene grote omwenteling en komt zal onze taal als geleerde taal moeten verdwijnen omdat het jonge geslagt daar van schier alles ontnomen is; ... In 't vlaamsch en leren ze schier niets in 't fransch verstaan ze niet en nog meer rampzalig is het dat de hogere classen, la classe dirigeante, zich schamen Vlaamsch te spreken of te gebruiken.

Het literair gebruik geraakte beperkt tot streekgebonden stukken voor het nog steeds populaire lokaal toneel. Het laatste voorbeeld daarvan is een onuitgegeven theaterstuk van Jan Baptist van Grevelinghe, beter bekend onder zijn volkse naam Tisje Tasje: *Toneel-Stuk, die vermeld den ondergang van bonaparte ende herstellinge van den deugrijken ende beglansden christen Koning Ludovicus den achthienden Koning van Vrankrijk als ook de standvastige Liefde van Constantinus ende Fidelia, in versen gesteld in 't jaer, hier vermeld. Door BaptIste Van – greVeLYnghe taelrYcken rYM-SChrYVer* (1837). Verder tot gelegenheidsgedichten bij huwelijken of jubilea, tot volkskunde (Edmond De Coussemacker, *Chants populaires des Flamands de France*, 1856) of alleen maar tot komische vertellingen, bijvoorbeeld in *Tisje Tasje's Almanak*, een krantenrubriek die verscheen tot in de jaren twintig van de vorige eeuw. Alle lokale intellectuelen waren tweetalig, zoals de soldaat M. F. Marcant uit Winnezele die in zijn dagboek vertelt hoe hij als gevangene van het Napoleontische leger in Engeland in zijn levensonderhoud voorziet door zowel in het Frans als in het Nederlands les te geven.

De schrijftaal kreeg een steeds sterker regionaal karakter, afgesneden als ze was van de taalevoluties in België en Holland en van de opeenvolgende spellinghervormingen aldaar. Dat is het duidelijkst te merken in de verschillende uitgaven van de streekgebonden tweetalige catechismus, waarvan edities bekend zijn uit 1816, 1850 en de laatste van 1931. Hoewel de verschillende edities modernisering in spelling en woordgebruik laten zien, blijft ook de taal van die laatste editie een hybride mengeling van oud en nieuw, dat nog ver van het algemeen Nederlands van die tijd afligt.

In de praktijk ging het onderwijs van het Vlaams/Nederlands voort in

heel wat basisscholen (namelijk die onder invloed van de clerus), en ondanks een verbod bleef de Katholieke Kerk in tal van parochies in het Vlaams prediken tot aan de Eerste Wereldoorlog. Zo werd de traditie van geletterdheid in het Vlaams/Nederlands meestal bij de lokale clerus instandgehouden. In dat opzicht is het typerend dat de eerste 'chaire de Néerlandais' in 1926 opgericht werd in de Université Catholique van Rijsel en er tot 1979 bemand bleef door twee autochtone priesters, eerst de dichter Renaat Despicht en na hem Maxime De Swarte.

1.3.1 De evolutie van het dialectgebruik in Frans-Vlaanderen

Voor het overige verloor ook het gesproken dialect meer en meer contact met de andere West-Vlaamse dialecten. Het werd niet meer beïnvloed door de zich verder ontwikkelende standaardtaal in Vlaanderen en Nederland en het bleef gespeend van de in Vlaanderen om zich heen grijpende 'Brabantse expansie'. Daarentegen werden door het dagelijks contact met het Frans steeds meer Franse woorden of uitdrukkingen overgenomen of aangepast. Reeds in 1714 schreef Andries Steven uit Kassel in een voorwoord op de tweede uitgave van zijn leerboek *Nieuwen Nederlandschen Voorschriftboek* een *Weeklacht van de Vlaemsche maegd of de verbastering der Taal.* En in 1884 bestempelde de onderwijzer M. Blomme uit Armboutskappel bij Duinkerke zijn Vlaams dialect als 'un jargon souvent affreux, ou un mélange de flamand-français' (een vreselijk koeterwaals, of een mengeling van Vlaams en Frans). Bij de behandeling van het taalcontact (blz. 107 en volgende) komen we hierop terug.

De vanaf de negentiende eeuw voortschrijdende verfransing gebeurde niet *en bloc* vanaf de taalgrens; ze verspreidde zich meer van binnenuit, vanuit de kleine steden, waar de bourgeoisie eerst het traditionele Vlaams opgaf. De bekende Engelse auteur Charles Dickens, die zijn vakanties vaak in de streek van Boulogne doorbracht, verbleef rond 1860 ook een tijdje in Hazebroek. Hij karakteriseerde de stad toen als 'three quarters Flemish and one quarter French'. Al in 1886 zei de pastoor van Bierne (bij Sint-Winoksbergen), in zijn antwoord op de dialectenquête van de Leuvense professor P. Willems, dat het Vlaamse stadsdialect van Duinkerke zo goed als verdwenen was.

Dat betekent dat er in de negentiende en twintigste eeuw een sociale taalgrens bestond in het arrondissement Duinkerke, met een ongelijke verdeling

onder de kleine steden en de dorpen. Ook in de kleine stadjes waren de arbeiderswijken duidelijk Vlaamser dan de straten waar de bourgeoisie woonde. Hoewel er bijna geen verandering in het verloop van de geografische taalgrens is waar te nemen in de laatste honderd jaar, toch is de verhouding tussen de twee talen generatie na generatie veranderd binnen het tweetalige gebied, en in de loop van 120 jaar bijna volledig omgekeerd. Vanaf de periode tussen de twee wereldoorlogen werd iedereen tweetalig en codeswitching werd steeds vaker toegepast. Dat wil zeggen dat men niet alleen naar gelang van de situatie en de gesprekspartner van de ene taal op de andere overschakelde, maar dat men ook tijdens een als eentalig bedoeld gesprek onbewust, zelfs midden in een zin, van Vlaams op Frans overging of omgekeerd.

De jongere generatie na de Tweede Wereldoorlog werd bijna uitsluitend in het Frans opgevoed en werd op vrij zeldzame uitzonderingen na Vlaamsonkundig. Het Vlaams dialect geraakte beperkt tot de middenleeftijd en de oudere personen. Het doorgeven van het Vlaams aan de volgende generatie was volgens Willem Pée, de auteur van de *Dialect-Atlas van West- en Fransch-Vlaanderen* (1946), reeds in de jaren dertig van de twintigste eeuw in het merendeel van de families gestopt, zelfs op het platteland. Zo verwoordde hij in 1939 al zijn groot pessimisme over de kansen tot overleving van het Vlaams dialect in die streek als volgt: 'Mocht de verfransing in hetzelfde tempo voortgaan als in de tijdspanne 1914-1939, dan zou men er in afzienbare tijd niet meer, zoals nu, enkele ouden vinden die geen Frans kennen, maar wellicht een paar ouden die nog wat Vlaams kennen'. En inderdaad behoren de mensen met enige kennis van het dialect vandaag de dag op enkele uitzonderingen na tot de zestigplussers. De passieve kennis bij jongeren kan variëren, maar ze is in de regel zeer gering en meestal onbestaande. Alleen in de grensdorpen lijkt de kennis van het Vlaams nog ietwat beter bewaard te zijn.

Dat opgeven van de voorouderlijke taal als sociaal gedrag noch de chronologie of de omvang ervan is in Frankrijk ooit het voorwerp geweest van een uitgebreid taalsociologisch onderzoek. Het is wel typisch dat de Vlaamssprekende gemeenschap in Frankrijk amper enige politieke reactie op dit verfransingsproces heeft vertoond. Sociaal-economische redenen dwongen de Vlaamssprekenden ertoe goed Frans te kennen: hoger onderwijs, handel en industrialisatie hadden allemaal hun aantrekkingspolen buiten het

Vlaamssprekende gebied. Bovendien hebben de Vlamingen er altijd een grote bereidheid getoond om zich in taalgebruik aan te passen. Van zodra een persoon uit een gespreksgroep geen Vlaams kon spreken of begrijpen, schakelde iedereen over op Frans. Dat is nog steeds het gebruik, vandaag de dag bijvoorbeeld in de 'club' van de derde leeftijd, waar de meerderheid op het platteland vaak Vlaamstalig is.

Hoezeer het Vlaams in de loop van de twintigste eeuw gemarginaliseerd geraakte en helemaal geen sociaal of cultureel prestige meer had, mag misschien blijken uit getuigenissen die ik tijdens mijn vele bezoeken aan Frans-Vlaanderen ten behoeve van de woordverzameling voor het *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten* gehoord heb. Het was mijn gewoonte om voor of na de woordopvraging met de informanten nog een losse babbel te slaan. Veelal vroeg ik naar het taalgebruik of de kennis van het Vlaams in de familie. In de regel kreeg je dan als antwoord dat men met de kinderen of jongeren geen Vlaams meer sprak. Alleen waar grootouders meewoonden, was dat nog wel eens anders. Soms spraken de oudste kinderen nog Vlaams en de jongere niet meer. Er waren ook heel wat taalgemengde huwelijken, waar een van de partners, meestal de vrouw, geen Vlaams kende of het niet meer praatte. Dan was het Frans noodgedwongen de gezinstaal. Dat was bijvoorbeeld het geval bij mijn zegsman in Ebblingem, die toevallig ook burgemeester was van deze gemeente op de taalgrens in de zuidwestelijke hoek van Frans-Vlaanderen. Hijzelf sprak vloeiend Vlaams en als veekoopman moest hij dat ook wel, want de meeste boeren van zijn generatie met wie hij te handelen had, deden dat ook. Zijn vrouw was echter afkomstig van de stad Hazebroek, en had alleen nog een passieve kennis van het Vlaams. Want hoewel haar ouders Vlaamssprekend waren, hadden ze thuis met de kinderen in de jaren twintig, dertig nooit Vlaams gesproken. Het Vlaams had toen immers al in de steden alle prestige verloren en kwam als opvoedingstaal bij hen die het in het leven verder wilden schoppen niet meer in aanmerking. De gezinstaal bij mijn Vlaamse zegsman was dus Frans. Toevallig leerde ik in Ebblingem ook de dorpsdokter kennen. Hij was ook een Vlaamssprekende en net als zijn vrouw afkomstig van het grensstadje Hondschote. Die waren dus beiden van huis uit Vlaamstalig, maar hun beroep en status verplichtte er hen toe Frans te spreken, meenden ze. Het gebeurde nog wel eens dat ze onder elkaar Vlaams praatten, bekenden ze, soms ook met het huispersoneel, maar met de kinderen uitsluitend Frans. De dokter wist me wel te ver-

tellen dat hij bij nogal wat oudere patiënten van het dorp en de omgeving beter met Vlaams wegkwam. Beide heren, de burgemeester en de dokter behoorden tot de dorpsnotabelen en kenden elkaar jarenlang goed. Toen ik een keer aan de burgemeester vertelde dat ik ook met de dokter Vlaams gesproken had, was hij zeer verwonderd. 'Ja? Spreekt dokter N. ook Vlaams? Dat heb ik nooit geweten!' moest hij toegeven. Dat geeft mijns inziens zeer duidelijk aan hoe gering de sociale impact, laat staan uitstraling van het Vlaams geworden was in de jaren na de jongste oorlog, ook op het platteland.

Dat voorval is zeer symptomatisch voor de attitudes die de taalontwikkeling in Frans-Vlaanderen in de laatste decennia hebben bepaald. Naarmate het aantal Vlaamstaligen nu vermindert en de gelegenheden om Vlaams te spreken zeldzamer worden, gaat men op sommige plaatsen regelmatig speciale ontmoetingen organiseren, waar dan uitsluitend Vlaams wordt gesproken. Dat is bijvoorbeeld het geval in Rubroek en in Wormhout.

1.3.2 Reacties op de officiële taalpolitiek in Frans-Vlaanderen

Nu er naar aanleiding van het Handvest voor minderheids- en streektalen in Europa en recentelijk (2004) door een initiatief van de Franse Minister van Cultuur een vernieuwde officiële belangstelling is voor de 'langues régionales', blijkt dat van alle minderheidstalen in Frankrijk het Vlaams de minste aandacht heeft gekregen vanuit politieke of wetenschappelijke hoek. Het is zeker een van de kleinste taalminderheden in Frankrijk, maar het feit dat de taalgroep in zijn geheel zich zo rustig heeft gehouden en nooit op een lawaaierige of gewelddadige manier zijn taalrechten heeft opgeëist, maakte ze amper bekend in Frankrijk, zelfs niet in Rijsel (Lille), de hoofdstad van het departement, niet bij de gewone man en a fortiori niet bij politici of ambtenaren.

Er waren hier en daar soms protesten van volksvertegenwoordigers of plaatselijke overheden tegen de onderwijsbeperkingen in de negentiende eeuw en in de eerste decennia van de twintigste eeuw, toen het op het platteland nog altijd de gewoonte was gemeenteraadsvergaderingen in het Vlaams te houden. Te vermelden hierbij zijn oproepen van leden van het *Comité flamand de France* in de eerste jaren na de oprichting ervan in 1854. In 1921 bepleitte de sociaal bewogen priester-volksvertegenwoordiger Jules Lemire,

burgemeester van Hazebroek, tevergeefs een wetswijziging waardoor het onderwijs in de moedertaal in Vlaanderen mogelijk zou worden. Enkele priesters negeerden het verbod de catechismus in het Vlaams te onderwijzen en ondergingen met veel moed de straf die daaraan verbonden was. Het feit dat de leider van de vooroorlogse Vlaamse Beweging in Frankrijk, de priester Jean-Marie Gantois, de collaboratie met de nazi's gunstig gezind was, compromitteerde echter elke Vlaamse taal- of cultuureis na de Tweede Wereldoorlog.

De pogingen van het Belgische *Komitee voor Frans-Vlaanderen* om de taal te 'vrijwaren' door vrije Nederlandse cursussen te organiseren (vanaf 1958), slaagden erin de aandacht op te wekken voor de taal en de cultuur van Nederland en Vlaanderen, en ook om het onderwijs Nederlands in het reguliere onderwijs te stimuleren, maar niet om de taalomschakeling van Vlaams dialect naar Frans te stoppen. Hoe dan ook, deze lessen worden nog vaak gevolgd door volwassenen of oudere mensen, zodat die leerders daarbij een unieke kans krijgen om gebruik te maken van hun eventueel actieve of alleen nog maar passieve kennis van het Vlaams. Sterk Vlaams-nationalistisch en anti-Frans georiënteerd was de *Michiel De Swaenkring* die ook vanuit Belgisch Vlaanderen moreel en anderszins gesteund geworden is.

Het politiek klimaat ten opzichte van de taalproblematiek is gaan veranderen in de jaren zeventig van de twintigste eeuw onder de invloed van een meer links, ecologisch en regionalistisch georiënteerde beweging. Toen kreeg de volkstaal opnieuw aandacht: de uitgave van een handboek: *Vlaemsch leeren* (zie de illustratie op blz. 36) door Jean-Paul Sepieter (1978) en de strijd om de legalisering van een regionale omroepzender, Radio Uylenspiegel, veranderde de sfeer. In 1977 werd in Duinkerke het Reuzekoor opgericht, een vereniging die de traditionele volksliederen weer tot leven bracht, zowel in het Frans als in het Vlaams. Om de zangers vertrouwd te maken met de Vlaamse taal werd in 1982 begonnen met Vlaamse lessen, waaruit in 1992 het handboek van Jean-Louis Marteel *Cours de Flamand. Het Vlaams dat men oudders klappen* ontstond. Een hoogtepunt van die beweging was de Université Populaire in 1981, een ontmoeting van alle geïnteresseerde groepen en verenigingen in Hazebroek. Zij gaven een manifest uit waarin onder meer stond:

Klap je gy vlaemsch ?

(PARLES-TU FLAMAND ?)

1) ***Ku je gy Vlaemsch klapp'n ? Ja'k, 't is zekers, bekan lyk alleman hier in Boeschepe. En gy, Koster ? Ik nie veele, ik e lietje, ik weinig. 'K zyn eboortig van Watten ! 'K zyn te wereld ekom'n op Meteren ; ik zyn eboor'n nae' Boeschepe.***
Sais-tu parler Flamand ? Oui, bien sûr, comme presque tout le monde ici à Boeschepe. Et toi, Dekoster ? Moi pas beaucoup, moi un peu (bis). Je suis natif de Watten ! Je suis venu au monde à Méteren ; je suis né à Boeschepe.

2) ***'T zyn hier nog tuschen tachentig en hon'erd duuste menschen die Vlaemsch klapp'n van Balle tot Dunkerke ; aelsins, voorzekers. Op de markt van Bergen 't gaet nog al om in het Vlaemsch.***
Il y a entre 80 et 100 mille personnes qui parlent flamand de Bailleul à Dunkerque ; sûrement, certainement. Au marché de Bergues les affaires se traitent en flamand.

3.) ***'T Vlaemsch is oek de taele van de vischers van Dunkerke. Ze verkoopen zelf nulder visch by 'n Leughenaer : Haering, kabeljauw, plaetjes, meussels, gaernaers, edroogt haering, moluwe.***
Le Flamand est aussi la langue des pêcheurs de Dunkerque. Ils vendent eux-mêmes leur poisson près de la Tour du Leughenaer (menteur) : hareng, cabillaud, plies, moules, crevettes, hareng saur, morue.

4) ***« 'T is al verlooren Vlaemsch en de Waels hen het zo nodig ». Nulder klaps zyn misdagen. Moeder en vaeder klapp'n assan Vlaemsch thuus me nuus, me d'an'ere menschen. Mae' ze kun het noch lezen, noch schryven.***
« C'est tout du Flamand perdu et les francophones (à l'origine les celtisants) en ont tant besoin » (: c'est parler pour ne rien dire). Palabrer (mot à mot : leurs propos sont jours de messe). Maman et papa (l'ordre flamand révèle l'incidence d'une tradition féministe sur le langage) s'expriment toujours en flamand à la maison, avec nous, avec les autres gens. Mais ils ne savent ni le lire, ni l'écrire.

Een bladzijde uit het handboek Vlaemsch leeren

Zij vragen dat het Vlaamse dialect, gesproken of begrepen door 150.000 mensen in de Westhoek (arrondissement Duinkerke) niet meer beschouwd zou worden als 'allogene taal' maar, integendeel, als een van de moedertalen van de Fransen en dat op grond daarvan het in kleuter – en lager onderwijs gebruikt zou worden in het raam van een globale pedagogie en onderwezen aan de kinderen, zodat zij zich zouden mogen ontplooien in de taal van hun voorouders; zodat zij, als ze het wensen, in het voortgezet onderwijs, de kennis van het Nederlands – litteraire vorm van het Vlaams, dat over onze grenzen door nu al bijna 22 miljoen Europeanen gesproken wordt – gemakkelijker zouden kunnen leren.

In 1982 heeft onder de eerste regering Mitterand de onderwijsminister Savary een omzendbrief verspreid die mogelijkheden schiep voor het onderwijs van regionale talen in Frankrijk. Dat gaf de vereniging *Tegaere Toegaen* (Samen Vooruit) de kans om het Vlaams dialect in verschillende basisscholen te lanceren, evenals onderwijs van de *Langue et Culture flamande* in verschillende middelbare scholen (de collèges van Groot-Sinten (Grande-Synthe), Steenvoorde, Hondschote, Broekburg en Kassel). Maar het succes van het begin duurde niet lang en tien jaar later bleef – vooral door gebrek aan opleiding en wetenschappelijke ondersteuning – van dit onderwijs bijna niets meer over. Anderzijds werd het onderwijs van het Nederlands (als vreemde taal en de taal van de buren) stilaan geïntroduceerd en het wordt nu officieel ondersteund door een overeenkomst tussen de Inspection Académique de Lille en de Nederlandse Taalunie. Dat is bijvoorbeeld het geval in het 'enseignement bilingue' in de scholen van de grenssteden Wervicq-Sud en Belle en die actie is ook bekroond met de oprichting van een Maison du Néerlandais in Belle.

Dat onderwijs Nederlands is vreemdetalenonderwijs en wordt voornamelijk op economische argumenten gepromoot. Het is niet bedoeld om tegemoet te komen aan mogelijke regionalistische eisen. Die omstandigheid heeft geleid tot een smeulende strijd tussen de voorstanders van het onderwijs van het Vlaams dialect en die van Standaardnederlands. De eersten proberen te bewijzen dat het Vlaams al uitgegroeid was tot een aparte taal vanaf de zestiende eeuw, wat helemaal niet juist is. Anderzijds dient gezegd dat het onderwijs van het Nederlands als moderne taal er niet in geslaagd is het verband te leggen met het plaatselijke taalkundig erfgoed. Dat is m.i. vooral te wijten aan de afwezigheid van elke aandacht voor de lokale Vlaams/Neder-

landse traditie in het wetenschappelijk onderzoek en het universitair onderwijs van de regio.

1.3.3 Het Vlaams in Frankrijk: de nakende dood van een taal?

Alles bij elkaar is de toestand van het Vlaams/Nederlands in Noord-Frankrijk zeer kritiek geworden: het geniet vooralsnog geen enkele erkenning en zijn gebruik is zo beperkt, zelfs in de landelijke delen van de maatschappij (in de steden is het bijna verdwenen) dat men met zijn verdwijning kan rekenen over enkele decennia. Het wordt een dringende taak om het zoveel en zo lang mogelijk te ondersteunen op cultureel gebied om het des te beter sociaal te valoriseren, en het bijvoorbeeld in de toeristische sector als troef te gebruiken. Daartoe is ook meer taalkundige beschrijving, bronnenonderzoek en archivering noodzakelijk. Maar aangezien het dialectologisch onderzoek en de taalhistorische studie vaak in het Nederlands worden bedreven, blijven ze aan de belanghebbenden in Frankrijk meestal onbekend. Grensoverschrijdende samenwerking moet die kennis vergroten en ze ook in het Frans ter beschikking stellen.

Nog steeds ontbreekt een degelijk taalsociologisch onderzoek. De getallen die her en der over het aantal Vlaamssprekenden verspreid worden, berusten op nattevingerwerk en zijn vaak ter wille van de propaganda fel overdreven. Een onderzoek door een Belgische student in het grensstadje Hondschote in 1984 heeft duidelijk gemaakt dat een bijna totale taalomschakeling plaats heeft gehad over de laatste drie of vier generaties. De grootouders van de scholieren spraken Frans voor 36 procent, Vlaams voor 38 procent en voor 26 procent beide talen met elkaar. De generatie van ouders geboren tussen 1932 en 1952 gebruikt in 75 procent van de gevallen enkel Frans als gezinstaal. Het overige kwart ook Vlaams naast Frans, maar bijna nooit met de kinderen. De scholieren zelf spraken, op een zeldzame uitzondering na, uitsluitend Frans. De passieve kennis bleek nog altijd aanzienlijk. De helft van de ouders beweerde Vlaams te begrijpen en een kwart van de scholieren. Maar bij nader onderzoek bleek die kennis bij de laatsten toch vrij gering te zijn.

De gegevens bewezen ook dat de vrouwen vroeger dan de mannen het Vlaams hebben opgegeven. De vragen betreffende de attitude tegenover de taal gaven te kennen dat 82 procent van de ouders het niet meer de moeite

waard vond om het Vlaams aan de volgende generatie door te geven, terwijl een even groot deel van de jongeren daar net het omgekeerde van vond. Een dergelijke houding is typerend voor een maatschappij waar men geconfronteerd wordt met de dreiging dat een taal gaat uitsterven. Niettemin bestaat twintig jaar later de tweetaligheid in de streek nog steeds en het besef van de kritieke toestand leidt tot een revivalbeweging.

Het boven geciteerde onderzoek over de situaties van dialect en standaardtaal werd ook aan de Belgische zijde van de grens gehouden. Het toonde aan dat de staatsgrens op het einde van de twintigste eeuw een diepe scheidingslijn is geworden zowel in taalgebruik als in culturele belangstelling en consumptie. Dat betekent dat de staatsgrens met alle politieke, wettelijke, administratieve en culturele implicaties van dien in de negentiende en twintigste eeuw een landstreek die eeuwenlang dezelfde taalkundige status had gekend, in talig opzicht heeft kunnen scheiden.

2. De klanken van het Frans-Vlaams

Het Frans-Vlaams is westelijk West-Vlaams. Als zodanig vertoont het in de klankleer een aantal algemeen West-Vlaamse kenmerken, die ik hieronder kort memoriseer. Veel van die kenmerken zijn niet uniek West-Vlaams, ze komen ook in sommige andere Nederlandse dialecten voor. Andere zijn wel typisch West-Vlaams. Maar we besteden vooral aandacht aan die kenmerken die nagenoeg alleen in Frans-Vlaanderen of een deel ervan voorkomen. Ik leg de nadruk op 'nagenoeg' alleen in Frans-Vlaanderen, want de staatsgrens is maar zelden ook een echte dialectgrens. Integendeel, in veel opzichten vormen de Belgische Westhoek (de streek rond Veurne, Poperinge en Ieper) en Frans-Vlaanderen een eenheid (zie de kaarten Over de grens 1 en 2). Het is wel zo dat een aantal klankgrenzen in de buurt van de staatsgrens liggen, ofwel nog op Belgisch grondgebied ofwel net even over de grens in Frans-Vlaanderen. Maar naarmate men zich in Frans-Vlaanderen van de rijksgrens verwijdert, dienen zich toch een aantal typische uitspraakeigenaardigheden aan. Soms is er ook een duidelijk verschil tussen het noorden en het zuiden.

2.1. West-Vlaamse klankkenmerken die ook elders voorkomen

Het West-Vlaams vertoont vooreerst een aantal kenmerken die het met andere dialecten gemeen heeft. Wat de klankleer betreft is dat bijvoorbeeld het niet diftongeren van de Middelnederlandse (lange) *ie* en *uu* die in het Nederlands *ij* en *ui* geschreven worden. Tegenover Nederlands 'kijken, buiten' staat in het West-Vlaams *kieken, buuten* telkens met een korte klinker. In het westen van het Nederlandse taalgebied hoort men die uitspraak eveneens in het Zeeuws en het Fries en in het oosten in het Gronings, Drents, Twents en Achterhoeks en in grote delen van het Limburgs.

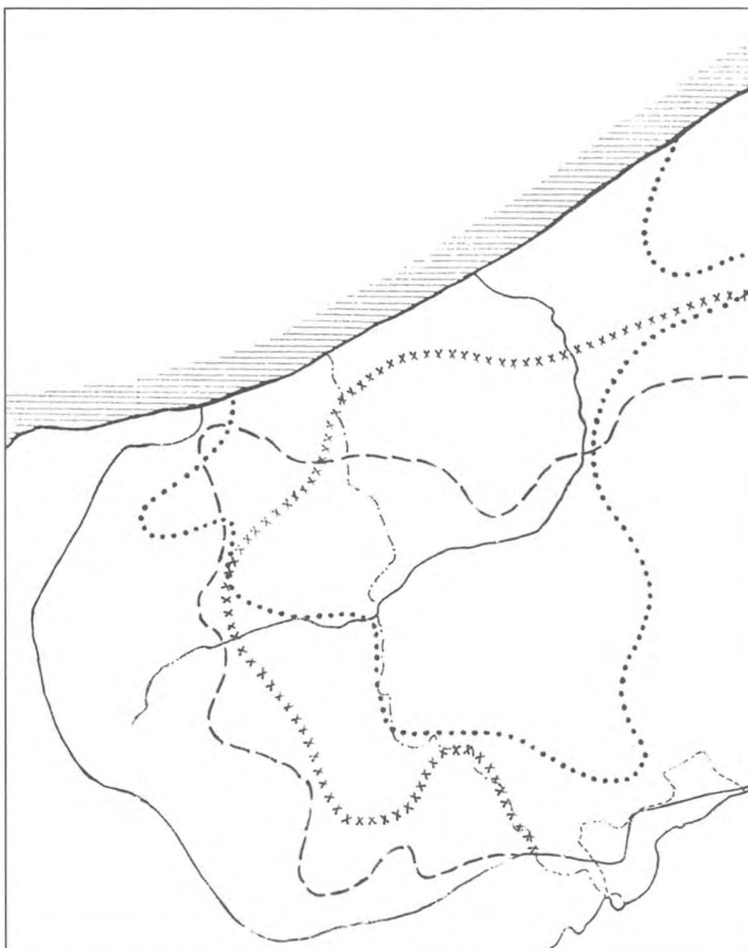
De korte *uu* wordt in Frans-Vlaanderen opener uitgesproken en klinkt bijna als een *eu*: *deuve, eut, kreus, eus* voor respectievelijk 'duif, uit, kruis, huis'. Dat is niet zo in de noordoostelijke hoek van Frans-Vlaanderen tegen

Veurne-Ambacht aan, maar wel in het centrum en het zuiden, zoals dat trouwens veelal het geval is in het zuiden van West-Vlaanderen, de streek ten zuiden van Ieper-Poperinge en in het Kortrijkse.

De korte *ie* wordt in het West-Vlaams dikwijls *uu* in de omgeving van lipletters (v, f, w, m, p, b): *bluuven, wuuf, puupe, s(j)uuflet* (fluitje) uit respectievelijk 'blijven, wijf, pijp' en Frans 'sifflet'. In Frans-Vlaanderen is dat bij nog een aantal woorden meer het geval, bijvoorbeeld: *gruupen, zwuun* voor 'grijpen, zwijn', ook *wullen* voor 'willen', en *wulder* uit 'wij-lieder'.

De korte *i* en *e* in gesloten lettergreep worden in het West-Vlaams, zoals ook in het Zeeuws duidelijk opener gerealiseerd dan in het Standaardnederlands, in tegenstelling tot de Brabantse dialecten waar die dan weer meer gesloten worden gerealiseerd. 'Wit' en 'vet' klinken in het West-Vlaams als *wét* en *vèt*, tegenover in het Brabants *wiet* en *vit*. Maar vóór n gevolgd door een medeklinker klinken ze dan net weer meer gesloten: een korte *e* voor –ng of –nk klinkt in het West-Vlaams als een korte *ie*: 'Engeland, schenken' worden *ie(ng)elant, schiengken*. Een korte *i* en een korte *o* in dezelfde omgeving, evenals voor een –nt of –nd luiden als een korte *ie* of *oe*: 'drinken, tong, minder, pint, onthouden' luiden dus: *drienken, toenge, miender, piente, oentoedn*.

Een derde typisch kenmerk van het West-Vlaams is de geconditioneerde klinkerverkorting: vrij systematische verkorting en verkleuring (opener uitspraak) van lange klinkers voor meerdere medeklinkers, bijvoorbeeld in de vervoeging van werkwoorden, bij samenstelling en afleiding, soms vóór –el of –er in de volgende lettergreep, en soms ook in eenlettergrepige woorden. Ook de Brabantse dialecten kennen een vergelijkbare klinkerverkorting. Hoe meer men naar het westen gaat, hoe frequenter die klinkerverkorting voorkomt, bijvoorbeeld kopen – hij *kopt*; dopen – *dopkleed*, breed – *bridder*, aambeeld – *aonebul*, leege – *lichte* (laagte), broe(d)en – *broeder* (met korte oe – kip die broedt), schemer(en) – *sjchimmer(n)*, schotel – *scheutel* in het oostelijke West-Vlaams en *sjchuttel* in het westelijke West-Vlaams en Frans-Vlaams. Een aantal gevallen van verkorting zijn inderdaad alleen in de Belgische Westhoek en in Frans-Vlaanderen te horen. Waar het gaat om woorden waarin de lange aa voor een t of d verdonkerd is tot *òò* komt bij de verkorting de oorspronkelijke a-klank weer boven, bijvoorbeeld *mòò(e)t* wordt *matje, dròò(e)d* wordt *dradje* of *drajge*. Bij de vervoeging van de werkwoorden 'gaan' en 'staan' is dat alleen in het uiterste zuiden het geval: in het

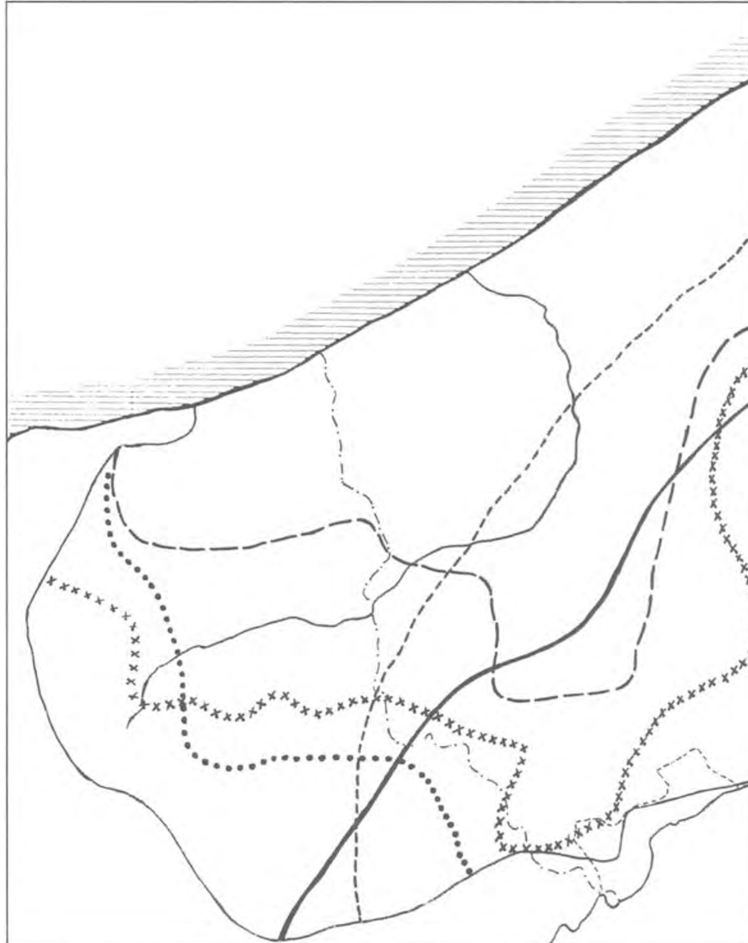

Over de grens (1)

x x x x *: stal/stol*

– – – – *: was/wos*

.... *: (h)elpen/(h)èèpen*

Over de grens (2)

- - - - : *da(r)schen/de(r)schen*

——— : *ga(r)s/ge(r)s*

— — : *pèèrt/péért*

.... : *wèrken/wéérken*

x x x x : *wòòter/wòòëter*

noorden *go je mei* (ga je mee), *e stot op* (hij staat op) in het zuiden *ga je mei, e stat op*. (Zie de kaart Noord-Zuid-tegenstellingen, blz. 57)

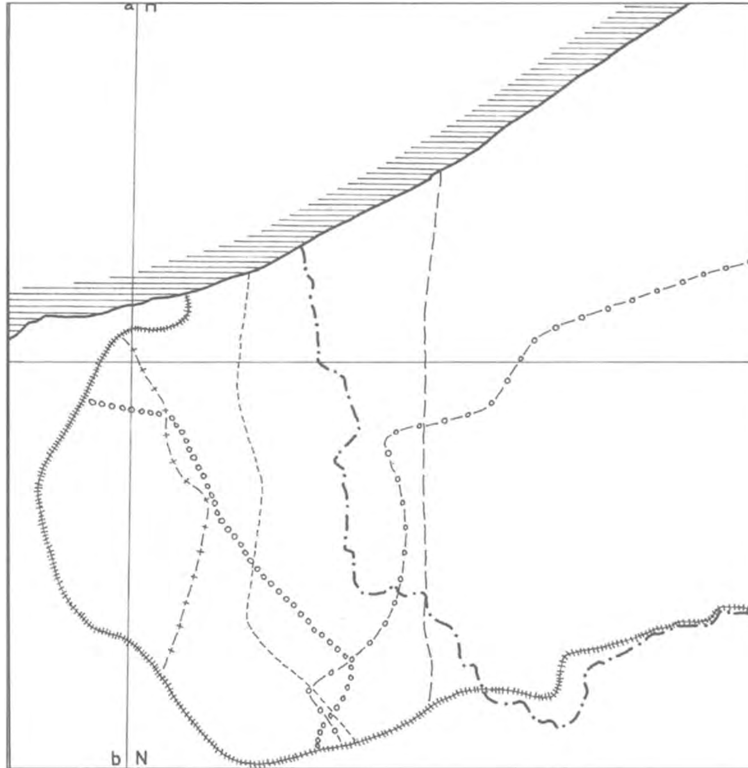
Ook in het consonantisme heeft het Frans-Vlaams weer een aantal trekken gemeen met het West-Vlaams. Er is natuurlijk het uitspreken van de zachte g als een zware *h*, (de laringalisering van de *g*). Ook dat kenmerk beperkt zich weer niet tot het West-Vlaams, maar is ook Zeeuws en westelijk Oost-Vlaams. Het gebied waar de *h* niet uitgesproken wordt is veel ruimer, het omvat met name ook Oost-Vlaanderen en grote delen van Brabant en Antwerpen.

2.2 Uniek West-Vlaamse klankkenmerken

Het West-Vlaams vertoont een paar unieke dialectkenmerken die het te danken heeft aan zijn contact met het aangrenzende Picardisch. Dat is niet alleen duidelijk in de woordenschat en in de syntaxis maar ook in de klankleer. Voorbeelden zijn de ontwikkeling van *ou* naar *oe* voor t, d, s, z: koud > *koet*, zout > *zoet*, kous > *koese* en de ontwikkeling van lange *uu* naar *eu* voor r: muur > *meur*, zuur > *zeur*. Deze klankontwikkelingen zijn in het West-Vlaams volkomen parallel aan de ontwikkeling van dezelfde klanken in het Picardisch vanaf de twaalfde, dertiende eeuw. En dat kan geen toeval zijn.

2.1.1 De markantste kenmerken van het Frans-Vlaams en vaak het westelijke West-Vlaams

Een typisch West-Vlaams kenmerk is de spontane palatalisering (wijziging van achterklinker naar voorklinker) van *o* naar *u* en van *oo* naar *eu* in een aantal woorden: *op* > *up*, *boter* > *beuter*, *vogel* > *veugel*. Deze ontwikkeling komt ook (maar in mindere mate) in de kustdialecten van Nederland voor. De verspreiding van dit verschijnsel kan van woord tot woord sterk verschillen. Het gaat om een ontwikkeling die blijkens onderzoek van dertiende-eeuwse teksten al bij het begin van de verschriftelijking in het Nederlands aanwezig was, maar sedertdien nauwelijks nog productief is geweest. Nu is het opmerkelijk dat die palatalisering vaak ontbreekt in het westen van Frans-Vlaanderen: men zegt er *dorren* (durven), *do(r)st, bok, poppe, jok, droppel, sobbelen* (struikelen), *brollen, woonen, vooëre* (ploegvoor), *kooëze* (keuze), *jooken* (jeuken) enz., waar het oostelijke deel van Frans-Vlaanderen

Spontane palatalisatie in Frans-Vlaanderen

1. ------- *"op", op/up.*

2. – – – – *"(ploeg)voor"; vore/veure.*

3. +-+-+- *"bok"; bok/buk.*

4. oooooo *"dorst"; dost/dust*

5. o-o-o-o *"koorts"; kors(en)/kurs.*

en/of het aangrenzende West-Vlaams *durren, du(r)st, buk, puppe, juk* naast *jok, druppel, subbelen, brullen* en *weunen, veure, keuze, jeuken* of *jukken* zegt.

Het volgende verschijnsel vertoont niet helemaal dezelfde verspreiding: in een aantal woorden is er namelijk ook ontronding van korte *u* naar korte *i: rug > rik; put> pit; knuppel >knippel, tnippel* en van *eu* naar *ee beugel >*

begel; *heupe* > *heepe,neepe*; *kreupel* > *krepel*; *leune, leuning* > *leene* en zelden van *uu* naar *ie*: *uuvern* (huiveren) > *ievern, druuve* (druif) > *drieve*. Dit verschijnsel komt in de Nederlandse dialecten vooral in het westen en langs de kust voor, vooral in het Vlaams en Zeeuws, een enkele keer ook in het Hollands, vergelijk *knekel* in 'knekelhuis' met het Vlaamse *kneukel* en het Nederlandse *knook*. Het Frans-Vlaams heeft er een aantal bewaard, die elders niet meer voorkomen zoals *brigge* voor 'brug' en *hepe, nepe* voor 'heup'. *Begel, leene* en *ievern, drieve* wordt ook in de Belgische Westhoek gezegd.

De twee laatste ontwikkelingen zijn dus typisch voor alle kustdialecten en vertonen vaak parallellie met het Engels (vgl. Engels *up, hip, ridge* en *criple*). Het laatste verschijnsel moet ouder zijn dan het eerste, want het komt voor in plaatsnamen van Pas-de-Calais: bijvoorbeeld *mel, mille* < *mulle* < *meule(n)* < *molen* < *Lat. Molina*: *Haute Meldyck* in Saint-Omer en *Watermel* in Audinghen, terwijl de palatalisering van *o* naar *u* in Frans-Vlaanderen, ook in de plaatsnamen dikwijls ontbreekt. De naam Broekburg evolueerde bijvoorbeeld tot Borborg. In de onmiddellijke buurt ervan heet de stad in het Vlaams ook nog *borborch*, meer oostelijk *burburch*.

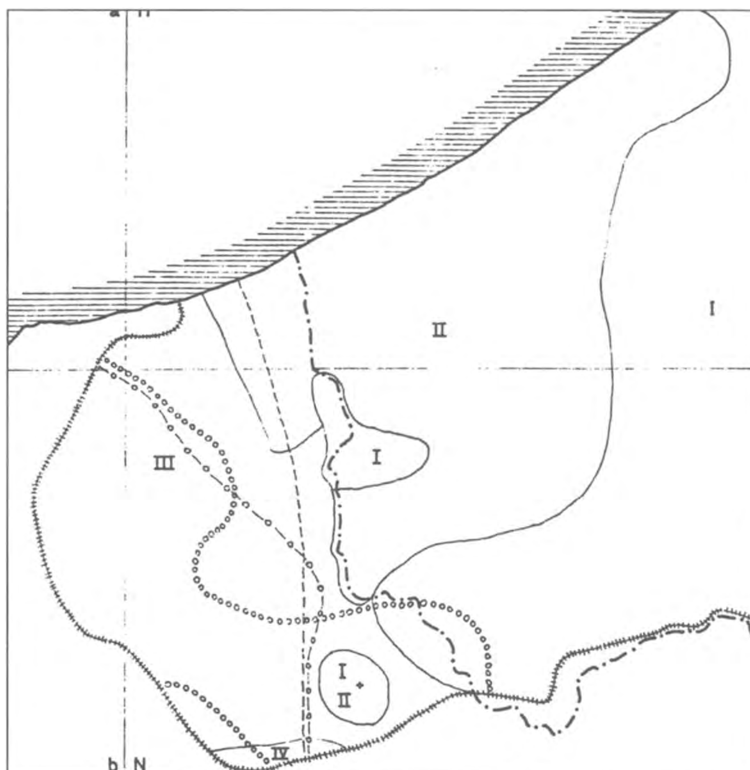
Eigenlijk alle kustdialecten van het Nederlandse taalgebied vertonen kenmerken die er in meerdere of mindere mate verspreid zijn en die duidelijk parallellen vertonen met het Fries of het Engels. Men wijt die aan de overwegend Saksische kolonisatie langs de kust, die reeds in de Romeinse tijd en vooral in de Vroege Middeleeuwen heeft plaatsgegrepen. Blijkens onze plaatsnamen kwamen die kenmerken zelfs vrij ver landinwaarts voor, maar ze zijn in de daaropvolgende eeuwen langzaam verdrongen naar de kuststreek of naar het uiterste zuidwesten. Men noemt die kenmerken Ingweoons of Noordzeegermaans. Een aantal hiervan zijn in Frans-Vlaanderen nog goed vertegenwoordigd, zeker in de uiterste westelijke strook ervan, waar de vernieuwingen die vanaf de Middeleeuwen vanuit het oosten gekomen zijn, nooit zijn doorgedrongen. Maar zoals de meeste dialectverschijnselen zijn de grenzen hier niet scherp, maar integendeel van klankverschijnsel tot klankverschijnsel en dan nog vaak van woord tot woord zeer diffuus.

Onder andere het behoud van de palatale uitspraak van de lange *aa* is een typisch kust-Nederlands verschijnsel. In de zuidelijke en oostelijke dialecten is die steeds door een een velaire *òò* verdrongen. Dat is ook in Frans-Vlaanderen het geval voor alveolaire (of dentale) medeklinkers (n, t, d, s, z): *mòòne, wòòter, lòòn* < *lòòden, dòòs, wòòze* 'maan, water, laden, d(w)aas, waze (slijk)'.

Maar voor labialen en velairen (f, v, p, b en g, k en l) is de *aa*-uitspraak wel bewaard: in de Franse en Belgische Westhoek en de Belgische westkust spreekt men dus *keeraafsch* (verkeerd), *schaave, schaap, maaken* en *baale* uit met een mediale *àà*. De uitspraak met een velaire *òò* heeft in het zuiden wel de rijksgrens overschreden in de buurt van Steenvoorde en Belle. Het uiterst westelijke Frans-Vlaams heeft in deze medeklinkeromgeving en ook voor r + dentale medeklinker (bijvoorbeeld *baard, kaarte, schaarsch*) een uitgesproken palatale *áá*. Die uitgesproken palatale realisatie van de lange *aa* vertoont daarmee een restant van een oudere typisch westelijk Nederlandse klankontwikkeling, die in veel opzichten verwant is aan het Engels en het Fries. Ze beantwoordt bijvoorbeeld aan de uitspraak in het Standaardnederlands, aan de 'geknepen Haagse aa', en aan de *èè*-achtige uitspraak op de Zeeuwse eilanden. De Engelse spelling 'sleep, sheep' verwijst naar een vroeger gelijkaardige uitspraak in het Engels. Eigenaardig genoeg wordt in diezelfde dorpen de lange *aa* op het einde van een woord als *òò* uitgesproken; 'sla' en 'spa' luiden er *salòò* en *spòò*.

Ook de korte *a* kent in een zuidelijke en westelijke rand van het Frans-Vlaams een zeer palatale uitspraak, zodat ze vaak als een korte *e* klinkt en door sommigen bij het schrijven ook zo wordt weergegeven. Voorbeelden: *brood bekken* (bakken), *hòòr kemm* (haar kammen). De *a* voor –l daarentegen is in het noorden en westen een mediale *à* in het oosten en verder in West-Vlaanderen een korte *o*. Men zegt in het westen en noorden van Frans-Vlaanderen dus *stal, balch (ook baach, baalf), kalk, e valt, a* voor 'stal, balg, kalk, hij valt, als', terwijl men in oostelijk Frans-Vlaanderen zoals in centraal West-Vlaanderen zal zeggen: *bolch, bòòch, kòòk, ie volt, o(s)* (zie de kaart Over de grens 1, blz. 42).

In de spelling van het Nederlands maakte men tot 1954 een onderscheid tussen de in open lettergreep dubbel geschreven 'scherplange' ee en oo tegenover de enkel geschreven 'zachtlange'. Dat onderscheid berustte op een historisch onderscheid dat ook nog in de meeste dialecten te horen is, de scherplange klinkt steeds als een tweeklank, de zachtlange niet. Berucht was bijvoorbeeld het onderscheid tussen 'kolen' (brandstof) en 'koolen' (groente) of tussen 'eten' en 'heeten'. Dat onderscheid in uitspraak is weggevallen in de standaardtaal, vandaar dat men het spellingonderscheid ook heeft opgegeven. In het Vlaams is dat onderscheid voor de scherplange ee nog overal te

Uitspraak van de korte en lange a

1. ——— *Ndl. lange a, zoals in 'maken' en 'haag': I.* ɔ:, ʊ:, *II.* ɑ:, *III. a:, IV.* œ:.

2. - - - - *Ndl. 'af':* ɑf, af/ɔf.

3. -o-o-o *Ndl. lange a + r + een d of een t, zoals in 'kaarten' en 'maart': a:/*ɔ:, ʊ:.

4. oooooo *Ndl. korte a voor een medeklinker zoals een k of een g, bijvoorbeeld in 'bakken': centraal a, perifeer* ɑ.

horen. In Frans-Vlaanderen dus bijvoorbeeld *leeëge uuzen* (lage huizen) tegenover *leege dooëzen* (lege dozen), *scheete* (buikwind) tegenover *scheeët* (verleden tijd van 'schijten'). In het zuiden echter, in de ruime omgeving van Hazebroek, is de scherplange ee meestal monoftongisch vóór een r: *leeren* (studeren), *eere* (heer) en ook wel eens voor andere medeklinkers: *kweeken* in plaats van *kweeëken*. Alleen in de oude vissershavens Nieuwpoort, Oos-

tende en Zeebrugge klinkt die scherplange ee als *èè* of *èèë*. Die uitspraak was ook typisch voor het nu uitgestorven Duinkerse Vlaams, maar men hoort ze nog in Rozendaal (Rosendael), vroeger een randgemeente, nu een buitenwijk van Duinkerke en sporadisch in Zuidkote en Bray-Dunes vooral bij (vroegere) vissersfamilies.

Een aantal woorden die in het Nederlands een *ei*-klank hebben, bijvoorbeeld 'klein, geit, eigendom' (en waarin historisch een ie-klank in de volgende syllabe stond – de zogeheten umlautsfactor) luiden in het grote delen van westelijk Vlaanderen ook als de scherplange ee: *kleeëne, geeëte, klieëne, gieëte.* In West-Vlaanderen zijn daar enkele uitzonderingen op: *spreie, meisje, eigen(dom)* worden vaak met *ei* uitgesproken. In Frans-Vlaanderen volgen die steeds de oude regel: *spreeë, meesje, eeëgen(dom).*

Anders is het gesteld met de scherplange en zachtlange *oo.* In het noordelijke en westelijke West-Vlaams, dus ook in Frans-Vlaanderen, is het onderscheid in uitspraak niet meer historisch bepaald, maar wel door de medeklinkeromgeving: vóór t, d, s, z, r, n hebben we in de regel een tweeklank *ooë* zonder onderscheid van de historische tweedeling: *gooëte* (goot), *looëten* (loten), *kooëze* (keuze), *kooërn* (koren). Vóór –r hoort men in het zuiden van Frans-Vlaanderen ook vaak een de zachtlange *oo*: *koorn.* Bij de historisch scherplange oo wordt net als in de standaardtaal geen tweeklank gehoord vóór de andere medeklinkers dan de boven genoemde, bijvoorbeeld *ooge, boom, ook, schoof, loog, kool* (groente) tegenover bijvoorbeeld *ooëge, booëm* of *bwoom, ooëk* in oostelijk West-Vlaanderen.

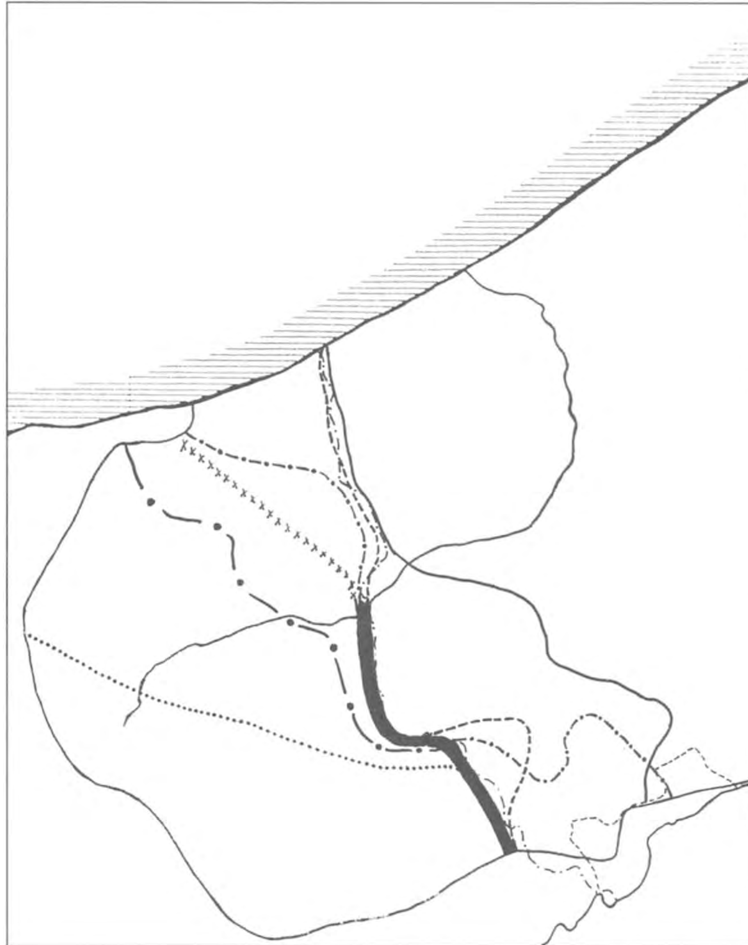
Een typisch Frans-Vlaams verschijnsel is de opener uitspraak van de korte *oe* in gesloten lettergreep. In het Oud- en Middelnederlands luidde die als een lange *oo.* De traditionele spelling als 'oe' was oorspronkelijk de weergave van een lange *o* met een 'e' als lengteteken. In het Engels herinnert de spelling *book* nog aan die oude uitspraak. In het Frans-Vlaams is die *oo* al vroeg verkort, maar de uitspraak is opener dan in de rest van het Nederlandse taalgebied. Woorden als 'stoel', 'boek' en dergelijke klinken dan ook als *stool* en *book* met een korte klinker. Ook oude leenwoorden als *soope* (soep) hebben zich daarbij aangesloten.

Een typisch ingweoonse klankontwikkeling is die van *ege* tot *ei.* Vergelijk Duits *Segelschiff* met Nederlands 'zeilschip' of Middelnederlands *zegede* met later *zeide* en modern *zei.* Die klankontwikkeling is in het Frans-Vlaams soms nog productief. Zo heet er een 'vlegel' ook een *vleil.* Daarnaast hoort

men van dat woord allerlei nevenvormen: met klinkerverkorting *vlil*; met dissimilatie van *l/r*: *vril*; met wegval van de eind-l: *vlei*. Een zeer typisch ingweonisme is de vorm *wei* voor het bijwoord 'weg', dat een afleiding moet zijn van een ouder *wege*. Bijvoorbeeld *weismiete* voor 'wegsmijten'. Je hoort het alweer alleen maar in een zuidwestelijke strook van Frans-Vlaanderen en het doet uiteraard denken aan het Friese *wei* en aan het Engels *away*. (Ook in de woordenschat zijn er in Frans-Vlaanderen een aantal typische ingweonismen op te merken. Daar leest u verder over blz. 93-97)

Een andere klankontwikkeling die weer typisch is voor de kustdialecten is de evolutie van een e vóór –r naar a. In Holland is dat vooral typisch voor de lange klinker: ouder 'peerd' en 'eerde' zijn *paard* en *aarde* geworden. De Vlaamse dialecten hebben zich aan die ontwikkeling onttrokken. Maar voor de korte a vóór –r gevolgd door –t, –d, –s hoort men wel vaak die korte *a* in de Vlaamse kuststreek en zelfs tot vrij zuidelijk in Frans-Vlaanderen. Voorbeelden zijn: berd > *bart*, dertien, dertig > *da(a)rtiene, da(a)rtiech*, hert > *a(a)rte*, vers(ch) > *vasj*, verre > *varre*. Zo roepen ook de Franstalige visverkopers is Duinkerke nog steeds in hun Frans: *vaske leevaar, vaske leevaar!* ('verse levaard') voor 'levend verse vis'. De korte *e* voor een –r gevolgd door een k, bijvoorbeeld in 'werken, sterk' is in het Noorden een zeer open *èè wèèrken, stèèrk*, in het zuiden en westen een *é*: *wérken, stérk*. Die uitspraak komt trouwens terug in het zuidoosten van West-Vlaanderen (zie de kaart Over de grens 2, blz. 43).

Een andere klankontwikkeling die niet systematisch is, maar in het zuiden toch vrij frequent voorkomt is de overgang van korte *oe* (achterklinker) naar korte *uu* (voorklinker) hoofdzakelijk voor lipmedeklinkers: m, w, v, f en voor een klinker. In feite is de realisatie vaak iets tussen de twee, namelijk een mediale klinker. Zo wordt 'bloem' in het hele zuiden duidelijk als *bluume* uitgesproken, in het Blootland (de polderstreek) echter als *bloeme*. (In West-Vlaanderen meestal *blomme*.) Tussenin kan men allerlei varianten horen die van dorp tot dorp of van spreker tot spreker kunnen verschillen. Maar men kan niet loochenen dat er in heel Frans-Vlaanderen een tendens bestaat om de korte *oe* te medialiseren of te palataliseren: *uup* (voor hoep 'hoepel'), *uunsdag* (woensdag), *uusten* (hoesten), *zuutjes* (zoetjes), *uu is't*, (hoe is 't), *uu zeg je* (hoe zeg je), *bluunkel* (bloemkool) enz. Die uitspraak hoort men bijna altijd grosso modo ten zuiden van een lijn die gaat van Steenvoorde tot Ebblingem. In woorden waar de *oe* vóór een *ie* of *j* komt

Langs de grens

- - - - : *vieër/vienger*

——— : *vie(ng)er/viengere*

—•— : *(h)eel/g(eh)eel*

x x x x : *licht/lucht*

–•–•–• : *gruujen/groejen*

.... : *nieuw/nieoew*

(groeien, bloeien: *gruujen, bluujen*), is dat gebied naar het noorden toe nog veel groter (zie de kaart Langs de grens, blz. 51). Alleen in een noordoostelijke hoek en ook in de omgeving van Kassel tot Bollezele worden die woorden met een *oe* uitgesproken. Ook het woordje 'nooit' (met adverbiale –s ook 'noois') klinkt veelal als *neuit, nuit, neuis, nuis*. Die uitspraakvariant heeft historisch zelfs geleid tot de herinterpretatie van een plaatsnaam: Zuidkote bij Duinkerke luidde oorspronkelijk 'Zoutkote' (met de uitspraak *zoetkooëte*), want het betrof een plaats waar aan zoutwinning uit zeewater werd gedaan. Momenteel luidt de uitspraak ter plaatste met wegval van de *t*: *zuukooëte, zjuukooëte*.

Eveneens vooral zuidelijk is het verschijnsel dat een korte *o* vóór of na een r gevolgd door een medeklinker *u* wordt: West-Vlaams en noordelijk Frans-Vlaams *(h)orten,(h)orken* (luisteren), *zorgen, korsen* (koorts), *grotmoeder* worden dan *(h)urten,(h)urkng; zurgen, zurren, kursen, grutmoêder* enz.

Het achtervoegsel –ig wordt in Frans-Vlaanderen als *–iech* uitgesproken: *lastiech* voor 'lastig', uitgenomen in een noordwestelijke strook waar een doffe *e* wordt gehoord, zoals in het Standaardnederlands en veel andere dialecten. Ook het achtervoegsel –lijk wordt met een volle klinker uitgesproken en luidt *–lik*: *moejlik, riesjchelik* (riskant).

Speciale ontwikkelingen bij de medeklinkers zijn niet zo talrijk. De volgende gevallen zijn te vermelden:

Wegval van *g* in 'gemaakt': *emaakt* en soms van het hele voorvoegsel ge- (bijvoorbeeld in *met* voor 'gemet' en *lukken* voor 'geluk wensen') kan men horen in de hele Westhoek, aan de Belgische kant van de rijksgrens twee drie dorpen ver. Hieraan ligt een fonetische ontwikkeling ten grondslag, namelijk de overgang van *g* naar *j*, die ook weer typisch is voor het kustnederlands, want het is een evolutie die ook in sommige Hollandse dialecten (bijvoorbeeld in Katwijk aan Zee), het Fries, het Gronings en het Engels voorkomt. Het bekendst in dat verband is de wisseling van *gij* en *jij*. Maar ook het voorvoegsel *ge-* van het voltooid deelwoord kende in het hele Kustmiddelnederlands die ontwikkeling naar *je/-ie-*. Het werd in het Middelnederlands van die tijd ook zo geschreven, bijvoorbeeld in de schepenverordeningen van Hazebroek (1336):

Echter dat elc mensche die maect tarwen broot dat hi heift **iestept** der up hu veile dat wert es ende twitte broot ooc up ene boete van .x. s.par. ende wel ende soffi-

santelike **iebaken** ende **iestept** met ere pipe. (Dat ook iedereen die tarwebrood maakt (ervoor zorge) dat hij erop heeft **gestipt** (gemerkt) hoeveel het waard is, evenals op het wittebrood op een boete van tien schellingen parisis en het brood moet goed en voldoende **gebakken** en **gestipt** zijn met een 'pijp'.)

Die voorgevoegde lettergreep *ge-*, *je-*, *ie-* is in het Frans-Vlaams en het Vlaams van de Belgische Westhoek geëvolueerd naar een doffe /ə/ en daarna gehervocaliseerd tot een duidelijke korte è-. In sommige gevallen is ze ook weggevallen, zoals dat het geval is het Engels (*I have done*) of in de Nedersaksische dialecten (bijvoorbeeld het Gronings – *Ik heb et daan*); Frans-Vlaams is bijvoorbeeld *braan appels* voor 'gebraden appels'. Maar in de regel is in het moderne dialect (aan weerszijden van de rijksgrens en ook in Holland) die *ge-* hersteld in die gevallen waar het voltooid deelwoord als een attributief adjectief (een bijvoeglijk naamwoord bij een naamwoord) gebruikt wordt: bijvoorbeeld *e geslepen vint* (een sluwe man) tegenover *'k En dat mes eslepen* (Ik heb dat mes geslepen). Dezelfde klankevolutie ligt allicht aan de basis van de huidige uitspraak van het persoonlijk voornaamwoord van de derde persoon mannelijk enkelvoud 'hij'. De uitspraak *ie komt* is geëvolueerd naar *e komt*. Bij werkwoorden die met een klinker beginnen is daar dan een welluidendsheids-*n* tussengevoegd: 'Hij eet veel' luidt dan *En it veele*. Deze vorm met –*n* wordt veralgemeend ook achter de werkwoordsvorm gezegd en wordt in het taalgevoel nu geïdentificeerd met de voorwerpsvorm *em, nem, num*. De oudere vorm *ie* hoort men echter nog in het westen van Frans-Vlaanderen: *Wit'n dat?* naast in het westen *Wit ie dat?* (Weet hij dat?).

Dat 'verre westen' (een vijftiental dorpen ten zuiden, ten westen en ten noorden van Bollezele) vertoont trouwens in menig opzicht eigenaardige kenmerken. Het merkwaardigste is het wegvallen van de slot-n in werkwoordsvormen en andere woorden (bijvoorbeeld *buite(n), binne(n), ege(n)* 'tegen') – maar niet in meervoudsvormen. Men noemt de sprekers daar '(h)en-eters'. Mijn zegsman van Pitgam zei schertsend: 'Naar (te) Loberge ze beslaan peerden al lope!' doelend op die wegval van de slot-n, die voor hem een duidelijk verschillend kenmerk was van het Vlaams in het nabuurdorp. Blijkens historische getuigenissen was dat gebied vroeger groter. In tegenstelling tot wat men in veel andere dialecten en vaak in het Standaardnederlands hoort, wordt die slot-*n* niet weer hoorbaar voor een woord beginnend met

een klinker, bijvoorbeeld *Ik (h)en da moet' aftrekke* voor 'Ik heb dat moeten aftrekken'. In dat geval wordt dus de hele lettergreep afgekort. Dat is mijn inziens weer een restant van een Middelnederlandse ontwikkeling langs de kust, die ook nog in het Fries en het Engels parallellen heeft (vgl. Engels *to work* met Nederlands *werken*), maar die in het Middelnederlands van Vlaanderen en Brabant weinig voorkwam. De huidige wegval van de slot-n in de standaarduitspraak is pas later vanuit Brabant en Holland verspreid.

Een zeer oud ingweoons kenmerk is de wegval van de *n* tussen een klinker en een spirans (of fricatief) (v, f, s, z, ch, g). Sommige gevallen zijn algemeen in het Nederlands en zijn dialecten, vergelijk Nederlands 'vijf' met het Duits *fünf*, Nederlands 'zacht', West-Vlaams *zochte* met Duits *sanft*. Andere gevallen zijn alleen bekend uit de dialecten, bijvoorbeeld het noordelijk West-Vlaamse *goezemoeze*, naast *ganzemoeze* voor 'vogelmuur'. Een typisch westelijk West-Vlaams ingweonisme is *uus* voor 'ons', naast *oes* in de ruime omgeving van Kortrijk. Vergelijk weer met het Engels *us*. In de Belgische Westhoek en Frans-Vlaanderen nu wordt daar een n- aan voorgevoegd: *nuus uus; nuuze joengens; Nuus me zeggen dat ook* voor 'ons huis, onze kinderen' en 'Wij zeggen dat ook'. Die voorvoeging van een *n* is ook te horen bij andere persoonlijke en bezittelijke voornaamwoorden die met een klinker beginnen: *em* > *nem, num*; *eur* > *neur*; *ulder* > *nulder* in Frans-Vlaanderen en de Belgische Westhoek.

2.2.2 Toevallige klankontwikkelingen

Zoals boven uiteengezet kent het Frans-Vlaamse dialect uitsluitend nog een mondelinge traditie. Hoewel dat in principe voor de meeste dialecten het geval is, kennen de meeste sprekers van Nederlandse dialecten daarnaast door bemiddeling van het onderwijs in de standaardtaal ook een schriftelijk woordbeeld. Dat schriftelijk woordbeeld verhindert bij dialectsprekers soms een natuurlijke of spontane fonetische verandering of ontwikkeling, die anders zo typisch is voor een niet-genormeerde, natuurlijke taal. Die natuurlijke klank- en vormontwikkelingen konden in de dialecten ongehinderd plaatsvinden, zolang er nog een grote graad van analfabetisme was. Precies door zijn totale vervreemding van elke geschreven vorm in de laatste anderhalve eeuw kent het Frans-Vlaamse dialect heel wat dergelijke klankontwikkelingen, soms hele woordverhaspelingen. Die ontwikkelingen zijn er

ook bijlange niet algemeen. Veelal betreffen ze slechts enkele woorden of komen ze slechts voor in geïsoleerde gebieden, soms zelfs beperken ze zich tot enkele sprekers. Ze zijn dan veeleer idiolectisch te noemen. Een paar voorbeelden:

De *g/v-* of *ch/f*-wisseling is bekend in alle Nederlandse dialecten en ook in de Nederlandse standaartaal. Vergelijk Nederlands *lucht* met Duits *Luft*; Nederlands *achter* met Engels *after*; Nederlands *genoeg, ploeg* met dialectisch *genoef, ploef* en andere meer. Ook in het Engels is die uitspraak soms doorgedrongen, al is dat niet te merken aan de spelling, bijvoorbeeld *to laugh* [laaf] en *to cough* [kof]. Van dit 'randverschijnsel' zijn in de Nederlandse schrijftraditie betrekkelijk weinig sporen te vinden, omdat het thuishoorde in de primitiefste spreektaal. Van zodra men overging tot een ietwat meer gecultiveerde (schrijf)taal, corrigeerde men zichzelf en verdween meteen het verschijnsel. Slechts zelden hebben de scribenten uit de vroegere eeuwen zich laten beetnemen. In het Frans-Vlaams heb ik bij de opnamen voor het *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten* heel wat voorbeelden van die *g/v-*, *ch/f*-wisseling kunnen optekenen. Bijvoorbeeld *baalf* voor 'balg', *oof* en *ofte* voor hoog en hoogte. Voorts noteerde ik realisaties als *galvoek* voor 'Galghoek' in Tetegem, *wulven/wilven* voor 'wilgen' in Broekkerke, Winnezele, Okselare en Hondegem, *volven* voor 'volgen' in Stene, *vervowft* voor 'vervolgd' in Steenbeke, *mervelen* en *mervelhouwe* voor 'baggeren' en 'baggerhak' (afgeleid van het woord 'mergel') in De Moeren, *oorlove* voor 'oorlog' in De Walle. Ook wisseling in de omgekeerde richting komt voor, bijvoorbeeld *gegel* voor 'gevel' in Hondegem, Linde en De Walle. Het gaat vaak om een wisseling met een incidenteel karakter.

Deze onvastheid in de uitspraak kan in een uitsluitend mondeling overgeleverde taal, zoals het Frans-Vlaamse dialect is, van één woord zeer verschillende vormen opleveren.

Een voorbeeld levert de benamingen voor trommelzucht bij een rund: wanneer de slokdarm van een rund is afgesloten door een te groot stuk biet of raap, kan een gasophoping ontstaan in de pens. Een uniek Frans-Vlaamse manier om dat te benoemen is 'De koe is verworgd'. 'Verworgd of verworgeld zijn' wordt volgens het negentiende-eeuwse West-Vlaams idioticon van De Bo ook van mensen gezegd als ze bijna stikken door zich te verslikken. Maar die uitdrukking is bij mijn weten nu in West-Vlaanderen verdwenen. Door de *g/v*-wisseling en door het wegvallen van de *w* vóór een *o, oo* of *oe* kunnen van het

woord 'verworgd' de volgende vormen ontstaan, waarvan ik de meeste ook optekende:

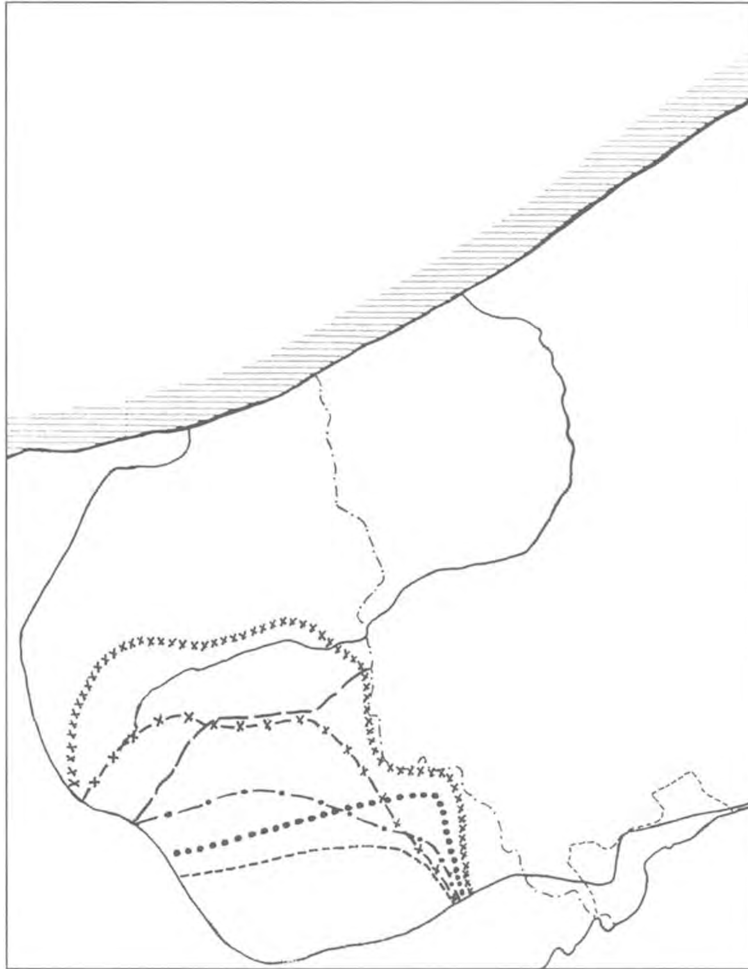
	verworgd	
verworft	*verworgen* (Godewaarsvelde)	**verworgelt* (niet opgetekend)
verwòòcht	*verworven* (Okselare)	*verorgelt* (Kemmel, België)
verwòòrt		*vergorgelt* (Stene, Rekspoede)
(alle in zuidelijk Frans-Vlaanderen)		*verwaggelt* (Bollezele, Broksele)

Deze vrije realisatie van bepaalde klinkers of medeklinkers is echter geen regel. Veeleer lijkt de wisseling bij individuele sprekers vast aan een woordbeeld gebonden of gelexicaliseerd te zijn, bijvoorbeeld *profie* voor 'parochie' in Kapellebroek. Deze idiolectische lexicalisering is dan de eerste stap tot een vast woordbeeld van een aantal woorden in een min of meer ruim gebied. Dat is onder meer het geval met *ploef* als benaming voor de eenscharige rondgaande ploeg en van *vordiene/voerdiene* voor 'gordijn', en van *voreel, voereel voor 'gareel'* (trekhaam) in bijna heel Frans-Vlaanderen.

Een *ch* kan zich voor een –t wel eens ontwikkelen tot een *s*: *kachtel* (veulen) wordt *kastel, kassel*; *rechtuut* (onmiddellijk) wordt *restuut*. Dat is bijvoorbeeld ook het geval bij *muste* voor *muchte* (mocht). Vandaar de mogelijke verwarring voor het oor van West-Vlamingen die niet uit de Westhoek zijn bij *muste* en *moste* voor respectievelijk 'mocht' en 'moest'.

Een ander geval van vrij incidentele klankontwikkeling is de overgang van intervocalische *d* naar *r* na een korte klinker, bijvoorbeeld *bedde* (bed) wordt *berre*, *padde* (pad) wordt *parre*. Dat verschijnsel wordt rotacisme genoemd en komt incidenteel ook in andere Nederlandse dialecten voor, bijvoorbeeld in het Zuid-Brabants of het westelijke Noord-Brabants. Dat verschijnsel is ook in Frans-Vlaanderen niet algemeen, het komt vooral in het zuiden voor. Voorts is het in de dorpen waar het voorkomt niet op alle woorden toepasselijk of wordt het niet door alle sprekers toegepast. Soms komt ook hypercorrectie voor: bijvoorbeeld *berrevoete* (baarvoets, blootvoets) luidt soms *beddevoete* (zie de kaart Noord-zuid-tegenstellingen, blz. 57).

De *-r-* vóór *–s* of *–z* verdwijnt in de uitspraak (zoals in de overige Vlaamse dialecten): kaars luidt *kèè(j)se*, naarzen (naderen) *nòòzen*. De *-r-* vóór *–d*

Noord-zuid-tegenstellingen

——— : *uuder/uujer*

x x x x : *bedde/berre*

x–x–x– : *padde/parre*

••••••• : *go je/ ga je*

–•–•–• : *weeë/weie*

– – – – : *(h)erte/(h)arte*

gevolgd door een klinker is (vooral) in het zuiden ook dikwijls verdwenen: het meervoud van 'paarden' luidt dan *pèèren* in plaats van *pèèrden*.

De -l na een klinker wordt voornamelijk in het westen en zuiden van Frans-Vlaanderen in de regel nogal hol uitgesproken en bijgevolg klinkt ze vaak als een –w: ' 'hol' wordt *ow*, 'volgen' wordt *vowgen* of *vowven*, 'forneel' wordt *foerneeuw*. Eigenlijk is dat een evolutie die parallel verloopt aan die in het oudere Frans en het Picardisch. Veel Vlaamse familienamen die uit het Picardisch zijn overgenomen, bijvoorbeeld Ducatteeuw (= Frans du château), Mazereeuw (= Mazereel) verraden nog die uitspraak in hun Vlaamse spelling. Die vocalische uitspraak van een *l* als *w* hoort men het meest in de dorpen dicht bij de taalgrens, wat inderdaad wijst op een mogelijke beïnvloeding van het aangrenzende Picardisch.

Een typisch Frans-Vlaamse klankontwikkeling die eveneens aan invloed van het Frans toe te schrijven is, is de uitspraak van de -lj- en -nj- als *j*. 'Kastanje' luidt dan *kastaje*, 'vanille' (West-Vlaams *vanielie*) luidt *vanieje*, 'champagne' wordt *sjampaje*. West-Vlaams 'loenie, loenje' (leren toom van een paard) luidt dan *loeje, luuje, luie*. Terwijl in het Nederlands en het West-Vlaams een Franse 'l mouillé' gewoonlijk in -lie is veranderd, hoort men in het Frans-Vlaams nooit anders dan een *-je*: aan Nederlands en West-Vlaams 'balie, malie, olie, schalie, lelie, schoelie' beantwoordt dan *baaje,maaje, ooje, sjchaaje, leie, sjchoeje* waarschijnlijk via een tussenvorm *baalje, maalje, schaalje, leelje, schoelje*.

2.2.3 De rijksgrens als klankgrens

Hoewel bij het overschrijden van de rijksgrens zowel voor de Frans-Vlaming als voor de West-Vlaming altijd wel een paar eigenaardigheden opvallen, wijst dialectonderzoek uit dat de rijksgrens in weinig gevallen ook een structurele dialectgrens vormt. Integendeel heel wat klank-, vorm- en woordgrenzen kruisen precies de rijksgrens, wat erop wijst dat de Belgische en Franse Westhoek, die in het Ancien Régime het 'Westkwartier' of gewoon 'West-Vlaenderen' heette, in talig opzicht ook een eenheid vormde (zie de kaarten Over de grens 1 en 2, blz. 42-43).

Een aantal klankgrenzen verlopen wel in de buurt van de rijksgrens, bijvoorbeeld de wegval (syncope) van intervocalische *d* na een *ie* (die oorspronkelijk lang was). Maar dit verschijnsel kan van woord tot woord ver-

schillen. De syncope (wegval) van de *d* in 'blijde' (blij) verloopt ten oosten van een lijn die in West-Vlaanderen ongeveer van Nieuwpoort naar Ieper loopt, maar in 'snijden, strijden' is er een oppositie tussen Frans-Vlaams *snieden, strieden* tegenover West-Vlaams *snieën, strieën*. In het noorden echter doen een aantal Frans-Vlaamse dorpen (Bray-Dunes, Gijvelde, De Moeren) nog mee met de Belgische uitspraak. Bij de werkwoorden waar na een *uu* historisch een *d* komt, is in de hele Westhoek in België en Frankrijk die intervocalische *d* nog te horen: *luuden* 'luiden' (ook in het naamwoord *luuder* 'luier'). Bij de werkwoorden waar de *d* na een *oe* uit *ou* komt (*oeden* 'houden', *voeden* 'vouwen' is de *d* in bijna heel West-Vlaanderen behouden.

In enkele gevallen is een intervocalische *d* vervangen door een *j*. Voor het West-Vlaams betreft dat een oude ontwikkeling die niet meer productief is. Ze komt alleen nog maar in voor een paar woorden, namelijk *boim(e)* (de laag bewerkte aarde, de nerf van landbouwgrond) uit 'bodem' in Frans-Vlaanderen en de Belgische Westhoek en *aim(e)* uit 'adem' uitsluitend in westelijk en zuidelijk Frans-Vlaanderen. Elders in Frans- en Belgisch Vlaanderen heeft men het over '*asem*'.

Slechts een drietal klankvariaties vallen vrij systematisch samen met de rijksgrens. Dat is vooreerst de uitspraak van de Nederlandse *sch* (ouder en dialectisch nog *sk*), die aan de West-Vlaamse kant van de grens in het begin en het midden van een woord steeds *sjch* luidt, in Frans-Vlaanderen daarentegen overwegend *sj*. Vooral opvallend is het persisteren van de *sj*–uitspraak aan het einde van het woord: *mensj, vleesj* (mens, vlees), een uitspraak die eertijds, zoals de spelling 'mensch, vleesch' tot 1946 aangaf, algemeen Nederlands is geweest. Dit verschijnsel nu valt – op de grensdorpen Bray-Dunes en Boeschepe na – samen met de rijksgrens. Het is wel merkwaardig dat negentiende-eeuwse getuigenissen over het nu verdwenen Vlaamse Duinkerkse stadsdialect aangeven dat de Middelnederlandse *-sk-* daar nog bewaard was. Stadsdialecten zetten zich immers graag af van het omliggende platteland, hetzij door het bewaren van een zeer oude toestand of door het inbrengen van vernieuwingen.

Dan is er de uitspraak van de intervocalische *-nd-* die evolueerde naar *-ng-* (over *-ngd-*) en daarna wegviel met behoud van een genasaliseerde klinker. Dat verschijnsel valt nu ongeveer samen met de rijksgrens. Maar oudere sprekers in West-Vlaanderen hebben die Frans-Vlaamse uitspraak ook nog, wat erop wijst dat het aan de Belgische kant bij de jongere genera-

ties om een herstel gaat onder invloed van het spellingbeeld in de standaardtaal. Bijvoorbeeld 'honderd' luidt in Frans-Vlaanderen: *oeërt* < *oengert* < *oengdert* < *oendert*; in West-Vlaanderen nu meestal *oendert*. Het eerste stadium van deze evolutie is kenmerkend voor alle kustdialecten ook het Antwerps en het vroegere plattelandse Hollands. Van Bray-Dunes bij Duinkerke tot op de Zeeuwse eilanden heeft met het over *'t strange* voor 'het strand'. In de westelijke en zuidelijke helft van Frans-Vlaanderen ontwikkelt de intervocalische -nd- vaak tot *j* na een palatale klinker als *i*, *e*, *ie*, ook na de palataal gerealiseerde *à* of *àà*: vinden > *viejen*; binden > *biejen*; brengen > *briejen*; veranderen > *veraajern*, anders > *aajers*.

Het is opvallend dat het noordelijke traject van de rijksgrens (van aan de kust tot in de buurt van Hondschote en Killem) inzake de klankleer en trouwens ook in de woordenschat veel minder een grens vormt, dan dat het geval is voor het zuidelijker traject, vooral vanaf Steenvoorde tot Belle. Daar is de rijksgrens bijvoorbeeld duidelijk een afbakening voor de verschillende uitspraak van *licht* tegenover *lucht* (klaarte), *eeël* (heel) tegenover *geeël* (geheel), en *nieoew* tegenover *niew*. Maar waterdicht is die grens ook daar niet: in de dorpen van het Belgische Heuvelland hoort men ook gelijkenissen met het zuiden van Frans-Vlaanderen, bijvoorbeeld *gruujen* voor 'groeien' en *vieër* voor 'vinger' (zie kaart Langs de grens, blz. 51).

3. Een beetje spraakkunst

Het is onbegonnen werk om hier een volledige spraakkundige beschrijving te geven van het Frans-Vlaamse dialect, en dat zou vlug vervelen ook. Maar ten behoeve van de in taal en dialect geïnteresseerde Nederlandstalige lezer, zowel als van de Frans-Vlaming die vanuit zijn dialect naar het Nederlands wil lonken, probeer ik hier een aantal spraakkundige eigenaardigheden van het Frans-Vlaams te vergelijken met het Nederlands.

3.1 Woordvorming

3.1.1 Naamwoorden

Volgens een oude navolging van het Frans zijn heel wat aanduidingen van beroepen of bezigheden van mannen gevormd met het achtervoegsel *–ier*. Het Nederlands kent er ook, bijvoorbeeld *herbergier, hovenier*, maar in het Frans-Vlaams zijn er veel meer, bijvoorbeeld *groenselier, kolovier* (een afleiding van 'ko(o)lhof') voor 'groenteboer'.

Vrouwelijke aanduidingen van een beroep of bezigheid eindigen daarentegen steeds op *-(n)eege*. Vergelijk het Nederlandse *dievegge*. Dat achtervoegsel komt in Belgisch Vlaanderen bij een aantal woorden nog voor, vooral in de Westhoek: *nòòjeege* (naaister), *hoedemakeege* (hoedenmaakster), *gebeurneege* (buurvrouw), maar is niet meer productief. In Frans-Vlaanderen is het dat

nog steeds. Een vrouw die zich te veel moeit, is een *moeineege*, een schoonmaakster heet een *steepereege* (van het werkwoord *steeperen* 'schrobben'), een ruziezoekster is een *kwèèstemakeege*. Een koe die veel melk geeft, noemt men spontaan *e goe geeveege*.

Zoals in het Nederlands worden veel zelfstandige naamwoorden die met een ongunstige betekenis naar een mannelijk persoon verwijzen met *–erik* gevormd. Sommige zijn uniek: *droeverik* (boosaard, slechterik), *vergoederik* (koleriek man), *valsjcherik, oentrouwerik* (valsaard).

Voor benamingen van sommige nationaliteiten kent men afwijkende woordvormingen: Duitsers heten altijd *duutsjche(n)*, soms ook *allemaans* (van het Frans 'Allemands'). Russen en Pruisen heten steevast *ruusenòòrs* en *pruusenòòrs* en Belgen *belzjiekenòòrs*!

3.1.2 Bijvoeglijke naamwoorden en bijwoorden

Bij de bijvoeglijke naamwoorden is het achtervoegsel *-(e)lik* nog productief bij werkwoordstammen in de betekenis van 'kunnende, moetende gedaan worden'. Daarvan kent het Nederlands ook nog een aantal voorbeelden: *gebeurlijk* (kunnende gebeuren), *vergankelijk* (kunnende, moetende vergaan), *wenselijk* (kunnende, moetende gewenst worden). Soms zijn er in het Nederlands doubletten: *beweeglijk – beweegbaar, toepasselijk – toepasbaar, draaglijk – draagbaar*. Alleen die met *-baar* hebben een letterlijke betekenis: 'kunnende bewegen, bewogen worden, kunnende toegepast worden, wat kan getild en gedragen worden'. En alleen die vormingen met *-baar* zijn in het Nederlands en de meeste dialecten nog productief. Door zijn isolement kent het Frans-Vlaams de jongere afleidingen op *-baar* niet, en alleen maar die op *-(e)lik*. Die zijn er ook nog productief: *'t Is nie peizelik* – Het is ondenkbaar; *De groend om te bouwen is ier nog betaalik* – De bouwgrond is hier nog betaalbaar; *Dien man is leevelik* – Met die man valt te leven.

Ook afleidingen op*-wies, -wiesde* (Nederlands -wijs, -gewijs) zijn in het Frans-Vlaams nog productief: *reekewies(de)* 'op een rij', *bakwies(de)* 'als in een bak', *lankwies(de)* 'lang van vorm, in de lengte'.

3.1.3 Werkwoorden

Heel wat werkwoorden die een herhaling of verandering aanduiden beginnen in het Nederlands met *her-* of *ver*. In het Frans-Vlaams kent men hiervoor alleen het voorzetsel *ver-*. *Verhuwen* of *vertrouwen* voor hertrouwen, *ververven* voor herverven, *verkneeën* voor verkneden, *versjcherpen* voor aanscherpen, opnieuw slijpen, *verdoopen* of *verkasten* (uit 'verkerstenen') voor een nieuwe naam geven, *vermoezen* voor opnieuw uitbaggeren, *vereten* voor herkauwen, *versjrieven* voor herschrijven, enzovoort.

In Frans-Vlaanderen zijn er nog een aantal meer werkwoorden dan in West-Vlaanderen die op *–sen, –zen* eindigen. Het zijn werkwoorden waarvan de stam uitgaat op –r zoals *meeërzen, viêrzen, vòòrzen*, voor 'vermeerderen, vieren, varen' (Het laatste in de betekenis van 'belanden': *Oe gòt en vanzeleeven vòòrzen?* – Hoe zal het hem ooit vergaan?). Ook het Vlaamse *zeuren* (spieken of bedriegen in het spel of bij examens) luidt in Frans-Vlaanderen *zeurzen*. Maar in het Frans-Vlaams zijn er ook een aantal werkwoorden die een verandering van toestand uitdrukken, waarvan de stam niet op -r eindigt en die ook soms op -sen/-zen eindigen: in heel West-Vlaanderen kent men nog *kleinzen* voor 'verkleinen'. In het uiterste westen van Frans-Vlaanderen hoort men er nog meer, bijvoorbeeld: *diepse* voor 'verdiepen', *wiedze* voor 'verwijden, verbreden'. Dat kan een persoonlijk (idiolectisch) gegeven zijn; de meeste werden alleen door de zegsman van Kapellebroek gezegd.

3.2. Vervoeging en verbuiging

3.2.1. Aspecten van de werkwoordvervoeging

In het Frans-Vlaams hoort men nog heel veel conjunctiefvormen in de verleden tijd, die in de schrijftaal en ook in andere dialecten als zeer archaïsch klinken. Hier kan zowel het isolement als de invloed van het Frans dit conservatisme versterkt hebben: *Dat en mòò gow en k(w)aame* – Dat hij maar gauw komt/kwam; *'k En 't num ezeid, omdat 'n 't wel eweten hadde* – Ik heb het hem gezegd, opdat hij het goed zou weten; *An 'k van joun ware, 'k en gaven dat noois/nuis weere-* Als ik van jou was, zou ik dat nooit teruggeven. Parallel daarmee is het gebruik van *ten ware* voor 'tenzij'.

Het voorvoegsel *ge-* van het voltooid deelwoord wordt, zoals gezegd in het

klankoverzicht (blz. 53), als *è* uitgesproken. Bij werkwoorden die (in de uitspraak) met een klinker beginnen is die *e* met de volgende klinker geassimileerd en dus in de uitspraak verdwenen: *J'e feel' eeten* – Je hebt veel gegeten; *En is lòòt' uwd* – Hij is laat getrouwd.

Heel veel sterke werkwoorden vertonen tegenover het Nederlands of het West-Vlaams afwijkende klinkers in de stamtijden, enkele voorbeelden: *geven – gaa(a)f – egoven; bluuven – bleeëf of bloof – ebleeven of eblooven; gruupen – graap of groop naast greep – egroopen.*

Heel wat traditioneel zwakke werkwoorden worden ook sterk vervoegd: *verven – vorf – evorven; planten – plont – eplonten; dansen – dons – edonsen; zwèèren – zwoer – ezwooëren* (ook in de betekenis van 'verzweren, etteren'). Dat verschijnsel is ook in de Belgische Westhoek bekend. Omgekeerd worden heel wat sterke werkwoorden zwak of onregelmatig vervoegd: *breeken – breek(s)te of brak(s)te – ebroken.*

De uitgang van de verleden tijd van de zwakke werkwoorden (of die als zodanig vervoegd worden) vertoont vier vormen:

-ede zoals nog in het Middelnederlands, soms de stapelvorm *-tede, -dede*

-ste, de uitgang van sommige hulpwerkwoorden

-te/-de zoals in het Nederlands

De laatste uitgang komt vooral voor in de buurt van de Belgische grens. De uitgang *-ste* is ontleend aan een beperkte categorie van werkwoorden, zoals *wiste* van *weten* en *do(r)ste, du(r)ste* van *dorren, durren* 'durven'. Die uitgang kan in Frans-Vlaamderen bij alle werkwoorden voorkomen en is in feite de productiefste vorm. Dat is wel een uniek verschijnsel in de Nederlandse dialecten, want buiten Frans-Vlaanderen is dat nergens te horen. De sedert het Middelnederlands onveranderde vorm *-ede* en de ervan afgeleide stapelvorm *-tede, -dede* hoort men vooral in de meest westelijke dorpen. Opmerkelijk is dat de verschillende vormen gemakkelijk door elkaar gebruikt worden, soms zelfs binnen één zin.

De imperatief of gebiedende wijs van een werkwoord vertoont meestal een eind -t, soms is die geassimileerd en niet hoorbaar: *Doed e keeë de deure toeë* – Doe eens de deur dicht/toe; *Vult se nog e keeë, de glòòzen* – Vul ze nog eens, de glazen; *Lop(t) seeëre deure* – Loop vlug weg!

De toekomende tijd wordt zoals elders in westelijk Vlaanderen steeds uitgedrukt met *gaan*, nooit met 'zullen': *'t Gòò beetern, a 't k(w)òòdste verbie is* – 't Zal beteren als het slechtste voorbij is.

Het werkwoord 'worden' bestaat niet in het westelijke West-Vlaams, grosso modo ten westen van een lijn die van Nieuwpoort tot Kortrijk loopt. Het koppelwerkwoord 'worden' wordt uitgedrukt door *kommen* 'komen'. Vergelijk met het Engelse 'to become': *Grevelinge is en eele nieuwe stee ekommen* – Grevelingen (Gravelines) is een hele nieuwe stad geworden; *A je nie op en let, je ga nog sieëk kommen* – Als je niet oplet, word je nog ziek.

Het hulpwerkwoord van de passief (lijdende vorm) is 'zijn' *zien* in plaats van 'worden': *E wos ebeeten van zen oend* – Hij werd gebeten door zijn hond; *'t Moet iêr evrocht zien* – Hier moet gewerkt worden.

3.2.2 Aspecten van de verbuiging en meervoudsvorming van het zelfstandig naamwoord

Het Frans-Vlaams kent nog de drie traditionele grammaticale geslachten: mannelijk, vrouwelijk, onzijdig. De lidwoorden en andere bepalende woorden worden ook navenant verbogen. Toch is er verschil tussen noord en zuid, in die zin dat de buigingsuitgangen in het zuiden nog veel consequenter worden gezegd dan meer noordwaarts. Bijvoorbeeld in het noorden: *me mòòt*, in het zuiden *mien(en) mòòet* voor 'mijn vriend'.

Oude buigingsuitgangen zijn zeer gewoon bijvoorbeeld bij tijdsbepalingen: *te dien tiede* – in die tijd; *ten tiede van den oorloge* – in de tijd van de oorlog; *Ik kommen zundaage* – Ik kom zondag; *alle daage, weke, maande, jòòre* – elke dag, week, maand, elk jaar; *Nu oensdaage die komt is 't kranke mòòne* – Volgende woensdag is het nieuwe maan.

Ook bij het voorzetsel *te* wordt in staande uitdrukkingen vaak verbonden met de buigingsuitgang van het lidwoord: *te berre gòòn* – naar bed gaan; *ter plekke doen* – op zijn plaats leggen, opruimen; *ter herberge gòòn* – op café gaan; *A d'essence te zienen diêrsten was* – Toen de benzine het duurst was; *En is te velde*- Hij is op de akker; *Lank in den tand is lank ter and* – Traag bij eten betekent traag met de hand (in het werk).

Om een plaats aan te duiden die verbonden is met personen wordt, zoals in het Engels, een oude genitief op -s gebruikt: *'t Ed ebronnen toe de bakkers* – 't Heeft gebrand bij de bakker; *'t Is famieliekermesse toe me zusters* – Er is een familiereünie bij mijn zuster; *E 't ook erind toe t' julders?* Heeft het ook geregend bij jullie?; *'k Goeng no de mèères* – Ik ging bij de 'maire' (burgemeester).

De meervoudsvorming vertoont een zeer markant Ingweoons kenmerk, namelijk de vele meervouden op -s, vooral bij eenlettergrepige woorden. Die komen in Belgisch Vlaanderen ook voor. Het voorkomen ervan verschilt van woord tot woord en hoe meer men naar het westen gaat, hoe meer ze voorkomen. *Zeuns* voor 'zonen' is nog goed vertegenwoordigd in Oost-Vlaanderen, *stiers* voor 'stieren' is algemeen West-Vlaams, maar een aantal van die meervouden op -s beperken zich tot de Westhoek aan weerszijden van de grens: *krops sala* ('kroppen sla'), *beens* ('benen' en 'beenderen'), *honds* ('honden'), *tands* ('tanden'), *pots* ('potten'). Maar in Frans-Vlaanderen komen er nog het meeste voor: daar breken ze bijvoorbeeld *taks* in *broks* en *stiks* om *stoks* te hebben!

3.3 Vorming van de verkleinwoorden

Het Frans-Vlaamse verkleiningssysteem ligt geografisch in het verlengde van het westelijk West-Vlaamse. Onderliggend is steeds een historisch *-kien* -achtervoegsel, het Middelnederlandse *-kijn*. Tussen stam en achtervoegsel konden historisch twee elementen worden tussengevoegd, namelijk een *-s-* en een *-e-*.

Invoeging van een *-s-* leverde het achtervoegsel *-skijn* > *-sken* > *-ske* op, dat in de Westhoek tot *-sjche* of *-sje* evolueerde. Deze uitgang is typisch voor alle woorden waarvan de stam uitgaat op een velaire medeklinker, namelijk: k, g, ch, ng, nk: *broek – broeksje; oge – oogsje; lach – lachsje; tring* (trein) – *tringsje; keunienk – keunienksje.* Deze verkleinwoorden komen overal in het westelijke West-Vlaams voor, dus ook in Frans-Vlaanderen. Meer oostelijk in Vlaanderen luidt de uitgang *-ske(n).*

Bij die woorden waarvan de stam in het Middelnederlands al eindigde op *-sk*, was het niet mogelijk om tweemaal *sk* na elkaar te hebben. Daar werd dan nog eens een ander verkleiningsachtervoegsel ingeschoven: *-el-*: *visk -el -kijn*, nu in het westelijke West-Vlaams *visseltje* 'visje', maar langs de kust (in de negentiende eeuw ook reeds in Duinkerke) *visje; plask -el -kijn, meersk -el- kijn*, nu in het westelijke West-Vlaams *plasseltje* (plasje), *mèèseltje* (kleine meers).

Een tweede historische ontwikkeling was de invoeging van een *-e-*. Dat leverde het Middelnederlandse achtervoegsel *-ekijn* op. Dat werd in de Vlaamse dialecten toegevoegd bij die woorden waarvan de stam eindigde op

een stemhebbende medeklinker of op een klinker. Bij de woorden waarvan de stam eindigde op een stemloze medeklinker, was het verkleiningsachtervoegsel dan gewoon *-kijn*:

kind – kindekijn
brood – brodekijn
lied – liedekijn
kat – katkijn
ribbe – ribbekijn
kop – kopkijn
Soete – Soetkijn (vrouwelijke eigennaam)
vaarde – vaardekijn 'vaart' (bevaarbare waterloop)
kaarte – kaartkijn

Bij de woorden waarvan de stam uitgaat op een -r of -l of op een -m of -n, die steeds stemhebbend zijn en dus geen stemloze tegenhanger hebben, is de verdeling van het achtervoegsel *-kijn of -ekijn* bepaald door de lengte van de stamklinker. Na een lange klinker en doffe *-e*-volgde *-kijn*, na een korte klinker volgde *-ekijn*:

maan – maankijn	versus	*man – mannekijn*
boom – boomkijn	versus	*kom – kommekijn*
baal – baalkijn	versus	*bal – ballekijn, scotel – scotelkijn*
scare – scaarkijn 'schaar'	versus	*karre – karrekijn, panger – pangerkijn* ('mandje' < Frans panier)

Het *ie*-element in het achtervoegsel *-(e)kijn* (*ekien*) had invloed op de uitspraak van de *-k–*. Die *-k–* vóór *ie* evolueerde naar een *-tj-*, zoals nu nog mooi in het Brugs te horen is: *en mannetjie, en spiltjie.* (Hoewel je bij oude Bruggelingen soms niet zeker bent of je *mannekjie* dan wel *mannetjie* hoort.) Dat *-tjie* verdofte ten slotte tot *-tje.* In alle gevallen en overal in het westelijke West-Vlaams waar dus het verkleiningsachtervoegsel vroeger *-kijn* luidde, hoort men nu verkleinwoorden op *-tje.* De boven geciteerde voorbeelden luiden dus:

Ouder Vlaams	›	Frans-Vlaams
kat – katkijn	›	*katje*
kop – kopkijn	›	*koptje*
Soete – Soetkijn	›	*Zoetje* (met klinkerverkorting)
kaarte – kaartkijn	›	*kartje* (met klinkerverkorting)
maan – maankijn	›	*mòòntje*
boom – boomkijn	›	*bomtje* (met klinkerverkorting)
baal – baalkijn	›	*baaltje*
scotel – scotelkijn	›	*sjchutteltje*
scare – scaarkijn	›	*sjchartje* (met klinkerverkorting)
panger – pangerkijn	›	*pangertje, pa(n)jertje*

Bij de woorden echter die hun verkleinwoord op *-ekijn* vormden, zijn er in het westelijke West-Vlaams drie mogelijke evoluties, die bovendien ook geografisch verdeeld zijn. Ten eerste is in een noordelijke strook langs de kust (in Frans-Vlaanderen ten westen van een lijn die ongeveer van Gijvelde naar Clairmarais loopt) dat achtervoegsel *-etje* geworden. Daarin komt die streek overeen met de evolutie in het noorden van West-Vlaanderen, in Zeeland en de andere kustprovincies in Nederland, en uiteraard ook in de standaardtaal.

Ouder Vlaams	›	Frans-Vlaams
kind – kindekijn	›	*kiendetje of kiendje*
brood – brodekijn	›	**broodetje › brooëdje* (met assimilatie van –d-)
lied – liedekijn	›	**liedetje › liëtje* (met assimilatie van –d-)
ribbe – ribbekijn	›	*rebbetje*
vaarde – vaardekijn	›	*vòòrdetje › varretje* (met klinkerverkorting en wegval van –d-)
man – mannekijn	›	*mannetje*
kom – kommekijn	›	*kommetje*
bal – ballekijn	›	*balletje*
karre – karrekijn	›	*karretje*

Ten tweede is in een ruim centraal en zuidelijk deel van Frans-Vlaanderen en van westelijk West-Vlaanderen dat achtervoegsel *-ekijn* geëvolueerd over

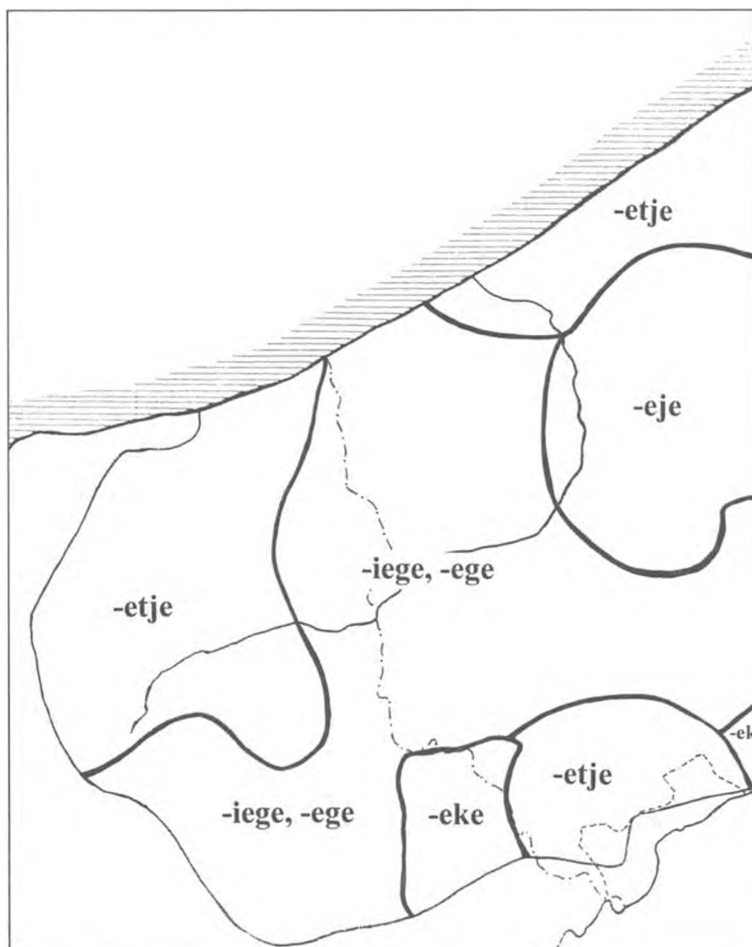
-egie, naar *-iege*, *-ege*. Vooral in Frans-Vlaanderen hoort men daarnaast nog vaak de oudere vorm met stemloze medeklinker *-echie*, *ieche*, *-eche*.

kind – kindekijn	›	*kienegie, kieniege, kienege*
brood – brodekijn	›	*brooëjge* (met vocalisering van weggevallen -d-)
lied – liedekijn	›	*liejche, liejge* (met vocalisering van weggevallen -d-), *liêche*
ribbe – ribbekijn	›	*rebbegie, rebbiege, rebbege*
vaarde – vaardekijn	›	*varregie, varriege, varrege*
man – mannekijn	›	*mannegie, manniege, mannege*
kom – kommekijn	›	*kommegie, kommiege, kommege*
bal – ballekijn	›	*ballegie, balliege, ballege*
karre – karrekijn	›	*karregie, karriege, karrege*

Ook deze diminutiefvormen duiken in andere Nederlandse dialecten op, zoals gezegd in westelijk West-Vlaanderen, voorts in de omgeving van Utrecht en de Veluwe en in de provincie Drenthe en het noorden van Overijssel. Ze zijn als een tussenvorm te beschouwen met *-eke(n)*, waarbij de *-k-* naar een *g* of *ch* verschoven is, en de *ie*-klank verdoft is. Dat is het geval in een groot zuidoostelijk deel van het Nederlandse taalgebied, dat in het westen ook het zuidoosten van de provincie West-Vlaanderen beslaat.

De evolutie van *-ekijn* naar *-etje* is vooral een kustverschijnsel en de tussenvormen bewijzen dat de *eke*-vormen slechts langzaam zijn weggedrongen. Dat wordt ook duidelijk door het bestaan van een klein eiland waar de *-ke* en *-eke*–vormen bewaard gebleven zijn, namelijk in het zuiden van Frans-Vlaanderen op de wip met de huidige rijksgrens, want ook een paar dorpen aan de Belgische kant, zoals Reningelst, Loker, Westouter en Dranouter doen hier mee. Het betreft het gebied ten oosten van een lijn gaande van Boeschepe tot Drooghout (Sec-Bois, een noordelijk gehucht van Vieux-Berquin) met Belle als centrum. Daar komen *-eke*–vormen nog voor, veelal naast *-ege*–vormen. Ook daarbuiten kan men in het zuiden af en toe nog een verkleinwoord op *-eke* opvangen.

Deze evolutie moet in de negentiende eeuw nog volop aan de gang zijn geweest. Dat kunnen we afleiden uit getuigenissen van Edmond De Coussemaker in zijn *Quelques recherches sur le dialecte flamand de France* (1859). Hij meldt verschillende verkleiningsuitgangen voor verschillende steden,

Dialectische diminutiefuitgangen in 'huisje'

zoals voor Duinkerke: -*tje*, bijvoorbeeld *mannetje, wuvetje*; 'maar men zegt ook *mannekie, wuvekie*'. Dat wordt geïllustreerd door een tekst die hij uit Duinkerke citeert: 'Der was a keire a mannekie die gink om water te sceppen; en al water sceppende, hè nam a vissche' enz. Voor Kassel zegt hij: de verkleinwoorden eindigen meestal op -*ke* of -*kie*. Maar dialectopnamen uit de twintigste eeuw laten daar niets meer van zien. Daar hoort men uitslui-

tend *-tje* of *-ege*. Voor Hazebroek noteert hij enkel *-ege*, wat men er nu nog hoort. Voor Belle wijst hij op de afwijkende uitspraak *-tse* voor *-tje*. Die komt ook bij jongere opnamen inderdaad te voorschijn maar alleen in die gevallen waar het onderliggende achtervoegsel *-kijn* is: *trommeltse, zuutses* voor 'trommeltje, zoetjes', niet in die gevallen waar het onderliggende achtervoegsel *-ekijn* is. Daar noteerde men in de twintigste eeuw alleen *–eke*, bijvoorbeeld *uuzeke, manneke, stillekes* 'huisje, mannetje, stilletjes'. Het is de vraag of De Coussemaker met zijn opgave *mannetse, wuuvetse* voor Belle wel juist zat. Maar hoe dan ook, deze opmerkingen bewijzen dat in Frans-Vlaanderen, net als elders, de stedelingen zich in hun dialect vaak afzetten tegen het platteland, hetzij door een oude toestand te bewaren (zoals hier), hetzij soms door vooruit te lopen bij vernieuwingen.

3.4 Voornaamwoorden

3.4.1 Persoonlijk voornaamwoord

Zoals in het Nederlands en alle dialecten onderscheiden we volle (beklemtoonde) en gereduceerde (onbeklemtoonde) vormen. De volle vormen worden alleen gebruikt, als ze in een zin de volle klemtoon krijgen: *Ík en weten van niet(en)* – Ík weet van niets. De zwakke vormen worden vooral gebruikt als er reduplicatie (herhaling) is van het persoonlijk voornaamwoord. In dat geval kan de volle vorm meer of minder beklemtoond zijn: *'k Weten ik van niet(en)* – Ik weet van niets; *Voel je gie dat nie?* – Voel jij dat niet? *E wit ie assan alles!* – Hij weet altijd alles! *En it ie gin vleeësch* – Hij eet geen vlees.

De vormen: **Onderwerpsvormen**		**Volle vorm**	**Gereduceerde vorm**
Enkelvoud			
1ste persoon		*ik, ikke*	*'k*
2de persoon		*gie*	*je*
3de persoon	Mannelijk	*ie*	*e, en* voor klinker
	vrouwelijk	*zoe* (slechts bij enkele sprekers), *zie*	*ze*
	onzijdig	*et*	*'t*

Meervoud		
1ste persoon	*wieder, wulder, nuus*	*me*
2de persoon	*ju(l)der*	*je*
3de persoon	*zieder, zu(l)der*	*ze*

Opmerking: *zieder en wieder* slechts in oostelijke dorpen tegen de Belgische grens; *wulder* alleen zuidwestelijk.

Voorwerpsvormen		volle vorm	gereduceerde vorm
Enkelvoud			
1ste persoon		*mien*	*me*
2de persoon		*joe(n)*	*je, jen* voor klinker
3de persoon	mannelijk	*num*	*en, 'n*
	vrouwelijk	*neur*	*ze*
	onzijdig	*et*	*'t*
Meervoud			
1ste persoon		*nuus*	
2de persoon		*ju(l)der*	
3de persoon		*nu(l)der*	

Er is geen beleefdheidsvorm, of andere vormen afgeleid van u. Er is geen apart wederkerend voornaamwoord 'zich' voor de derde persoon. Dat werd vroeger in Frans-Vlaanderen wel in de schrijftaal gebruikt. Het wederkerig voornaamwoord luidt: *mekòòr, meka(ng)er, mekaajer*

3.4.2 Bezittelijk voornaamwoord

Niet zelfstandig		volle vorm	gereduceerde vorm
Enkelvoud			
1ste persoon		*mien*	*me, men*
2de persoon		*joen*	*je*
3de persoon	mannelijk	*zien*	*ze, zen*
	vrouwelijk	*neur*	*nur*
	onzijdig	*zien*	*ze, zen*

Meervoud	
1ste persoon	*nuus*
2de persoon	*ju(l)der*
3de persoon	*nu(l)der*

zelfstandig	
Enkelvoud	
1ste persoon	*de(n), et miene(n)*
2de persoon	*de(n), et joene(n)*
3de persoon	*de(n), et ziene(n), neure(n), ziene(n)*
Meervoud	
1ste persoon	*de(n), et nuuze(n)*
2de persoon	*de(n), et ju(l)der(en)*
3de persoon	*de(n), et nu(l)der(en)*

3.4.3 Aanwijzend voornaamwoord

Bijvoeglijk

Mannelijk, vrouwelijk: *deze(n), die(n), gunte(n), zu(l)k e(n).*Voorbeelden: *dezen oek, deze sjchouwe, dien man, die vrouwe, gunte laage, zuk en oend* (deze hoek, deze schouw, die man, die vrouw, gindse brok land, zulk een hond)

Onzijdig: *dit, dat, gunt, zu(l)k, zu(l)k e(n).* Voorbeelden: *dit uus, dat stik, gunt lant, zuk pèèrt, zuk en ooviege* (dit huis, dat veld, ginds land, zulk paard, zo'n tuintje)

Meervoud: *deze, die, gunte, zu(l)ke.* Voorbeelden: *deze sjchoen, die mensjchen, gunte busjchen, zukke stròòten* (deze schoenen, die mensen, gindse bossen, zulke straten).

Zelfstandig

Mannelijk, vrouwelijk: *de(n) deze(n), de(n) dieë(n), de gunte(n)*; onzijdig: *dit(te), dat(te), dadde, 't gunte*; meervoud: *de deze, de dieë, de gunte.*

3.4.4 Bepalingsaankondigend voornaamwoord

Naast de vormen *degeeëne, 't geeëne* hoort men nog vaak de oude vormen *degonne, 't gonne.*

De gonne die kunnen spòòren zien ròòr – Zij die kunnen sparen zijn zeldzaam

't Zijn al leugens, 't gonne da je zegt! – Het zijn allemaal leugens, wat je daar zegt.

3.4.5 Vragend voornaamwoord

Het Nederlandse 'welk, wat voor' luidt in het Frans-Vlaams: *wuffer(e, -en)* (samengetrokken uit 'welk voor'): *Wuffer scjhoen moen 'k andoeën?* – Welke schoenen moet ik aantrekken?

Aan Nederlands 'wat' beantwoordt in het noorden *wiene, wie(n),* in het zuiden *wuk* (uit: welk)*: Wien(e) zeg je?* tegenover *Wuk zeg je?* De vraag 'Wat is wat?' luidt dan ook dikwijls *Wien is wuk?*

Aan de Nederlandse vraag 'wie?' voor personen beantwoordt de vorm: *wiên, wieën* (met lange klinker of tweeklank): *Wieën zegt er dadde?* – Wie zegt dat? *Wieën e je dòòr ezieën?* – Wie heb je daar gezien?

3.4.6 Betrekkelijk voornaamwoord

In de regel heeft men een systeem dat parallel is aan het Franse *qui /que*-systeem, namelijk *die* als onderwerp en *dat* als voorwerp, zonder onderscheid van grammaticaal geslacht: *'t Pèèrd die dòò lopt* – 't Paard dat/wat daar loopt. *De man die mien dat ezeid et* –De man die me dat gezegd heeft. *'t Pèèrd dan 'k ekocht en* – Het paard dat ik gekocht heb. *De man dan 'k egenekommen en* – De man die ik ontmoet heb.

Dat systeem ligt ook aan de basis van het algemeen West-Vlaamse gebruik. Waar dat gebruik in West-Vlaanderen nu blijkbaar in de war gestuurd wordt door de afwijkende beregeling in het Algemeen Nederlands, constateert men in Frans-Vlaanderen ook een sterke erosie van dat systeem. *Die* en *dat* worden zonder onderscheid van functie of grammaticaal geslacht vrij inconsequent door elkaar gebruikt. (Dat leidt er misschien ook toe dat het onderschikkend voegwoord *dat* vaak door *die* wordt vervangen.)

Een bijzondere eigenaardigheid van de Vlaamse dialecten in Frans-, West- en een groot deel van Oost-Vlaanderen is dat de betrekkelijke voornaamwoorden en ook de onderschikkende voegwoorden *da(t)* en *a(ls)* als het ware vervoegd worden. In feite gaat het om de anticipatie van de volgende werkwoordsuitgang die aan het betrekkelijk voornaamwoord of het onderschikkend voegwoord wordt aangehangen. Terwijl dat verschijnsel in België op zijn retour is, blijft het in Frans-Vlaanderen zeer consequent toegepast.

De man dan'k ezieën en	*Die man zegt dan'k ik/ an'k ik num ezieën en*
De man da je ezieën et	*da je gie/ a je gie num ezieën et*
De man dat 'n ezieën et	*dat 'n ie/ at 'n ie num ezieën et*
De man damme ezieën en	*damme nuus(wieder) num ezieën en*
De man da julder ezieën et	*da julder num ezieën et*
De man dan ze ezieën en	*danze zulder (zieder) num enzieën en*

3.4.7 Onbepaald voornaamwoord

De volgende onbepaalde voornaamwoorden zijn duidelijk afwijkend van het Nederlands:

Etwien, etwiemand	=	iemand
Etwat, etwot	=	iets
Alleman, elkendeen	=	iedereen
Allegòòre	=	iedereen, allemaal
Enigste	=	enige
Sommigste	=	sommige

3.5 Bijvoeglijk naamwoord

Het bijvoeglijk naamwoord wordt systematisch verbogen, ook in de onderwerpsvorm:

Dieën grooëten boom	–	Die grote boom
De grooëte vrouwe	–	De grote vrouw
Dat sjchooën uus	–	Dat mooi huis

Bij de trappen van vergelijking treedt steeds klinkerverkorting op, met verkleuring van de klinker:

Grooët – grotter/grutter – grotst/grutst (groot, groter, grootst)
Kleeëne – klinder – klînst (klein, kleiner, kleinst)
Ooge – ogger – ochst (hoog, hoger, hoogst)

3.6 Telwoord

In verband met het telwoord zijn de volgende eigenaardigheden te noteren. Er is in het zuiden en westen een aparte uitspraak van dertien en dertig: *da(a)rtieëne, da(a)rtiech.* In de uitspraak van 'twintig' is er vaak ronding onder invloed van de w: *tweuntiech.* De volgende tientallen beginnen met een *t-* in de uitspraak: soms *tfeeërtiech, tfichtiech* (naast *veeërtiech, vichtiech*), altijd *tse(i)stiech, tsjeventiech, tachentiech.*

Als rangtelwoord van 'drie' geldt nagenoeg uitsluitend *drie(ë)de.* Sommige rangtelwoorden worden gevormd met *-ste*: facultatief *tweeëste, viêrste, vuufste, zeste, zeevenste* naast *tweeëde/twidde, viêrde, vuufde, zesde, zevende.* Steeds met *-ste* vanaf *achtste, negenste* tot *twintigste* en verder zoals in het Algemeen Nederlands.

3.7 Bijwoorden

In verband met de bijwoorden is de vertaling van Nederlands 'er' de aandacht waard:

Plaatsaanduidend 'er' luidt in het Frans-Vlaams: *dòòr/d'r*: *E wunt/wont dòòr/ d'r ol/al lange* – Hij woont er al lang.

Kwantitatief 'er' luidt: *d'r*: *Ik en d'r nog feele* – Ik heb er nog veel. *Ie et (d)er tekort* – Hij heeft er tekort.

Als onderdeel van een voornaamwoordelijk bijwoord: 'erom, erin, erdoor' etc. is 'er' in het Frans-Vlaams: *dòòr, d'r*: *'k Peizen dòò(r) / d'r nie op* – Ik denk er niet aan. *'k En zien dòòrom/d'rom nie ferleegen* – Ik ben er niet verlegen om.

Presentatief 'er' wordt steeds weergegeven door: *'t*: *'t Lopt e beeëste buuten* – Er loopt een rund buiten. *'t Zien nog mensjchen dien dat nie en weeten* – Er zijn nog mensen die dat niet weten. Daardoor is combinatie van

presentatief 'er' met een ander 'er' zoals in het Nederlands niet mogelijk: *'t Is dòòrop esjchreeven in de gazette* – Er wordt over geschreven in de krant.

In bijzinnen worden betrekkelijk gebruikte voornaamwoordelijke bijwoorden in het Frans-Vlaams in de regel gescheiden: *Dieën meur wòòr (d)ank me veeloo egen ezet en* – Die muur waartegen ik mijn fiets gestald heb. Specifieke combinaties zijn die met *nower* en *e(n)twòòr*: *Dat en deugt nowerom* – Dat is voor niets goed. *Dat en slacht nowerop* – Dat lijkt nergens op. *'t Kut assan etwòòrom dieënn* – Het kan altijd ergens voor dienen. 'Nergens' luidt overal *nowers* (een Ingweonisme, verwant aan het Engelse 'nowhere'), in het zuiden een enkele keer ook *nievers*.

Vragende voornaamwoordelijke bijwoorden worden zelden gezegd, ze worden meestal vervangen door voorzetsel + vragend vornaamwoord: *Om wiene doe je dat?* Waarom doe je dat? *Egen wuk et en evollen?* – Waartegen is hij gevallen?

Het bijwoord 'goed' wordt steeds uitgedrukt door *wel*, tenzij in enkele dorpen langs de Belgische grens, waar ook wel eens *goed* gezegd wordt: *En e wel evrocht* – Hij heeft goed gewerkt. Als iemand uit de grensstreek zegt *'k En goêd eeten* in plaats van *'k En wel eeten* (Ik heb goed gegeten) dan kan een Frans-Vlaming van verderop spottend antwoorden: *A' je goêd eeten et, je go slunsen sjchieten!*: Als je goed (textielstof) gegeten hebt, zul je vodden afgaan!

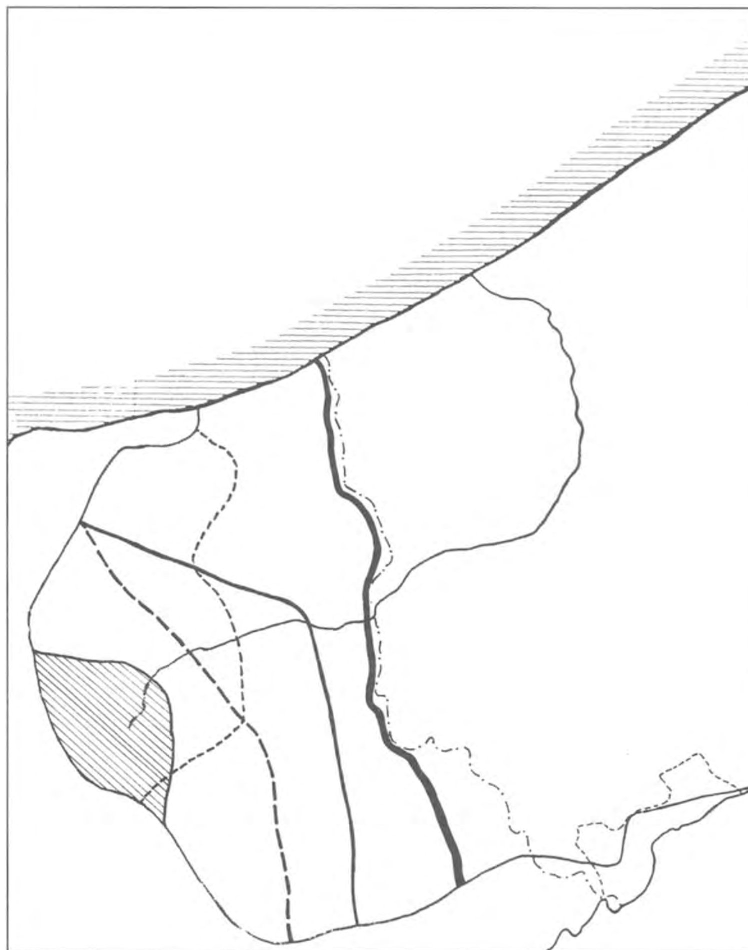
'Toen' wordt weergegeven door *toen, toene, ton, tons(en), tuns(en), tens(en)*.

3.8 Voorzetsels

Enkele merkwaardigheden:

Na een vergrotende trap gebruikt men *of*, een enkele keer ook *dan*: *Me ballong vloog nog ogger of de kerketorre* – Mijn ballon vloog nog hoger als/dan de kerktoren. *Je zoe nog zidder loopen dan en òòze!* – Je zou nog vlugger lopen als een haas.

Plaatsaanduidend 'achter' luidt in het West-Vlaams *bachten*. Alleen in het Frans-Vlaams wordt het nog steeds gezegd. In België hoort men onder invloed van het Nederlands nu veelal *achter*. *En e weg-/weiëloopen bachten d'aage* – Hij is weggelopen achter de haag.

West-oost-tegenstellingen

[hatched box] : *slicht = vlak, effen*

— — : *westelijkste verspreiding van 'mikke'*

—— : *oostelijkste verspreiding van 'berk'*

-------- : *ten westen 'lommer', ten oosten 'sjchaajte'*

▬▬ : *ten oosten 'sjchowte'*

Tijdsaanduidend 'na' luidt in het West-Vlaams *achter*: *'t Is al kart achter de viêren* – Het is al kwart over vier. *Achter veeërtien daagen kaam et uut* – Na veertien dagen kwam het uit.

Plaatsaanduidend 'in' of 'te' luidt *na(ar), nòò(r)* of *toe* (vergelijk ouder Nederlands 'tot'): *Zoe wunt nu na Duunkerke* – Zij woont nu in Duinkerke. *Toe Òòzebroek 'k arriveerden te lòòëte en 'k mankierden me tring* – In Hazebroek kwam ik te laat aan en ik miste mijn trein.

Het plaatsaanduidende 'naar' wordt vaak weergegeven door *a(a)n*: *M'en ewist mèt de joeëns an de zeeë/zeie* – We zijn met de kinderen naar zee geweest.

Het plaatsaanduidende 'naast' luidt steeds *neevens* of *la(a)ns(en)* (vergelijk Nederlands 'langs'), 'omstreeks' wordt weergegeven door *omtrent/ontrent*, 'rondom' luidt *ronduit*: *E weunt neevens/ laansen tmienen* – Hij woont naast mij. *'t Was ontrent ten drieën a 't er e grooët oengewèrte/tempeeëst opkaam* – 't Was rond drie uur toen er een groot onweer opkwam. *Roenduut de kerke 't stoegen liendeboomen* – Rondom de kerke stonden er lindebomen.

Het voorzetsel 'tegen' luidt in Frans-Vlaanderen hoofdzakelijk *eegen*. Alleen in de grensdorpen wordt ook *teegen* gezegd. *Ze spreeken nie eegen mekaajer* – Ze spreken niet tegen elkaar. *'k En duust frang eleeënd eegen num* – Ik heb hem duizend frank geleend.

'Voor' in de betekenis van 'ten behoeve van' luidt ook *vooër, vo, voe* in de grensgemeenten, maar verder weg in Frans-Vlaanderen is nog het Middelnederlandse *om* algemeen in gebruik: *J'e nieët om niêten* – Je hebt niets voor niets. *'t Is al om mien* – Het is alles voor mij. *'t Luud om de messe* – Er wordt geluid voor de mis. *E koêlen kelder/kalder is goêd om 't bier* – Een koele kelder is goed voor het bier (om het bier te bewaren).

Ook het Nederlandse 'om te' + werkwoord wordt in het Frans-Vlaams identiek weergegeven, terwijl dat elders in Vlaanderen meestal 'voor te' + werkwoord luidt: *'t Is nog te klòòr om 't licht t'oentsteeken* – Het is nog te klaar om het licht aan te doen.

Voorts zijn er heel wat verschillen te noteren bij vaste voorzetsels bij werkwoorden. Een paar voorbeelden zijn: *peizen op* voor 'denken aan' of *kieken achter* voor 'uitkijken naar' of 'zorgen voor' (vergelijk met het Engels *to look after*), *wachten/beien achter* 'wachten op', *(h)ankeren achter* 'hunkeren naar' enz.

3.9 Voegwoord

Nevenschikkend

De voegwoorden 'en', 'noch' en 'of' verschillen niet van het Nederlands. Naast *ofwel* wordt in de regel het oudere *oftewel* gezegd. 'Want' wordt een enkele keer onder invloed van het Frans als *van* uitgesproken. 'Dus' wordt niet als voegwoord gebruikt. In plaats daarvan zegt men 'zo' *zooë*: *De butter was te diere, zooë me kochten gin nie meeë* – De boter was te duur, dus kochten we er geen meer.

Onderschikkend

Het gewone onderschikkende voegwoord om een bijzin in te leiden is *dat*: *En ed ezeid dat 'n nie goenk kommen* – Hij heeft gezegd dat hij niet zou komen. Daarnaast wordt evenzeer *a* gebruikt, wat als een ellips van 'als' beschouwd kan worden: *En ed ezeid at 'n nie goenk kommen*. Dit *a* is altijd in gebruik om een indirecte vraag in te luiden, waar in het Nederlands 'of' en in het West-Vlaams naast 'als' *(a', o')* ook 'of dat' gebruikelijk is: *'k Weeten nie at 'n ku kommen* – Ik weet niet of hij kan komen.

Zoals de betrekkelijke voornaamwoorden *die* en *dat* worden de voegwoorden *dat* en *a* ook 'vervoegd'. Dat wil zeggen, bij de eerste persoon enkelvoud en meervoud en de derde persoon meervoud van het volgende werkwoord luidt het voegwoord *dan* en *an*: *De zjandarme zei dan 'k te zeeëre reeën* – De politieman zei dat ik te vlug reed. *'k Geloven dan me (damme) zjuuste zien* – Ik geloof dat we juist zijn. *Is 't wòò dan ze op vojòòzje zien?* – Is het waar dat ze op reis zijn? Bij de derde persoon enkelvoud wordt 'a(ls)' *at*.

Dit *a* (uit 'als') wordt ook veel gebruikt om een zin van voorwaarde of omstandigheid in te leiden: *An 'k (anke) moê zien, 'k e(n) kunnen niet werken* – Als ik moe ben kan ik niet werken. *A julder wil kommen, geet eeërst e coup de téléphone* – Als jullie willen komen, geef eerst een telefoontje. *An z'assan tzèèfste zeggen, m'urten nie meeë* – Als ze altijd hetzelfde zeggen, luisteren we niet meer.

Dit *a* nu kan op drie verschillende manieren uitgesproken worden. In het oosten, tegen de Belgische grens aan, luidt het *o*, in het midden overal als een palatale *a*. Vooral in het westen en zuidwesten is die palatale *a* geopend tot *è*, maar men kan ze elders ook horen. Zo kan men van noordoost naar zuidwest de volgende vormen horen.

Onke/anke/enke moê zien, ...
Oje/aje/èje moê ziet, ...
Ot 'n/at 'n/et 'n moê is, ...
Omme/amme/èmme moê zien, ...
Onze/anze/ènze moê zien, ...

De vormen *enke, emme* en *enze* kunnen dan historisch samengevallen zijn met een eventueel verder levend Middelnederlands *en* in de betekenis van 'indien'. Dat voegwoord leeft wellicht nog voort in *entjeblieft* (asjeblief), dat (wellicht naar analogie) ook met de uitspraak *antjeblieft* en *ontjeblieft* te horen is.
Voorts wordt 'als, indien' evenzeer vertegenwoordigd door *dat, da*, en vertoont daarbij dezelfde 'vervoegingsvormen'. *Danke/ denke/ dienke/lanke 't ik mòòr en wiste* – Als ik het maar wist. Het onderscheidt zich daarin niet van het eerder genoemde onderschikkende voegwoord *dat, da.* Bovendien hoort men hier ook *die*-vormen. Die zijn allicht te verklaren als analogie met de vermenging van *dat* en *die* als betrekkelijk voornaamwoord. Een enkele keer (vooral in Godewaarsvelde en omgeving) wordt *dat* en de afgeleide vormen, als in het Afrikaans *lat* uitgesproken.

'Indien' of 'als' worden ook vaak door *zoo* weergegeven: *Zoo je te lòòte komt, je krieg nieët* – Als je te laat komt, krijg je niets.

Aan het Nederlandse voegwoord van tijd 'terwijl' beantwoordt: *terwiel dat, binst de wiele dat, binst dat.* Het voegwoord van tegenstelling 'terwijl' luidt in het Frans-Vlaams ook *terwiel,* maar veel vaker wordt het Franse *tandis que* gezegd (Zie verder onder de rubriek taalcontact, blz. 123).

Het voegwoord van causaliteit of reden 'omdat' luidt in het Frans-Vlaams in het noorden doorgaans *deur(d)at,* in het zuidwesten *omdeswille (d)at,* samengetrokken tot *omswille (d)at, swillat, swullat* en dergelijke. Het voegwoord van doel 'opdat' wordt meest weergegeven door *omdat.* Bijvoorbeeld: *En is stoet deurdat/ deurat/ swillat 'n kloek is* – Hij is stout omdat hij sterk is. *'k Hen 't in 't grooët esjchreeven, omda je 't zoe kunnen leezen* – Ik heb het groot geschreven opdat je het zou kunnen lezen.

Tot slot enkele tussenwerpsels of zinmarkeerders:

Nietwaar: *enee, eneeë, enè*
Hoor!: *wè* (uit: wil je)
Weet je!: *witè, witje*

Maar heel veel tussenwerpsels worden in de conversatie aan het Frans ontleend. Zie het hoofdstuk over het taalcontact (blz. 107)

3.10 Zinsbouw

Een eerste typisch Frans-Vlaams kenmerk in de zinsbouw is het ontbreken van inversie, of omkering van onderwerp en werkwoord. Als in het Nederlands een zin begint met een ander zinsdeel dan het onderwerp, dan komt het verbogen werkwoord vóór het onderwerp. Bijvoorbeeld: Morgen wordt het eindelijk mooi weer. Om de haverklap valt de elektriciteit uit. In Frans-Vlaanderen is er nooit omkering van onderwerp en werkwoord. De geciteerde voorbeeldzinnen luiden er: *Morren 't komt ten langen leste schooën weere. Alle vuuf voet den triek is weg.*

Ook in West-Vlaanderen komt dit verschijnsel vaak voor, zeker in het westen, maar niet (meer) systematisch. Het valt op dat ook in geschreven teksten uit Frans-Vlaanderen, waarin wel enige aanpassing is of was aan de algemene taal, dit kenmerk zonder uitzondering gehandhaafd werd.

Een tweede kenmerk is de zogeheten doorbreking van de werkwoordelijke eindgroep (het buiten de werkwoordsgroep zetten van plaatsbepalingen): *Gisteren m'en ewist me de joengens an de zeeë* – Gisteren zijn we met de kinderen naar zee geweest. *'k En nog noois ewist an Brussel* – 'k Ben nog nooit in Brussel geweest.

Een derde kenmerk, waarmee het Frans-Vlaams afwijkt van de meeste Zuid-Nederlandse dialecten maar meedoet met de standaardtaal, is het voorop plaatsen van het scheidbaar deel van een samengesteld werkwoord in een zin met een dubbele werkwoordsgroep: *Zoe en et neur òòr noois af lòòten snieden* – In Vlaanderen: Zij heeft nooit haar haar laten afsnijden (knippen). *'k Peizen nie da me dat op kunne ete* – In Vlaanderen: Ik denk niet dat we dat kunnen opeten.

Algemeen Vlaams in de dialecten is de dubbele negatie met *en* vóór het

werkwoord. Die dubbele negatie met *en* komt voor in zinnen met een negatie of met een beperking. Ze is te vergelijken met het Frans *ne... pas*: *Ik **en** gaan nie weg/wei vandaage.* – Ik ga vandaag niet weg. *M' **en** en mòò vuuf minuuten nie meeë* – We hebben maar vijf minuten meer. *E zei dat 'n nuus nie ezieën **en** adde* – Hij zei dat hij ons niet gezien had. Terwijl die dubbele ontkenning in de Belgisch Vlaamse en Brabantse dialecten sterk op zijn retour is, wordt ze in Frans-Vlaanderen nog vrij regelmatig toegepast. De dorpen in het noordoosten en langs de grens volgen in dezen zoals steeds het meest de Belgische gewoonte. Dat is trouwens parallel aan de Franse omgangstaal van de regio, waar de *ne* van de *ne ...pas*-constructie ook veelal wordt weggelaten.

Ten slotte hoort men in Frans-Vlaanderen (en bij ouderen in de Belgische Westhoek) nog een constructie die ook zeventiende-eeuws Nederlands was. In de combinatie van de werkwoorden *gaan, zitten, lopen, staan* met *te* +infinitief luidde dat *te* eertijds ook *en*. Het gaat om zinnen als: Hij staat daar te zingen; Hij zit een boek te lezen; Hij loopt te brommen; Hij staat te luieren. Zo kun je in Frans-Vlaanderen zinnen als de volgende horen: *Metje zit in de keuken erpels en sjchrooën* – Grootmoeder zit in de keuken aardappelen te schillen; *E stòòt dòòr en sjchilderen* – Hij staat daar te lanterfanten; *De paster lopt in zien lochtienk en breviêren* – De pastoor loopt in zijn tuin te brevieren.

4. De woordenschat

4.1 Het Frans-Vlaamse woordlandschap

De woordenschat van de Nederlandse dialecten is zeer gevarieerd. De Vlaamse dialecten (in Frans-, West-, Oost- en Zeeuws-Vlaanderen) vormen daarin vaak een eenheid, met zeker ook heel wat interne variatie, maar het is duidelijk dat het Vlaams van Frans-Vlaanderen een speciaal onderdeel is van dat gevarieerd taallandschap. Dat blijkt onder meer uit tientallen woordkaarten in het *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten.* (Aangezien het genoemde *Woordenboek* in eerste instantie de landbouwwoordenschat heeft opgevraagd, zijn veel voorbeelden ook aan die traditionele agrarische woordenschat ontleend.)

Wel is het zo dat de Westhoek aan weerszijden van de rijksgrens (in het Ancien Régime ook het Westkwartier of gewoon Westvlaenderen genoemd) vaak een eenheid in woordgebruik vertoont. Het kan zowel gaan om oude dialectwoorden als om jongere ontleningen aan het Frans. Daarnaast ontmoet men in Frans-Vlaanderen een aantal woorden die niet gangbaar zijn in het aangrenzende West-Vlaams, maar verder in het Nederlandse dialectlandschap of in de standaardtaal wel bekend zijn. Het opmerkelijkst aan de woordenschat in Frans-Vlaanderen is zijn archaïsch karakter. Dat ligt zowel aan zijn isolement als aan zijn perifere ligging. Die laatste omstandigheid verklaart ook waarom we hier zoveel ingweonismen of Noordzeegermaanse

woorden aantreffen. Het isolement heeft zowel gezorgd voor afscherming van vernieuwingen vanuit het oosten als voor streekeigen vernieuwingen. Bij dat alles zijn er vaak interne tegenstellingen tussen noord en zuid of tussen oost en west. Blijkbaar treden die vaak op in de buurt van de rijksgrens, hoewel deze maar zelden een echte woordgrens vormt. Van elk van deze categorieën volgen hier enkele voorbeelden met commentaar.

4.2 Grensoverschrijdend woordgebruik in de hele Westhoek

Wat over de typische woordenschat van Frans-Vlaanderen gezegd kan worden, geldt in veel gevallen ook voor de Belgische Westhoek, de streek rond de steden Veurne, Diksmuide, Poperinge en Ieper. Ik citeer hier slechts enkele voorbeelen: een *barrière* voor een hek, het Middelnederlandse 'benoten' *benooëten* voor 'land bewerken, er gewassen op telen' en de *benooëte* voor de aardappelploeg met twee risters; de *boime* voor de nerf van het bouwland; een *dam* voor een oprit naar een akker of weide over een sloot; een *kizzel* 'keizel' voor een met grind verharde landweg; *laage* voor een grote akker, uitgestrekte landerij; *nieuwmo(l)ken me(l)k* is in het noorden van Frans-Vlaanderen en in Veurne-Ambacht de benaming voor 'verse, onbewerkte melk'; *ooëzienk* (oversteek van het dak) wat in de rest van het West-Vlaams de *euzie* heet; *spòònsje vliêge* (Spaanse vlieg) voor de blauwe vleesvlieg. *Tuun* (tuin) vertoont in de Westhoek een aparte betekenisontwikkeling van 'omheining' naar 'plaats waar men over de omheining heen kan stappen', vandaar ook *draaituun* 'doorgang in een omheining met een draaimolentje'. Voorts nog *vinnieg, finnieg, (g)efinniegd* voor beschimmeld; *vesten* voor 'bevestigen, vast- maken, aanhechten (vooral met een speld of haak)'. In de hele Westhoek kent men nog *vroom* in de oude betekenis van 'sterk, kloek, stevig', zowel gezegd van zaken als van personen in fysieke zin. De 'spirituele' betekenis 'godvruchtig, devoot' is er nauwelijks in het dialect gebruikelijk.

4.3 Frans-Vlaams woordgoed in andere dialecten

Frans-Vlaamse woorden die niet in het Belgische West-Vlaams gebruikelijk zijn, komen wel eens verder weg in andere Nederlandse dialecten voor, ook soms in de standaardtaal. Die tonen aan dat het Vlaams in Frankrijk historisch en organisch een geheel vormt met het Nederlands, gezien als een

geheel van varianten die overkoepeld worden (of wat Frans-Vlaanderen betreft werden) door de Nederlandse standaardtaal. Van de woorden die in Frans-Vlaanderen voorkomen en die we verder weg in Vlaanderen of Brabant terugvinden, citeren we enkele voorbeelden.

De ruif, waaruit dieren hooi of stro eten, heet in het noorden van Frans-Vlaanderen *rip, reep* zoals ook in grote delen van het Nederlandse taalgebied: *rip, reep, reup*. *Spinnekoppe* is de uiterst zuidwestelijke benaming in Frans-Vlaanderen voor de spin. Overigens zegt men er *koppe*, wat ook in een aantal Belgische grensgemeenten voorkomt, maar de overwegende benaming in West-Vlaanderen is *kobbe*. De benaming 'spinnekop(pe)' duikt weer op in het oosten van Oost-Vlaanderen en is verder gebruikelijk in het West-Brabantse en Zuid-Hollandse gebied en weer in Overijssel. Er moet ooit één groot *spinnekoppe*-gebied geweest zijn, waar de zuidwestelijke rand van Frans-Vlaanderen een restant van is. *Stekeling* voor 'stekelbaarsje' wordt ook in Oost-Vlaanderen gezegd. In de buurt van Saint-Omer luidt het in het plaatselijke Picardisch: *esteclin*. Een typisch Frans-Vlaams woord is *vrieënd* voor 'familielid, verwant': *Dat is nog verre vrieënd van mien* – Dat is nog een verre verwant van mij. In die betekenis kwam het woord ook in sommige Noord-Nederlandse dialecten voor.

4.4 'Oud Vlaemsch' in Frans-Vlaanderen

Wie de Vlaamse dialectwoordenschat bestudeert, wordt vaak getroffen door het feit dat heel wat Middelnederlands in Frans-Vlaanderen als het ware nog springlevend is. Daar zijn verschillende oorzaken voor. Ten eerste ligt Frans-Vlaanderen aan de zuidwestelijke periferie van het Nederlands en zelfs van het continentaal Germaans. Aan de periferie van een taalgebied vindt men heel vaak allerlei oude taaltoestanden bewaard, omdat vernieuwingen zich meestal vanuit een centrum verspreiden. De staatkundige scheiding in de tweede helft van de zeventiende eeuw heeft dat isolement voor vernieuwingen vanuit het centrum, en zeker vanuit de zich verder ontwikkelende standaardtaal versterkt. Daarom alleen al hoeft het niet te verwonderen dat men in het Frans-Vlaamse dialect zeer veel oud taalgoed nog levend vindt, dat elders reeds sedert een paar eeuwen, soms zelfs sedert de Middeleeuwen verdwenen is. Toen Guido Gezelle in 1884 lid geworden was van het Comité flamand de France gaf hij gedurende twee jaar een apart tijdschriftje uit, een

soort tegenhanger van zijn *Loquela*, speciaal om de taal van de Frans-Vlamingen op te tekenen. Niet voor niets noemde hij dat '*Ons oud Vlaemsch*'. In wat volgt komt dan ook een (zeer onvolledige) proeve van zeer oude, maar in Frans-Vlaanderen nog dagelijks gebruikte woorden. Bij die oude woorden vormen de Ingweonismen of de typisch kustnederlandse woorden, die vaak alleen hun tegenhanger vinden in het Fries, het Engels of zelfs in de Scandinavische talen, een categorie apart. Als trefwoord is de gereconstrueerde standaardvorm gegeven.

Akster: *a(a)kster, a(a)ster* is overal in Oost- en West-Vlaanderen het oude dialectwoord voor de ekster. Het is er nu bijna altijd vervangen door het Nederlandse woord ekster, in Frans-Vlanderen kent men alleen het oude *aaster, aster.*
Afscheid: Wellicht zeer oud is *afsjcheeëd* in de letterlijke betekenis van 'afscheiding, grens tussen akkers of weiden', in het West-Vlaams vaak *gesjcheeëd.* Zelfs in het *Middelnederlandsch Woordenboek* is *afsceet* alleen in de thans nog bekende figuurlijke betekenis van 'afscheid nemen' opgetekend.
Beiden: *beien* met wegval van de -d- beantwoordt aan het Middelnederlandse *beiden* en betekent 'wachten'. Het Nederlands kent het nog wel in bijzondere stijl. Alleen in Limburg en in Frans-Vlaanderen en de omgeving van Poperinge is het nog mondgemeen: *Beidt e keeë* – Wacht eens; *Beidt e lietje*- Wacht even.
Benaaien: *benaeien* is Middelnederlands voor 'in iets innaaien', bijvoorbeeld in een zak naaien. In Frans-Vlaanderen is *benòòjen* nog gebruikelijk in de betekenis van 'opbaren van een lijk, zorgen voor de lijktooi'.
Betijgen: Middelnederlands *betien* luidt in Frans-Vlaanderen *betiegen* in de oorspronkelijke betekenis van 'aanklagen'.
Bezien: Het werkwoord *bezien* kon in ouder Nederlands, vooral in het zuiden ook betekenen 'keuren, proberen, beoordelen'. Dat horen we nog in de uitdrukking 'Dat valt te bezien' of 'Te bezien staan'. In Frans-Vlaanderen is *bezieën* het courante werkwoord voor 'proberen, testen': *nieuwe sjhoen bezieën* – nieuwe schoenen proberen. *'k Gòòn bezieën om te kommen* – Ik zal proberen te komen.
Blouwer: Een zware hamer zoals bijvoorbeeld in gebruik in de smidse heet in het zuiden en centrum van Frans-Vlaanderen een *blower.* Dat is afgeleid van een werkwoord *blouwen*, dat Middelnederlands en nog zestien-

de-eeuws was. Het is uiteraard verwant an het Engelse *to blow*.
Branden: De stamtijden van het werkwoord branden: *bron, ebronnen*, gaan in het Frans-Vlaams terug op het Middelnederlandse *brennen, bernen*.
Broodate: Middelnederlands *brootate* 'kostganger, inwonende bediende' is alleen nog in Frans-Vlaanderen bekend en in West-Vlaanderen buiten gebruik geraakt.
Daas: Zoals in de tijd van Van Maerlant zegt men in de Westhoek nog *dòòs* voor 'dwaas'. De *w* valt immers dikwijls weg vóór de achterklinkers *o, òò, oe*. Dat klinkt nu aan de Belgische kant erg verouderd.
Dries: *Dries* is in oudere geschriften bekend in de betekenis van 'braakland' of 'slechte weide'. Alleen in Frans-Vlaanderen is het nog zeer gebruikelijk in de betekenis van 'gescheurde weide', ook wel eens *oeden driesj* 'oude dries' genoemd.
Dorren, durren: Het Middelnederlandse *dorren*, waaraan nog ons *dorst*, de verleden tijd van 'durven' is ontleend, is sedert de zeventiende eeuw in de schrijftaal verdwenen. Men hoort het nu nog in een zuidoostelijke hoek ten zuidwesten van Hazebroek. Overal elders in Frans-Vlaanderen zegt men *durren*, behalve in een noordoostelijke hoek tegen de Belgische grens aan, waar *durven* gebruikelijk is.
Egetatse: Ongetwijfeld een van de oudste dialectwoorden voor de hagedis is *eegetatse*, dat men hoort in het zuiden van Frans-Vlaanderen. Het staat nog dicht bij de oudst bekende Germaanse vorm, het Oudhoogduitse *egithassa*.
Eren: Een zeer oud leenwoord, direct uit het Latijnse *arare* overgenomen, is *eeëren* in de betekenis van 'ploegen'. Terwijl dat woord elders sedert de zeventiende eeuw niet meer voorkomt, wordt het in Frans-Vlaanderen hier en daar nog gebruikt in de specifieke betekenis van 'wintervoor ploegen'.
Erkelen: *erkelen, urkelen, urkeren* voor 'herkauwen van runderen of andere herkauwers' is een frequentatief, afgeleid van de oudste vorm in de hele reeks van Vlaamse varianten voor 'herkauwen' die afgeleid zijn van het Middelnederlandse *er(re)ken*, uit *ederiken*. Door verspringing van *l* en *r* ontstond het West-Vlaamse *elkeren, eikeren*, dat ook in de Frans-Vlaamse grensgemeenten tussen Steenvoorde en Belle te horen is.
Fieken: *fieken* is een werkwoord dat beantwoordt aan het Middelnederlandse *vicken, ficken* en dat voor het laatst in het zestiende-eeuwse woordenboek van Kiliaan is genoteerd. Het betekent 'steken'. Het woord is in Frans-Vlaanderen in die betekenis bewaard, bijvoorbeeld voor het 'steken van een wesp'.

Daarvan is een zelfstandig naamwoord *fieker* afgeleid, dat onder meer 'stekel' of 'doorn' betekent. Het woord diende voor de nieuwe typisch Frans-Vlaamse benaming van de prikkeldraad: *fiekerdròòt*. Van *fieker* kan het werkwoord *fiekeren* zijn afgeleid, al kan dat laatste ook als een frequentatief van *fieken* beschouwd worden. *Fiekeren* wordt in Frans-Vlaanderen onder meer gezegd voor 'een injectie geven': *Die infirmière ku wel fiekern, 't en doe gin zeeër!* – Die verpleegster kan goed een spuitje geven, het doet geen pijn.
Garen: Het oude werkwoord 'garen' voor 'verzamelen' is in het Nederlands alleen gebruikelijk in bijzondere stijl. In Frans-Vlaanderen is het een neutraal en zeer gebruikelijk woord: *Me gòòn gòòn erpels gòòren* – We gaan aardappelen rapen.
Gram: De Frans-Vlamingen worden nooit 'kwaad' of 'boos', *ze kommen gram*. *K(w)òòd* betekent er in de regel 'slecht' of 'erg': *'t Is e k(w)òò weere* – 't Is erg slecht weer. *Boos* daarentegen betekent in de regel 'slim, intelligent' soms met de bijbetekenis van 'sluw'.
Groes: *Groêze* is een woord dat in veel Nederlandse en Vlaamse dialecten voorkwam en sporadisch nog voorkomt. Het is alleen in Frans-Vlaanderen bewaard in de betekenis van 'graszode', 'weiland' en ook 'gebladerte van gewassen'.
Heeger: De oudere benaming voor de reiger, namelijk 'heeger' is de enig bekende in Frans-Vlaanderen: *eeëger*. In de aangrenzende Belgische dorpen is die benaming nu helemaal verouderd. Overal elders komt een vorm voor die begint met een *r*-, zoals in de standaardtaal.
Hinkel: *Hinkelen* is in het Nederlands een frequentatief van hinken 'manken'. Het betekent normaal op één been springen, zoals in het bekende kinderspel. Volgens een oude woordvormingsregel is van de stam van dat werkwoord een zelfstandig naamwoord afgeleid, dat nu alleen nog in Frans-Vlaanderen voortleeft en sporadisch ook nog in de Belgische Westhoek gezegd wordt voor de bekende ziekte bij spleethoevigen, namelijk het mond- en klauwzeer: *De beeësten zien an den ienkel* – De runderen hebben MKZ.
Hoofd: In Frans-Vlaanderen is het woord 'hoofd' niet verdrongen door 'kop'. Het klinkt er zoals in het Algemeen Nederlands plat en ruw. Ook paarden hebben altijd een 'hoofd' en 'benen', nooit een 'kop' en 'poten'. Zelfs bij runderen spreekt men in het zuidwesten van Frans-Vlaanderen uitsluitend over hun 'hoofd'. Alleen minder gewaardeerde of gekoesterde dieren hebben in Frans-Vlaanderen en nog niet altijd een 'kop'.

Hoofdig: De Frans-Vlamingen zijn dan ook nooit 'koppig', ze zijn 'hoofdig' *oovdech, oovdiech,* een woord dat in het Nederlands tot in de zeventiende eeuw in gebruik was, maar sedertdien totaal verouderd is.
Horzel: Voor de wesp komen in het West-Vlaams verschillende benamingen voor, voornamelijk *fruitenier* en varianten, ook *appelbie.* Daarnaast een enkele keer nog *euzel* 'horzel'. Dat is de oudste benaming en ook de enige in Frans-Vlaanderen, op de grensgemeenten Herzele en Sint-Jans-Kappel na.
Huwen: In de omgeving van Hazebroek en ten zuiden ervan is *uuwen* het gewone woord voor trouwen. Trouwkleren kunnen best *uuwkulten* genoemd worden.
Kerstenen: Het woord *kerstenen* is in het Nederlands verouderd of behoort tot de bijzondere stijl voor 'christianiseren, bekeren tot het christendom'. In Frans-Vlaanderen is het nog het gewone woord voor 'dopen'. Het wordt er ook met een *a* uitgesproken: *kasten.* Een doopfeest heet er een *kienkasten* (kindkerstenen). Voor iets een nieuwe naam geven zegt men 'verkerstenen': *Die erberge e verkastend ewist* – Die herberg is vernoemd geworden.
Laak: Het Middelnederlandse *lake* in de betekenis van 'poel, plas' leeft alleen in het zuiden van Frans-Vlaanderen nog voort als *laake* in de betekenis van 'onder water staande diepte op een akker' of 'voor om het water van de akker af te laten'.
Land: *Land* in de betekenis van 'aarde, grond' is oud algemeen West-Vlaams, maar in België wordt nu meestal *èèrde* of *groend* (aarde, grond) gezegd, zoals in het Algemeen Nederlands, en wordt *land* gereserveerd voor 'landbouwgrond'. Van de oudste betekenis afgeleid is het Frans-Vlaamse *landstròòte* 'aardeweg, onverharde weg'. Voorts *landten* 'van land, van aarde': *D' uuzen hadden overtied landten meuren* – De huizen hadden vroeger lemen muren.
Licht: Alleen in Frans-Vlaanderen is nog de benaming *licht* of *stallicht* in gebruik voor een (stal)lantaarn, zoals in de Middelnederlandse Van den Vos Reynaerde:

> Elkerlijc van desen hanen
> Drouch eene berrende (brandend) stallicht,
> Dat lanc was ende richt.

(zie kaart Langs de grens, blz. 51)

Luiken: We herkennen nog het Middelnederlandse werkwoord *luyken* in het Nederlands '*iets oogluikend toestaan*', de ogen sluiten om iets toe te staan. Het Frans-Vlaams zegt nog dagelijks: de ogen *toeluuken* voor 'de ogen sluiten' of ook *luukoogen* voor 'een oog pinken'.
Moude: Sedert de Middeleeuwen niet meer opgetekend is het woord *moude* uit een ouder en oostelijk *molde* voor 'aarde, stof'. Het zit wel nog in *mol*, dat eigenlijk een verkorting is van *mol(de)werper*, vergelijk het Duitse *Maulwurf*. In een middeleeuws ridderverhaal heet het dat de ridder viel *van den horse opter moude*: van zijn paard op de grond. Als in Frans-Vlaanderen de droge aarde door de wind opstuift, zegt men nu nog: *De moede rokt* – De moude rookt.
Pappel: Een oude Vlaamse benaming voor 'kaasjeskruid' of 'malve' is in Vlaanderen *pappel*. Ze wordt in de zestiende eeuw nog door Dodoens en in oudere kruidboeken vermeld als een West-Vlaamse benaming. Nu leeft ze alleen nog maar in Frans-Vlaanderen voort: *pappels, pappelutten* (pappelhutten – 'hut' betekent 'struik').
Reden: *Reden* heeft in ouder Nederlands de algemene betekenis van 'gereed maken'. In Frans-Vlaanderen is *reeën* het gewone woord voor de akker in het voorjaar klaar maken om erop te zaaien: *'t land reeën*. Men kent in het Frans-Vlaams ook de vaste woordverbinding *kleeën en reeën* 'zich aankleden en klaar maken om te vertrekken'.
Slak, slek: Het Vlaamse woord *slekke*, de tegenhanger van het Nederlandse *slak* slaat alleen in Frans-Vlaanderen op de regenworm, zoals eertijds ook elders soms op larven en wormen.
Slecht: In het uiterste westen van Frans-Vlaanderen heeft *slecht, slicht* nog de oorspronkelijke betekenis van 'effen, plat', vooral gezegd van het land of landschap (zie de kaart West-Oost-tegenstellingen, blz. 78). Die betekenis zit ook in het Nederlandse werkwoord *slechten* 'effen maken, met de grond gelijk maken'. Daar wordt het Nederlandse begrip 'slecht' dan ook altijd uitgedrukt door *droef, druuf*. In de dorpen ten oosten van de weg Duinkerke – Kassel – Hazebroek is *slicht* alleen gebruikelijk in de gangbare West-Vlaamse en Nederlandse betekenis: bijvoorbeeld *Slichte gedachten maaken lange nachten* – Slechte gedachten maken lange nachten (zie kaart West-oost-tegenstellingen).
Vaart, vaarde: Aan het Nederlandse *vaart* beantwoordt in Frans-Vlaanderen nog *vòòrde* naast ook *vòòrt, vaart*. Het verkleinwoord *varretje of varr(i)ege* in

de hele Westhoek en *vaardeke(n)* elders in Vlaanderen gaat nog terug op de vorm eindigend op –d. Eigenlijk is de Nederlandse spelling hier niet consequent met de etymologie en zou men *vaard* dienen te spellen, zoals *paard.*
Vespereren: 's Middags rond vier uur koffie drinken en een boterham eten luidt in het Frans-Vlaams *vespreeëren.* Die maaltijd heette elders in Vlaanderen eertijds *versperei* of *vesperbrood.*
Vilke: Een Middelnederlands woord dat vooral in de kustdialecten genoteerd is voor 'veulen' luidt *vilke.* Het is allicht te verklaren als ontstaan uit 'veuleke' en vertoont kustnederlandse ontronding zoals in *pit* uit *put*: *veuleke* > *vulke* > *vilke* > *veike.* Het komt weinig voor in geschreven Middelnederlandse bronnen en voor het laatst in de zestiende eeuw. Het leeft voort in Frans-Vlaanderen als *vilke, veike* voor 'merrieveulen' Het was ook nog aan oude boeren in Veurne-Ambacht bekend, maar werd er nooit meer gezegd.
Vloten: Het werkwoord *vlooëten* voor 'de room van de melk afgieten' is een oud Vlaams woord dat nu alleen nog in Frans-Vlaanderen bekend is. In de aangrenzende Belgische Westhoek zei men daarvoor *vlieten.* Wel ruimer bekend in het Nederlands is *vlotemelk* voor afgeroomde melk. Dat woord is waarschijnlijk in de kustprovincies met wegval van het voorvoegsel *ge-* ontstaan uit *gevloten melk. Gevloten* is dan het voltooid deelwoord van *vlieten,* dat waarschijnlijk het oorspronkelijke werkwoord zal geweest zijn. Hoe dan ook naast het Frans-Vlaamse en West-Vlaamse *gevlooëten me(l)k, vlooëteme(l)k* ontstond in West-Vlaanderen door spontane palatalisatie *vleuteme(l)k, fleuteme(l)k.* In Zuidelijk West-Vlaanderen, waar zoals in Frans-Vlaanderen de korte *uu* als een korte *eu* wordt uitgesproken, werd dat geherinterpreteerd als 'fluitemelk'. Die evolutie ligt aan de basis van het Nederlandse woord *fluitjesmelk* voor 'slappe melk', dat in België voor het eerst door West-Vlaamse melkboeren in de steden werd verspreid. Naar analogie daarmee werd slap bier ook *fluitjesbier* genoemd. Die termen zijn vanaf de jaren vijftig, zestig van de vorige eeuw ook in het Noorden bekend geraakt.
Vuurstede: Het nog Middelnederlandse *vierstede* voor 'haard' leeft in het zuiden van Frans-Vlaanderen nog voort als *viêrstee, viêrsteie.* Het is sedert de zeventiende eeuw elders niet meer opgetekend.
Wachten: *wachten* in de betekenis van 'gadeslaan, beachten' en met betekenisuitbreiding ook 'loeren naar, spioneren' is sedert de zeventiende eeuw elders verouderd of niet meer gebruikelijk. Wel nog in Frans-Vlaanderen. Vandaar *wachtoend* 'wachthond' in plaats van 'waakhond', op de hofsteden

onder Franse invloed ook wel eens *koêroend* 'koerhond' genoemd.
Woest: 'Braak, braakliggend, niet bewerkt', gezegd van landbouwland heet in Frans-Vlaanderen nog *woest*. Elders in het Nederlandse taalgebied is het sedert de achttiende eeuw in die betekenis niet meer gebruikelijk.
Zet: *Zet* is Middelnederlands en nog zestiende-eeuws Nederlands voor achterwerk, zitvlak. Het is nu alleen nog in Frans-Vlaanderen gebruikelijk, bijvoorbeeld in de uitdrukking: *'k En 't al an me zet* – Ik blijf met de brokken zitten.
Zieden: Het gewone woord voor 'koken' is in Frans-Vlaanderen vooral in het zuiden *zieën*. Daarnaast hoort men in het noorden ook wel *kokken*. Tenzij bijvoorbeeld in *ziedend van woede*, is dat werkwoord overal elders totaal verouderd.
Zoet: *Zoet* in de betekenis van 'licht, gemakkelijk, bewerkelijk' was vroeger vrij algemeen Vlaams, maar nu verouderd; in Frans-Vlaanderen is het nog zeer courant: *Dat is zoeëte land* – Die grond is zeer gemakkelijk te bewerken.
Zuwe: In een viertal uiterst westelijke dorpen heet een zeef een *zuuwe*. In de Vlaamse dialecten heet zeven veelal *zijen* en een zeef een *zij(e)*. Die woorden zijn afgeleid van een oud Germaans werkwoord *sihan, waaraan het Nederlands *zijgen* beantwoordt. In de westelijk West-Vlaamse dialecten is daar hypercorret een -d- ingevoegd; een *ziede* zoals bijvoorbeeld ook in het Nederlandse *wijden* uit een oud Germaans *wihan is gebeurd. (Het West-Vlaams zegt daarvoor trouwens *wiegen*). In het uiterste westen daarentegen heeft zich in *zieën* (zeven) al heel vroeg een *w* als tussenklank ontwikkeld, die de voorgaande *ie* naar een *uu* heeft getrokken, zoals in het Nederlandse *huwen* uit een ouder *hiwen; vergelijk met het Duitse 'die Heirat' (huwelijk).

4.5 Ingweonismen in de woordenschat

Er zijn in de woordenschat van Frans-Vlaanderen een aantal typisch Noordzeegermaanse woorden voorhanden die ook ruimer in de dialecten langs de kust in het Nederlandse taalgebied en in het Fries (kunnen) voorkomen. Het best bekend zijn allicht *e lietje* voor 'een beetje', dat beantwoordt aan het Friese *een lutje* of aan het Engels *a little*. Sommige ingweonismen in de woordenschat zijn vrij algemeen West-Vlaams, bijvoorbeeld *neien* of *neigen* voor 'hinniken' (vergelijk Engels *to neigh*), *wied* voor 'onkruid' (Engels *weed*), voorts het Vlaamse *schreeëmen* voor 'schreeuwen' (Engels *to scream*)

of *sjchreepen* voor 'krabben' (Engels *to scrape*). Nog andere strekken zich uit over het hele West- en Oost-Vlaamse taalgebied zoals bijvoorbeeld *briene* of *brijne* voor 'pekel', vergelijk met het Engels *brine*; ook nog *aaw, ouw* voor (koren)aar, vergelijk met Engels *awn* voor peul. Maar vooral in de Westhoek en bij voorkeur in Frans-Vlaanderen zijn ze prominent aanwezig.

Vooral in een uiterst westelijke of zuidwestelijke hoek, een aantal dorpen in de buurt van en ten zuiden van Bollezele komen er enkele zeldzame voor zoals *snaake* en *zoeper*. Dat is ook het gebied waar er in de uitspraak en de woordvorming enkele typische ingweonismen aanwezig zijn. Ze zijn te duiden als parallellen met het Vlaams dat vroeger in het aangrenzende Pas-de-Calais werd gesproken. Een paar zijn misschien zelfs van Scandinavische oorsprong, zoals *buuge* voor 'bui'; vergelijk met het Deens *byge*, en *bruus* voor de plant 'herik' in de hele Westhoek en sporadisch verder in West-Vlaanderen, wat ook alleen in de Scandinavische talen een tegenhanger vindt. Enkele voorbeelden van Ingweoonse woordenschat in Frans-Vlaanderen zijn:

Beulen, belen: Voor 'loeien van een rund' zegt men doorgaans in Frans-Vlaanderen *brollen* of *brullen*. Daarnaast hoort men hier en daar ook nog *bee(ë)len, beule(n*. Dit in Frans-Vlaanderen nog te horen werkwoord vindt zijn tegenhanger in de Nederlandse dialecten alleen in de Nederlandse kustprovincie Groningen en een stuk van Drenthe en beantwoordt aan het Engelse *to bell* 'loeien', en aan het Duitse *bellen* 'blaffen'.

Berstebeier: *Bostebeier* is de Frans-Vlaamse benaming voor de 'nachtschade', zo genoemd naar zijn giftige *beiers*, een ingweoons woord voor 'bessen'. Wie daarvan eet gaat immers, zoals men in Frans-Vlaanderen nog zegt *te bosten* (ouder Nederlands *te bersten*), dat wil zeggen hij 'barst', 'krepeert' of 'kreveert', hij gaat dood. *Bostebeier* is een typisch kustnederlands woord dat ook in de Belgische Westhoek en de West-Vlaamse kuststreek gebruikelijk is, en eveneens in Zeeland.

Boterschijte: De Frans-Vlaamse benamingen voor de vlinder *buttersjchiete* (boterschijte), *buttersjchuute* (boterschuite) en *sjchietebutter* (schijteboter) doen denken aan *botervlieg* en andere samenstellingen met *boter-* die vooral in de kustprovincies en noordoostelijk in Nederland voorkomen en aan het Engelse *butterfly*.

Bol, bul voor 'stier' is Engels en ook Hollands. In de Vlaamse dialecten is dat ingweonisme verdrongen door stier, maar in Frans-Vlaanderen heet een koe

die brulziek is, dat wil zeggen dat ze door een besmettelijke aandoening steeds maar geslachtsdrift vertoont 'bulorig' *bulooërech* of *bulooëre*. In het eerste element van dat woord zit nog dat *bul-* voor 'stier'.
Bollaard: Een afgeknotte boom heet in Frans-Vlaanderen en in de Belgische Westhoek (vooral ten zuiden van de IJzer) een *bollaard, bollòòrd*. Dat woord komt overeen met het Engelse *bollard* en dat heeft trouwens nog een betekenisverschuiving gekend naar 'meerpaal aan een kade'. Het is afgeleid van *bol, bul* in de betekenis van '(stuk van een) boomstam'.
Bot: *Bot* is in Frans-Vlaanderen de benaming voor een 'ingewandlarve' (identiek als in het Engels) of een 'larve van de runderhorzel', ook voor de 'houtworm'. Het meervoud luidt *bots*. Het West-Vlaams kent hiervoor *botse*, waarschijnlijk een verkeerde afleiding van die meervoudsvorm; naar die diertjes worden immers meestal in het meervoud *bots of botsen* verwezen.
Bout: *boet* betekent grendel, vergelijk het Engelse *bolt*. In de Belgische Westhoek was dat woord ook bekend, maar het klinkt er nu erg verouderd. In de omgeving van Duinkerke en in het huidige Duinkerkse dialect zegt men nog: *en is boetje voor de deure*; dat wil letterlijk zeggen: hij staat voor een gesloten deur, figuurlijk: 'hij wordt voor schut gezet' of 'bedrogen'.
Hoek: *aksjes zoekn*, *oeksjes zoeken* 'haakjes zoeken' of 'hoekjes zoeken' is een typisch Frans-Vlaamse uitdrukking voor 'ruzie zoeken'. Hiermee wordt duidelijk dat het Frans-Vlaams nog de angelsaksische vorm *hoek* kent voor 'haak'. Dat *hoek* komt trouwens ook voor in de hele visserstaal langs de Nederlandstalige kust waar de visserij met haken (ook in het Standaardnederlands) *hoekvisserij* en het tuig hiervoor *hoekwant* wordt genoemd. Ook in het Picardisch van het noorden van Pas-de-Calais heet een 'haak' niet *crochet*, maar *ok, okè* 'hoc, hoquet', wat een ontlening is aan het daar eertijds gesproken Vlaams dialect.
Haperen: Het Westhoekse en Frans-Vlaamse *aapern* 'gebeuren, voorvallen, schelen' is de frequentatiefvorm van een niet meer gebruikt werkwoord **hapenen*, dat beantwoordt aan het Engelse *to happen*. In Frans-Vlaanderen en de Belgische Westhoek kan men horen: *Wuk et der dòòr aapert, dè?* – Wat is daar gebeurd, dan? *At der etwot aapert, je moe mòò roepen, é!* – Als er iets scheelt, moet je maar roepen, he! Vanwege de gelijkluidendheid met *(h)aperen* in de betekenis van 'blijven steken, niet in orde zijn, mankeren' is het allicht door de moderne Vlaamse dialectspreker in zijn taalbewustzijn hiermee gelijkgesteld.

Klip: In de zeemanstaal heten rotsen vaak *klippen*. Vandaar dat ook in het Afrikaans, dat bijzonder veel Nederlands van de zeelui bewaard heeft, klip het gewone woord is voor 'rots'. Denk aan het Engelse *cliff*. Het verwondert dan ook niet dat in twee Frans-Vlaamse kustplaatsen, namelijk Rozendaal bij Duinkerke en Bray-Dunes, het zinnetje 'In Italië zijn er bergen die vuur spuwen' vertaald werd met: *In Itaaje 't zijn klipm die viêr spuugen.*
Snaak: Aan het Engelse *snake* voor slang beantwoordde ooit in de hele Westhoek een woord *snaake*. Het is er nu bijna verdwenen. In het Poperings kent men nog de uitdrukking *zo geel of e snòòke*. In Frans-Vlaanderen tekenden we bijna uitsluitend *serpent* op voor 'slang'. Maar het woord *snaake* is toch nog bekend. Het werd opgegeven als naam voor de 'hagedis' in Volkerinkhove, zowel voor de 'salamander' als voor de 'bloedzuiger' in Stene, en ten slotte ook nog voor de 'slang' in Merkegem.
Was: *Was* in 'bijenwas' luidt in het Engels *wax*, in het Duits *Wachs*. Het woord eindigde vroeger dus op *–ks*, maar dat is in het Nederlands en de Nederlandse dialecten steevast *–s* geworden. In het uiterste westen van Frans-Vlaanderen moet dat niet het geval geweest zijn; daar is de oorspronkelijke *–ks* omgekeerd naar *–sk*. Zeer vroeg reeds, vóór de ontwikkeling van *sk* naar *sjch/sch* is hier de eind-*k* vervangen door een *–t*. In enkele westelijke dorpen tegen de taalgrens aan zegt men *wast* voor was.
Wei: Een Ingweonisme, dat bijna een Friesisme kan genoemd worden, omdat het in uitspraak en betekenis met het gelijkluidende Friese woord overeenkomt, is het bijwoord *wei* voor weg. Het wordt alleen in het zuidwesten van Frans-Vlaanderen gezegd.
Zoeper: In een viertal dorpen in het uiterste westen van Frans-Vlaanderen heet een harde schuurborstel een *zoeper* en de brem die voor het maken van harde borstels gebezigd werd, heette *zoeperoet* (zoeperhout). Dit woord *zoeper* komt nergens elders in het Nederlandse taalgebied voor. Het moet afgeleid zijn van een werkwoord **zoepen*, dat weliswaar nu niet meer bestaat in Frans-Vlaanderen, maar dat etymologisch hetzelfde is als het Engelse *to sweep* 'vagen', zoals *zoet* beantwoordt aan het Engelse *sweet*.
Zole: De benaming *zoole* voor zware wielploeg was in de negentiende en begin twintigste eeuw nog gebruikelijk in Groningen, Zeeland, de Vlaamse kuststreek en de hele Westhoek. Nu is het woord alleen nog gebruikelijk in Frans-Vlaanderen. Zo ook het werkwoord *zoolen* voor ploegen. Verwanten van dit typisch kustnederlandse woord zijn in zijn oorspronkelijke betekenis

alleen bekend in Engelse en Skandinavische dialecten, maar het Nederlands zegt wel *zeulen* voor iets zwaars voortslepen. Dat is etymologisch natuurlijk hetzelfde woord, met de typisch Ingweoonse palatalisering en een regionale betekenisspecificatie.

4.6 Isolement

Het laatste voorbeeld toont aan hoe veel oude woorden alleen nog in Frans-Vlaanderen overgeleverd zijn, precies door het taalkundig isolement van deze streek. Dat isolement voor centraal Nederlandse vernieuwingen vertoont daarom vele vormen. Voor enkele woorden is de rijksgrens inderdaad een abrupte woordgrens en een lineaire buffer voor vernieuwingen vanuit West-Vlaanderen. Maar meestal is dat niet geval. Heel vaak doen de grensdorpen in Frans-Vlaanderen nog mee met het aangrenzende West-Vlaams, en in veel gevallen verloopt een woordgrens slechts over een deel van de rijksgrens. Daarvan geven we een aantal voorbeelden.

Daarnaast is het isolement ook verantwoordelijk voor het feit dat interne vernieuwingen in Frans-Vlaanderen, bijvoorbeeld in woordvorming of in betekenisontwikkeling ook tot Frans-Vlaanderen beperkt blijven. Ook voor dat verschijnsel is de rijksgrens meestal een woordgrens. We bekijken achtereenvolgens voorbeelden van blokkering van vernieuwingen vanuit Belgisch Vlaanderen, en van begrenzing van interne vernieuwingen.

4.6.1 Blokkering van vernieuwingen uit het oosten

Bold: Voor 'gier, aalt' zegt men in Frans-Vlanderen *bold, boud, bowk.* Vroeger was dat woord ook nog in de Belgische Westhoek bekend voor 'gier van menselijke excrementen', maar het is er nu totaal verouderd, en verdrongen door *aale*, eventueel *mensjchjaale.* Daarentegen komt het Belgisch West-Vlaamse *aale* ook reeds in een noordoostelijke hoek van Frans-Vlaanderen voor.

Boutstaarten: Couperen van de staart bij een boerenpaard heet in Vlaanderen nu overwegend *bloksteerten.* In West-Vlaanderen komt daarnaast in het westen een ouder bouten *boeten* en sporadisch ook *boetstèèrten* voor. Dat oude woord *boetstèèrten* is het enig bekende in Frans-Vlaanderen. Dat bewijst dat de rijksgrens een blokkade heeft betekend voor een jonger dialectwoord *blokstèèrten.*

Dooier: Het Nederlandse *dooier* komt uit een Middelnederlands *doder(e)*. Hieruit is in het West-Vlaams *dorre* ontstaan. In het Frans-Vlaams heeft de gepalataliseerde vorm **deuder* in een noordoostelijke hoek (o.a. Rozendaal, Bray-Dunes, Kwaadieper en Rekspoede) met klinkerverkorting *dudder* opgeleverd en zuidelijker langs de grens *durre* (o.a. in Steenvoorde, Boeschepe en Sint-Jans-Kappel). Voor het overige hoort men het meest een leenvertaling uit het Frans: *'t geel, gilve, geif van en ei* (het geel van een ei) of ook een vertaling van regionaal Frans: *de (rooë) bolle van en ei.*
Dorsvloer: De woordkaart voor dorsvloer toont duidelijk aan dat in Belgisch Vlaanderen een nieuwer woord 'dorsvloer' over een ouder woord 'schuurvloer' is geschoven. De beide komen nog naast elkaar voor, maar in de doorgaans conservatieve regio's (bijvoorbeeld Zuid-Oost-Vlaanderen, de Belgische kuststreek en de Westhoek) is 'schuurvloer' nog dominant. In Frans-Vlaanderen, en dat stopt bruusk aan de rijksgrens, kende men alleen maar *sjcheurevloêr*.
Makelaar: Alleen in Frans-Vlaanderen is het woord makelaar *maakelòòre* nog in zijn oudste betekenis gangbaar, die van 'tussenpersoon in de koop of verkoop', bijvoorbeeld iemand die voor een grotere handelaar van hoeve tot hoeve ging om vee of vlas te kopen. In Belgisch Vlaanderen noemde men die persoon een 'facteur'.
Notekraker: *neutekraaker* als benaming voor de eekhoorn was vroeger algemeen West-Vlaams, maar nu alleen nog maar bekend in Frans-Vlaanderen.
Paddebrood: Zestig jaar geleden was de benaming van de paddestoel in het hele West-Vlaamse gebied nog *paddebrood*, nu komt die benaming uitsluitend nog in Frans-Vlaanderen voor (in het zuiden met rotacisme: *parrebrooëd*); in West-Vlaanderen is de standaardtalige benaming 'paddestoel' de enige dialectbenaming geworden.
Plantnamen:
Enkele plantnamen zijn uniek Frans-Vlaams: *paddevlas* voor de spurrie; *pappels* voor kaasjeskruid; *koemommel* voor bereklauw; *pèèrdepooëten* voor klein hoefblad, *wilde kaavermiene* voor de pinksterbloem en in het uiterste westen *peemieën* voor kweek, wat elders in het West-Vlaams *peemen* heet. De meidoorn heet in het Frans-Vlaams *witdooërn*, de hagedoorn *zwartdooërn*. Vernieuwingen, vaak vernederlandsingen uit het oosten, zijn hier niet meer binnengedrongen.
Potboter: *potbutter* was de typische benaming in de hele Westhoek voor in een aarden pot ingelegde boter. Het is het enige opgegeven woord in Frans-

Vlaanderen, in de Belgische Westhoek zegde men daarnaast ook onder invloed van de standaardtaal *ingeleide butter* 'ingelegde boter', maar dat is niet meer over de grens geraakt.

4.6.2 Interne vernieuwingen in Frans-Vlaanderen

Het Frans-Vlaamse taallandschap is verre van homogeen. Zolang het Vlaams nog door de meerderheid van de bevolking op het platteland gesproken werd, konden er zoals overal elders in Vlaanderen van dorp tot dorp kleine verschillen optreden in uitspraak of woordgebruik. De sprekers waren zich daar ook goed van bewust. De interne mobiliteit was niet zo groot. Maar ze was er toch en dat zal wel tot een zekere nivellering en gelijkschakeling hebben geleid, die met zich bracht dat sommige woorden en wendingen in heel Frans-Vlaanderen gemeengoed zijn geworden en wellicht vanuit een klein gebiedje geëxpandeerd zijn tot aan de rijksgrens. Dat is bijvoorbeeld het geval met de uitgangen van de verleden tijd van de zwak vervoegde werkwoorden. Hier volgen nog enkele voorbeelen:

Bezemer: Aan het Oudengelse *besma* (bezem) beantwoordt in de Belgische Westhoek *bizme*. In Frans-Vlaanderen heeft men hier een *–r* aan toegevoegd: *bizmer*, zoals vaak bij namen van een handelend persoon of van een instrument, bijvoorbeeld een *schrobber* om te schrobben.
Doornen: Frans-Vlanderen kent verschillende benamingen voor doornen, naast het zeer oude *fiekers*, spreekt men ook van *piekers* en *stekers*. Het woord 'doorn' heeft zijn meervoud op –s, vandaar *dooërns* en *dooërels*.
Droef: De oudste betekenis van *droef* was troebel, vergelijk met het Duitse *trübe*. Misschien uit de betekenis van 'troebel bier of fruitsap' of 'troebele wijn' heeft zich in Frans-Vlaanderen de betekenis ontwikkeld van 'slecht' in het algemeen. Dat kan zowel van personen als van zaken gezegd worden. *Droef land* is slechte, onvruchtbare grond; *droeve boeken* zijn slechte boeken, *droev' appels* zijn rotte appels, enz. Het West-Vlaams kent alleen de ook op mensen toegepaste betekenis: *Droeve joengens* zijn 'stoute kinderen', *droeve mensjchen* zijn 'stoute of slechte mensen'.
Kruiskeuken: Een typisch Frans-Vlaamse realiteit is een dwars op de langsgevel van het boerenhuis aangebouwde keuken. Daaraan beantwoordt ook een eigen woord: *kruuskeuken*.

Peule: De benamingen voor de roede van de hengst zijn in Vlaanderen vaak benamingen die eigenlijk 'huls' betekenen. In West-Vlaanderen *schacht* in Oost-Vlaanderen *koker*. Frans-Vlaanderen heeft een specifiek woord dat in betekenis daarmee overeenkomt namelijk *peule*. Misschien is die benaming ingegeven door wat in de negentiende eeuw in Veurne-Ambacht (en wellicht ook in Frans-Vlaanderen) volgens Gezelles *Loquela* een *peule* genoemd werd, namelijk een zakmes dat zonder veer toevouwt in een houten hecht.
Regenvlerk: *reenevlerke* betekent letterlijk 'regenvleugel'. Het is een mooie Frans-Vlaamse woordschepping voor wat overigens in het Nederlands en bijna alle Nederlandse dialecten een 'paraplu' heet.
Slijk: *Sliek* heeft in Frans-Vlaanderen een aparte betekenis, namelijk die van 'slijm'. Alleen in de grensdorpen wordt het ook wel eens gezegd voor 'modder' zoals in het West-Vlaams, terwijl het typisch Frans-Vlaamse woord daarvoor *moêze* is.
Splinter luidt in het West-Vlaams normaal *splenter*. In het westen moet de *t* in *d* veranderd zijn: we ontmoeten *splender* in Zuidkote, Gijvelde en Bray-Dunes. Door omwisseling van de *d* en *l* in het woord leverde dat *sprendel* op: passim in Veurne-Ambacht, ook in Steenvoorde en Boeschepe.
Sprenzel(ing): Een typisch Frans-Vlaamse vernieuwing in Frans-Vlaanderen is *sprenzel* of *sprenzelienk* voor 'splinter'; het woord is ook in de Belgische grensdorpen Proven, Watou en Leisele opgetekend. De rijksgrens is hier wel scheidend maar toch niet waterdicht.
Spuiger(tje): De bromfiets is het enige moderne voorwerp waarvoor in de laatste decennia nog een Vlaamse term is bedacht: *spuuger(tje)*. De Franse *mobilette* was natuurlijk het vervoermiddel bij uitstek van de lagere sociale klasse. Die heeft blijkbaar het langst aan het Vlaams vastgehouden en heeft hiervoor nog een eigen woord mondgemeen kunnen maken.
Stankiet is een plaatselijke vernieuwing in Frans-Vlaanderen door invoeging van een *–n-* in *stakiet*, in het Nederlands *staket(sel)*.
Stoker is in Frans-Vlaanderen ten zuiden van het Blootland (de polderstreek) een nieuw woord voor de 'kachelpook', afgeleid van het werkwoord stoken. In de West-Vlaamse kuststreek is daarvoor het woord *pook* gebruikelijk. Dat *pook* betekende trouwens oorspronkelijk 'korte dolk'. *Poken* was dus oorspronkelijk 'steken'; pas vanaf de achttiende eeuw is het ook in de betekenis van het vuur oprakelen opgetekend. Maar in Frans-Vlaanderen komt in het noorden alleen *pooker* voor, een contaminatie van *pook* en *stooker*.

Daarnaast is ook een paar keren het zuidelijk West-Vlaamse koteraar opgetekend: *kooter-, kotter-, ketteròòre.*
Teet: De luizenneet heet in Frans-Vlaanderen en alleen daar naast *neete* ook *teete*. Dat lijkt me een contaminatie van *neet* met *teek*.
Uier: De uier van een koe heet in het noorden *uuder*, in het zuiden *uujer* (zie de kaart Noord-zuid-tegenstellingen, blz. 57). Het westelijk West-Vlaamse woord *elder* is ook gebruikelijk in de grensdorpen Zuidkote, Gijvelde, Bray-Dunes en De Moeren. In Belle was *elder* gebruikelijk voor 'uier als vleesgerecht'. Ook in de Hollandse kustdialecten is *elder* bekend, bepaaldelijk als benaming voor de schaaps- of geitenuier, wat ook in de centraal Engelse dialecten het geval is. Het woord moet blijkbaar ook in Frans-Vlaanderen bekend zijn geweest, aangezien het er in een paar grensplaatsen nog bekend is, maar allicht heeft *uuder, uujer* zich er vanuit een relictpositie weer over het hele Frans-Vlaamse gebied verspreid.
Veite: In de Vlaamse dialecten betekent *vei* 'vet, welig, vruchtbaar' (gezegd van landerijen en ook van dieren voor 'bronstig'). *Veite* kan dan betekenen 'het vruchtbaar zijn, vruchtbaarheid'. Het Frans-Vlaamse *veite* kende een lokale betekenisontwikkeling naar 'meststof', in het bijzonder 'kunstmest'. Daarvoor kent men trouwens nog een ander uniek Frans-Vlaams woord: *beeterieën* (beteringen).
Vlaamse stoof: De plattebuiskachel heette overal in Frans-Vlaanderen *vlamsjche stoove*. Die kachel was immers in de negentiende en twintigste eeuw geen Frans fabrikaat, maar een typisch importproduct uit België, vandaar allicht de benaming *Vlaams* in tegenstelling tot wat typisch 'Frans' was. In het noorden was ook de benaming *jachstoove* (jachtstoof) in gebruik, zoals in Veurne-Ambacht.
Vrij: Een typisch Frans-Vlaamse betekenisontwikkeling kende ook het woord *vrie* (vrij), namelijk naar 'mooi, fraai': *Mien kiend, vrie kiend* – Mijn kind, schoon kind.

4.7 Interne tegenstellingen in Frans-Vlaanderen

Er zijn in Frans-Vlaanderen vaak duidelijke tegenstellingen tussen noord en zuid. Dat geldt voor de woordenschat zowel als voor de klank- en vormleer. Heel vaak zijn die tegenstellingen de voortzetting van dezelfde tegenstellingen in het naburige West-Vlaams.

In de woordenschat noteren we onder meer:
Afdak: Het afdak heet bijna overal in Frans-Vlaanderen *oeërlat* ('onderlat'), zoals in het noorden van West-Vlaanderen, alleen in een zuidelijke strook zegt men *angdak* ('hangdak').
Akkerland: Akkerland wordt in het noorden *zòòjland* (zaailand), in het zuiden *akkerland* genoemd.
Bek en ***muil***: 'Bek' en 'muil' zijn twee woorden uit het platte register die in heel Frans-Vlaanderen bruikbaar zijn. Het noorden zegt meestal *bek,* het zuiden overwegend *muule.* Een specificerende samenstelling met dat woord laat een duidelijk verschil ontstaan: de ovenmond heet in het noorden *oovenbek,* in het zuiden *oovenmuule.*
Braambes: De benaming voor de braambes is in het noorden *braame, braamel* en in het zuiden *kattebeier,* waarin *beier* 'bes' betekent. Het eerste element *katte* is afgeleid van een derde benaming, die vooral in het westen voorkomt, namelijk *kattenette* uit het regionale Frans *cathérinette.*
Dienstmeid: De dienstmeid heet in het noorden *meesen, meisen,* ten zuiden van Kassel *mòòrte, maarte.* Dat is de voortzetting van de verdeling in het aangrenzende West-Vlaams.
Dissel: De dissel aan een door dieren getrokken voertuig heet in het noorden dijssel *diessel,* in het zuiden met klinkerverkorting, zoals ook in het Nederlands *dissel/dessel.*
Eikel: Een eikel heet in het noorden en het midden *eeëkel,* in het uiterste zuiden *eeëkelneute* (eikelnoot).
Gracht: De gegraven sloot rondom een hoeve heet in het noorden een *wal, wol,* in het zuiden een *graft* of *gracht.*
Haard: De haard in een woning heet in het noorden *èèrt* (heerd), in het zuiden *viêrstee, viêrsteie* (vuurstee).
Halsbeugel: Een driehoekig nekraam om de hals van een dier om te beletten dat het zou uitbreken heet in het noorden een *beegel,* in het zuiden een *sjcheel, sjcheul of sjcheie.*
Hoeve: Een hoeve heet in het noorden *ofstee* (hofstede), in het zuiden *pachoeëd* (pachtgoed).
Kruiwagen: De kruiwagen heet in het Blootland en de noordelijke rand van het Houtland *kruuwaagen,* ten zuiden daarvan *karrewaagen,* naast een enkele keer *korrewaagen* of *kooërewaagen* (uit ouder *kordewagen,* wat ook aan de basis ligt van het Belgisch Vlaamse *kortewagen*). Daarnaast hoort men ook

vaak het Franse *brouette*, al of niet vervlaamst in de uitspraak en spottend ook *aartekraaker* (hartenkraker). Alleen in het grensdorp Houtkerke is ook het woord van de Belgische Westhoek *puupegaale* opgetekend.
Lieveheersbeestje: In de Westhoek zijn de benamingen voor het lieveheersbeestje voortzettingen van het Franse *papillon* of beter van het Picardische *papieljoen*. Maar die ontlening moet al vrij oud zijn, want de vormen zijn danig verhaspeld en ook geografisch verdeeld: in het noorden van Frans-Vlaanderen luidt de vorm *piêpebontje* in het westen en zuiden *piêpouw(tje)*, wat trouwens ook in de omgeving van Poperinge en in het Heuvelland gezegd wordt. De vormen van de Belgische Westhoek en de West-Vlaamse kuststreek *piempampoentje* en *piempa(l)joentje* zijn ook nog present in de Frans-Vlaamse grensgemeenten Gijvelde en De Moeren.
Manshoofd: Een man noemt men in het noorden een *mannemensj* (mannenmens), in het zuiden een *mansoofd*.
Metser: De metser heet in het noorden *matsenòòre* in het zuiden *metsenòòre* en dat is gewoon de voortzetting van het aangrenzende West-Vlaams.
Ruif: De ruif heet in het noorden *rip, reep* zoals ook in grote delen van het Nederlandse taalgebied (*rip, reep, reup*). In het zuiden en grootste deel van de Belgische Westhoek *eize* ('heize') uit het Oudfrans *haize* 'hek', vgl. de familienaam Delhaize.
Slobber: Voor de dieren bereidt men soms vloeibaar voeder. Dat heet in het noorden en in Veurne-Ambacht (blijkbaar met ingweoonse palatalisatie) *sleuver* of *sleuverieng*; in het zuiden (met een oe-relict) *sloever* of *sloeverieng, sloefering*. In Kapellebroek noteerde ik ook *slabber*.
Spitten: Spitten heet in het noorden ook *spitten* en in het zuiden *delven*. Die verdeling zet zich verder ook in Vlaanderen door.
Stoep: Een geplaveide stoep voor of rond het huis of de stal heet vrij algemeen *steeëngank* (steengang) of *koêrgank* (koergang); daarnaast hoort men in het zuiden in de omgeving van Belle *steeënweg* (steenweg) of *steeëndam* (steendam) en in Hazebroek en omgeving *spoenze*. Daarin zie ik een vervorming van *sponde* naar *spondië*, een woord dat verwijst naar een plankenvloer, zoals het woord *plankiêr* in het zuiden van West-Vlaanderen.
Stromijt: De ronde stromijt waarin de ongedorste graanschoven na de oogst gestapeld werden, heette in het noorden een *oop* (hoop), in het midden *sjche(l)f* (schelf) zoals ook in Veurne-Ambacht, in het zuiden *vumme*, met ronding vóór en na lipletters beantwoordend aan het Nederlandse *vim*. In

het noorden van Frans-Vlaanderen, zoals in Veurne-Ambacht is een *vumme* een rechthoekige stapel van gedorst stro, van gedroogd vlas of van houtbussels.

Strooien: De stal strooien heet in het noorden zoals in het aangrenzende West-Vlaams *strievelen,* in het zuiden *strieuwelen.*

Tronk: Een afgeknotte boom heet in het zuiden een *bollòòrt, bollaart* (bollaard). In de Frans-Vlaamse Polders wordt hoofdzakelijk een tronk *troenk* gezegd, zoals ook in de Belgische Westhoek, maar in Veurne-Ambacht heet een afgeknotte boom ook een *booveliεnk* (boveling).

***Vlinder*:** In het uiterste zuiden hoort men *sjchietebutter* in plaats van *buttersjiete* voor de vlinder. In een brede omgeving rond Duinkerke daarentegen wordt veel het Franse 'papillon' *papiejo(n)* gezegd, wat op de verfransende invloed van de stad kan wijzen.

***Voederbak*:** De voederbak of voederkrib in een stal heet in het noorden en westen een *blok,* zoals trouwens ook in het noordoosten van Nederland. Hier hebben weer eens de twee uitersten van het Nederlandse taalgebied hetzelfde woord. In het zuiden heet het gewoon een *bak,* zoals in het aangrenzende West-Vlaams.

Vogelmuur: Het onkruid vogelmuur heet in het noorden *ganzemoêze,* in het midden *ganzemoêr,* in het zuiden *ganzemeur.*

Naast de noord-zuid tegenstellingen zijn er ook enkele oost-west tegenstellingen. Ter aanvulling van wat reeds in bovenstaande rubrieken is besproken, kan nog de volgende genoemd worden:

***Stroloods, hangar*:** De stroloods op een boerderij heet in het westen van Frans-Vlaanderen zoals in het aangrenzende West-Vlaams van de Westhoek en in de West-Vlaamse kuststreek een *mikke.* Die is zo genoemd, denk ik, naar de *mik,* de vorkvormige houten paal die in de oudste schuren de nokbalk ondersteunde. Eenmaal de oogst binnen, was hij 'onder de mik(ke)'. Vandaar de betekenisuitbreiding naar het hele gebouw. In het westen van Frans-Vlaanderen daarentegen heerst daarvoor als benaming de *berk.* Dat is eigenlijk een regionale benaming die ook in Pas-de-Calais tot aan Boulogne gangbaar is en een aanpassing is van een oude ontlening aan het Vlaams/Nederlandse *berg,* zoals in *hooiberg* voor een 'bergschuur met een op en neer schuivend dak'. Mijn Frans-Vlaamse zegslieden beschouwden dat

berk als een Frans woord, precies omdat het ook in het aangrenzende Pas-de-Calais gebruikelijk is. Maar de zegsman uit Bonegem, een gehucht van Nieuwerleet, sprak nog duidelijk over een *berch* in de oorspronkelijke Nederlandse klankstand (zie kaart West-oost-tegenstellingen, blz. 78).

4.8 Langs de grens

De huidige rijksgrens was vóór de aanhechting bij Frankrijk allicht geen klank- of woordgrens. Dat de Westhoek een taalkundige eenheid vormde, wordt nog aangetoond door heel wat klank-, vorm- en woordgrenzen die de rijksgrens op willekeurige plaatsen kruisen (zie de kaartjes Over de grens 1 en 2, blz. 42/43 en wat bij de klankleer is gezegd op blz. 58).

In de drie eeuwen na de aanhechting is ze dat gedeeltelijk wel geworden. Wat de woordenschat betreft is het duidelijk dat negentiende-eeuwse ontwikkelingen nog over de rijksgrens zijn geraakt, bijvoorbeeld *voor* in de betekenis van 'ten behoeve van', tegenover het oude 'om', het West-Vlaamse *stekkerdraad* voor 'prikkeldraad'. In het grensgebied heeft het contact met de Belgische buren de verfransing vaak vertraagd. In een strook van een vijftal kilometer langs de grens zegt men bijvoorbeeld nog *dreeëgen, verdreeëgen* voor 'dreigen', maar verderop is uitsluitend het aan het Frans ontleende *menaseren* bekend. Of nog, het onkruid herderstasje wordt alleen in de grensgemeenten met het West-Vlaamse *beuzewieëd* (beurzewied) benoemd, elders is alleen het Franse *bourse à pasteur* bekend. Waar men het in West-Vlaanderen over *gevòòrlik* (gevaarlijk) heeft, zegt men over de grens bijna uitsluitend *daanzjereus* (uit het Franse *dangeureux*). Over de invloed van het Frans gaat het volgende hoofdstuk.

Wat de erfwoordenschat betreft ziet men vandaag de dag dat woordgrenzen vaak niet strikt de rijksgrens volgen, maar wel in de buurt van die rijksgrens verlopen of die slechts voor een stuk volgen. Daarbij valt het op dat het noordoosten van Frans-Vlaanderen meer meedoet met de Belgische Westhoek, terwijl het zuidwesten er vaker van afwijkt. Naast de al eerder genoemde volgen hier nog enkele voorbeelden: *Tetting* is het typisch West-Vlaamse woord voor de regenworm, het is in Frans-Vlaanderen ook gebruikelijk in de noordelijke grensgemeenten, elders zegt men *slekke*. In het westen (ten westen van een lijn van Clairmarais over Ekelsbeke naar Duinkerke) zegt men voor 'schaduw' *lomber, lommer*. Elders in Frans-Vlaanderen heet

het *sjchaajte*, wat ook wel eens in de Belgische grensdorpen ten zuiden van Poperinge gezegd wordt. Het typisch West-Vlaamse *sjchouwte* is in Frans-Vlaanderen alleen in het grensdorp Boeschepe genoteerd. *Sjchaawte* in Sint-Jans-Kappel en *sjchaalte* in Belle zijn tussenvormen die uit de volgende evolutie te verklaren zijn: **schaduwte* > *sjchaawte*> *sjchaaite* of *sjchaalte* (zie de kaart West-oost-tegenstellingen, blz. 78).

Uit dit alles volgt dat de rijksgrens inzake de erfwoordenschat in zekere mate een taalgrens vormt, maar dat die helemaal niet waterdicht is. Kleine verschillen in woordgebruik vallen de dialectsprekers aan weerszijden van de rijksgrens wel op, maar wat onvermijdelijk het eerst opvalt is dat het Frans-Vlaams door zijn intens contact met het Frans in de laatste eeuwen heel veel aan het Frans heeft ontleend. Daarover meer in het volgende hoofdstuk over het taalcontact.

5. Talen in contact

5.1 Taalcontact in het verleden

Het meest opmerkelijke aan het Vlaamse dialect in Frankrijk is wellicht dat het meer dan enig ander Nederlands dialect, misschien op het Brussels na, zoveel Romaanse of Franse elementen heeft overgenomen. Maar eigenlijk kan dat ook niet verwonderen. Eeuwenlang is er Vlaams – Frans taalcontact geweest, ook al vóór de aanhechting bij Frankrijk. Zoals uit de inleidende historische schets bleek moeten het Romaans in zijn Picardische vorm en later het Frans in de regio steeds een groot prestige gehad hebben, anders zouden ze het Nederlands niet geleidelijk uit Pas-de-Calais en later uit de Franse Westhoek hebben weggedrongen. Reeds van in de Middeleeuwen was de invloed van het Frans zeer groot, zeker bij intellectuelen, die voor hun hogere studies niet alleen naar Leuven of Parijs trokken, maar sedert haar oprichting in 1559 ook vaak naar de universiteit van Douai. Tweetaligheid was in Vlaanderen bij intellectuelen vanouds een must en taalbeïnvloeding was dan ook onvermijdelijk.

Zo schrijft Jan Van Mussem uit Wormhout in zijn *Rhetorica dye edele const van welsegghene* van 1553 het volgende:

> Aenmerckende ...hoe nu in Vlaendere alle goede consten besocht ende vermenichfuldicht worden. Bouen dien hoe die vlaminghen een sonderlinghe gratie hebben van-

der tonghen / bouen vele andere natien om alle talen fraylijc te moghen spreken....

... Also is oock van onse Vlaemsche tonghe / want si tot alderhande spraken wel bequaem is /daerom wort si ooc vanden wtlantsche spraken menichfuldelijck ghecorrumpeert als wij twee / drie / oft meer talen leeren ende spreken willen.

Daarom voegt hij aan zijn Nederlands tractaat over de welsprekendheid ook nog de oudst bekende lijst van vreemde woorden toe: *Item noch een seer profitelijc Vocabilarius / van vreemde Termen / betooghende hoe men die spreken ende gebruycken sal.*

Reeds vóór de tijd van de verovering door Lodewijk XIV was het in gezinnen van welgestelden in de Westhoek de gewoonte om de kinderen ook het Frans te laten beheersen. De Frans-Vlaamse mystica Maria Petyt, geboren in Hazebroek in 1623 en overleden te Mechelen in 1677, kwam uit een dergelijk gezin. Haar autobiografie leert ons heel wat over het leven in de tijd van de verovering door Frankrijk halverwege de zeventiende eeuw, onder meer over haar opvoeding. Zo getuigt zij:

Elf jaeren oudt zijnde, dede mijne Moeder my uyt woonen in een Clooster tot St. Omaers, eensdeels om de tale te leeren, eensdeels om goede manieren, maer principalijck, om inde Godtvruchtigheyt, ende devotie meer toe te nemen, ende daer vaster in gheconfyt te worden.

Blijkbaar konden haar ouders het zich permitteren om hun dochter in een kloosterschool te laten inwonen en een van de redenen was wel degelijk om er Frans te leren. Want op dat ogenblik was de burgerij van de stad Saint-Omer uitsluitend Franssprekend.

Het feit dat na de aanhechting bij Frankrijk in de zeventiende eeuw het Franstalige hoger onderwijs ook stilaan vaste voet kreeg in de Westhoek, vooral dan in Duinkerke, en zeker ook het algemeen prestige van het Frans in Europa in de achttiende eeuw, zorgden ervoor dat vooral intellectuelen het Frans als modeltaal beschouwden en bijgevolg veel bastaardwoorden gingen gebruiken. Andries Steven van Kassel schrijft bij zijn schoolboek (*Nieuwen Nederlandschen Voorschriftboek* 1714) als inleiding *Korte Aenmerkingen op het verbasteren der Néderduytsche tael.* Daarin stelt hij:

> Is dit niet verwonderens weerdig ende allezins schandelijk voor onze Vlamingen, dat wij onze Néderduytsche Tael zoo verwaerloozen, misachten ende bevlekken, als of het onzen gezworen vijand waere, en wij met voorbedachten raed daer jegens oorlog te voeren hadden voorgenomen? Dat dit maer al te waer is, blijkt zonneklaer uyt een groot deel Néderduytsche Boeken, de welke doorgaens met ontallyke uytheymsche woorden doorzaeyt zyn; de gemeyne Spraek, gelyk die by 't meestendeel der Néderlanders word gebruykt en verschilt niet vele datse niet half Fransch en is; noch min of meer als of wy geen woorden genoeg nochte bekwaem en hadden om alles volmaektelijk uyt te drukken.

Dat werd in de achttiende eeuw door velen als een moeilijk uit te roeien gewoonte ervaren. Want een goeie veertig jaar later, rond 1760, beklaagt de reeds eerder geciteerde auteur van het *Snoeymes der Vlaemsche taele* zich nog steeds over de 'ontale of misbruijck van uijtheemsche bastaert-woorden om onder het straetvolk welspreekende te schijnen'.

En tegen het einde van zijn boek herhaalt hij:

> Veel ongeleerde Vlamingen denken dat sij wel spreken, dat hun moedertale verciert word, als sij zeggen: 'Wij zijn zeer geëmbarrasseert in een difficile affaire van importantie dewelke onse kompagnie extremelijk chagrineert, en difficil paresseert om te reusiren en te executeeren......' Zoo spreken geleerde Vlamingen onder elkander, en sij en konnen niet anders voort brengen om hunne meininge te kennen te geven, want sij en hebben van jongs niet anders gehoord.

Uit deze uitlatingen blijkt dat de invloed van het Frans op de Vlaamse omgangstaal eerst en vooral bij de gegoeden en intellectuelen te merken zal zijn geweest. Maar aangezien zij als sociale voorbeeldklasse ook de 'spraakmakende gemeente' vormden, moeten de ongeletterden al vlug veel van die vreemde woorden en bastaardwoorden overgenomen hebben. Zo verwondert het ons niet dat weer een eeuw later, in 1885, een onderwijzer uit Armboutskappel bij Duinkerke zijn Vlaams bestempelt als: 'un jargon souvent affreux, ou un mélange de flamand-français' (een lelijk koeterwaals of een mengeling van Vlaams en Frans).

Duinkerke is zeker voorop gegaan in de verfransing. Bij het uitbreken van de Franse revolutie (1789) bericht de directeur van de hogere school in Sint-Winoksbergen, Pieter Andries, dat de verhouding tussen de twee talen in

Duinkerke half om half is. In de kleinere steden zoals in de zijne is het Frans wel ongeveer door iedereen gekend, maar die taal wordt bijlange niet door iedereen gebruikt, beweert hij. Er is zelfs een groot deel van de bevolking die niet de moeite doet om ze te leren. En op het platteland, zegt hij, zou men alleen in het Vlaams kunnen preken. Honderd jaar later (1885) signaleert een priester uit Bierne (een dorp bij Sint-Winoksbergen) dat het autochtone Vlaamse dialect van Duinkerke zo goed als verdwenen is. En in de jaren dertig van de twintigste eeuw kon Willem Pée voor zijn dialectatlas geen enkele autochtone Duinkerkenaar meer vinden die nog het Vlaams van Duinkerke sprak. Natuurlijk kan men nog wel Vlaams horen in Duinkerke, maar dan wordt het gesproken door lieden die vanuit het omringende platteland afkomstig zijn.

Vandaag de dag vertoont het Duinkerkse dialect, waarvan de basis Frans is en waar ook een scheut Picardisch aan is toegevoegd, nog zeer duidelijk restanten van het vroegere Vlaams, niet alleen in de woordenschat, maar ook in de uitspraak, in het woordaccent en zeker in de zinsmelodie, met duidelijke toonhoogteverschillen zoals in het Nederlands of Engels. Voorbeelden van Duinkerks dialect kan men beluisteren op de website van de vereniging Les penelècres (De pennelikkers): http://www.carnaval-dunkerque.com/penelecres.html. Daar hoort men onder meer het gedicht over de kraai en de vos in het huidige Franse dialect van Duinkerke:

Le *kròòj* et le renard

Menhèèr Kròòj se prenant pour Jean Bart,
s'était perché un jour sur le toit du *Leughenaer*
dans son grand bec un *bitje* de *bultekaas*
qui'il a chopé dans le *kraamtje* à *Koptje Raes*
Nestje Renard qui *snuustre* dans tous les *noeksches*
Rien qu'à l'odeur, hmmm, ça *kwielait* dans da bouche
Il vient auprès, et prend son oeuil qu'à ça
En se disant pour un coup je vais manger pour un rien
‹Bèh, qu'est ce ça dit, mon vieux *Kròòj*,
d'après ce que je vois t'as pas l'air *pietje plòòi*,
et plus que,ça, t'est joli comme un *astre*
sur le coup j'ai cru que t'es *Menhèère Pastre*›

Son *bultekaas* servant de *muulestop*,
le *Kròòj* ne peut pas répondre, mais il veut pas lâcher le job
Notre renard, c'est un vrai fine pouille
il se dit: si je peux manger il faut pas faire l'andouille
le voilà qu'il recommence à faire le *zwatelaar*:
‹je t'ai entendu chanter l'autre jour sur les remparts
tu fait partie des Prouts, c'est eux qui t'ont demandé;
avec ton *beste klèèdje* tu fait très distingué!›
C'est bien la première fois qu'on lui faisait ce compliment.
Asteur (à cet' heure) le *kròòj* il est fier comme Artaban;
ça lui monte à la tête, il se dit ‹Bèh, je vais chanter
un air de carnaval, ça va le faire rigoler.›
Le renard juste en dessous, en ajustant son *bril*
il se dit: ‹C'est cette fois ci, bèh, je serai pas coubelle›
Menhèère kròòj ne se sent plus pissé
‹Talire, taloure › fait-il pour commencer
et le *bitje* de *bultekaas*, et bien, il l'a lâché.
c'est juste à ce moment là, que le *katrol* à *Piet Tak*
qui chôlait Place du *Minck* en faisant les *vulbacks*
attrappe le *bitje* de *bulte* sous le nez des deux rideurs
et met tout le monde d'accord, ça vaut mieux qu'un *clipper*.
Le renard et le kròòj sont *boutje voor de deur*
ils sont outre de colère au près du chat voleur
le renard de Lafontaine apporta le fromage
et le *katrol* à *Piet Tak* profita d'un *toemaatje*
Il y a une morale à cette histoire:
méfie toi de tous ceux qu font *maatje*
c'est juste bon pour rester *skaatje*.

Hiervan luidt de Nederlandse vertaling:
Mijnheer Kraai deed alsof hij Jean Bart was en ging bovenop de Leughenaer zitten, met in zijn snavel een beetje hoofdkaas, dat hij had gejat in het kraampje van Kopje Raes. Nestje Vos, die nieuwsgierig overal snuistert (rondneust), stond het water aan de lippen. Hij komt dichterbij en heeft voor niets anders nog oog en zegt bij zich zelf: 'dit keer eet ik voor niets'. 'Zeg, wat is me dat, vriend kraai? Naar ik zie ben je monter en bovendien

ben je mooi uitgedost als een ekster. 'k Dacht, mijn ziel, dat je mijnheer pastoor zelve was!' – Met die hoofdkaas in zijn bek kan de kraai niet antwoorden en hij wil zijn buit ook niet laten vallen. Onze vos is een echte slimmerd en zegt bij zichzelf: 'Als ik kan eten, moet ik de onnozelaar niet uithangen.' En hij gaat weer babbelen: "k Heb je onlangs horen zingen op de stadswallen. Je maakt nu deel uit van de Prouts (Duinkerkse carnavalgangers), dus hebben ze je daarvoor gevraagd! En met je mooi habijt, zie er wel zeer gedistingeerd uit!' Het was wel de eerste keer dat hij zo gecomplimenteerd werd, en direct was de kraai zo trots als een pauw. Hij krijgt het in zijn bol en zegt: 'Ik zal je een carnavalsliedje zingen, dat zal je doen lachen!'

De vos, vlak onder hem snokt even aan zijn bril en zegt bij zichzelf: 'Dit keer zal het mij niet meer ontgaan!' Mijnheer Kraai voelt zich niet meer bedot en begint: 'Taliere, taloere...'. Maar het beetje hoofdkaas ontsnapt hem. En net op dat moment komt de kater van Piet Tak, die rondslenterde op het Plein van de Mink (vismijn) zoekend in vuilnisbakken, daar voorbij en vangt de hoofdkaas op net voor de neus van onze twee kompanen en zo zet hij iedereen voor schut; 't is beter dan een haring!

De vos en de kraai zijn allebei bedrogen en razend kwaad voor de ogen van de degene die ermee gaat lopen. De vos van Lafontaine ging met de kaas lopen, maar de kat van Piet Tak kreeg een extra dessert.

Er is een moraal aan het verhaal: hoed je voor hen die vriendelijk tegen je zijn, 't is net goed om het schaap te zijn.

In de loop van de achttiende en negentiende eeuw heeft men er generaties lang de toestand van tweetaligheid gekend die tot taalvermenging heeft geleid. Oudere voorbeelden daarvan zijn te lezen in het *Algemeen en Nederduitsch Dialecticon* van Johan Winkler, waaronder de parabel van de verloren zoon in het Duinkerks dialect van 1873.

Der wos 'n kèèr è' man, en 'n ad twè zeuns. En den jôen$_g$sten wos mar è' gaai, van i zee an ziin vader: vader! gee' mi *te fèète* ol miin geld, dat ik ga gan *vojazjeeren*. De vader gaf an ziin twè zeuns elk 't sine. En den jôen$_g$sten stak-et up, èle verre, en i *depanseerde* ol ziin geld met prullen uut te steken. En os-en aarme wos lek djob, die kwamp er nog 'n grôte *famine* in die *paji*, en i wist nie wa' gedan van ôen$_g$er. En ni mèèr wetende van wat ôet pilen maken, i stak-em *karton* bi 'è boer, die em stak bi ziin zwiins. En at-i gemeugd, i at uut-'en zwinebak ziin mage èvuld. I peesde tan

in ziin egen: oe vele werkmensjen in vader's uus, die eten da'-se zwêêten, en ik vergan van ôen$_{g}$er! Mar weet-je wot? Ik kère wère nor vader en 'k gan em zeggen: vader! 'k en-*en folie èdan* egen God en egen jôen. 'k-en verdiene nie mèèr van jôen zeune te ziin. La' mi jôen knecht ziin! En-en dee'-t-a'. En die goen bloet van ziin vader at-er kompasjie mee; en i *ombrasseerde* em. En i zee: aald 'em *te fêète* è' nieuwen *tenu*, en wi gan 't kermeskalf in de pot steken! Van *aprè-tôe*, miin zeune wos dôd en è leeft; è wos verloren en-en is èvonnen. En os den ôedste zeune da' rook, ê wos *êpikeerd*, en è zee: dat is nu wel èle vri van vader, van zuk voor 'ne beslag te maken, om dat miin broere wère keert, die-'t al op èmakt et met den *bonsjoer te spelen, tandiis da*'-'k-ik, die èle dagen miin liif in twè werken, nooi nie en aarm keuntje kreeg om op 't eten mè'-men *kompanjons*! Mar de vader zee darop: ort, jôen$_{g}$en! ik en gi weunen altiid te gare; en w' eten uut een en de zelve pot. Mar nu most-er wat *parteklier* of, omda' *freere* dôd wos en è leeft, omdat-en in de dolarsbende liep, en dat-en nu nog è' kè' en treflik man ga'-siin.

Daar ontmoet men een aantal ontleningen aan het Frans. Enkele daarvan zijn ook gebruikelijk in het Belgische West-Vlaams: *te fèète*: aanstonds, direct; *vojazjeeren*: reizen; *karton* (uit het Picardisch *carreton*: paardeknecht); *kompasjie* (Frans *compassion*: medelijden); *ombrasseerde* (Frans *embrasser*: omhelzen); *tenu* (Frans *tenue*: kostuum, pak). Eén is zelfs sedert lang ook in het algemeen Nederlands bruikbaar: (g)*èpikeerd*: op de tenen getrapt. Maar een aantal waren en zijn typisch voor het Frans-Vlaamse dialect: *depanseerde* (Frans *dépenser*, geld besteden); *famine*: hongersnood; *paji* (Frans *pays*: land); *en folie èdan* (Frans *faire des folies*: dwaasheden uithalen), *aprè-tôe* (Frans *après-tout*: ten slotte); *bonsjoer spelen* (Frans *bonjour*, hier 'liederlijk leven'); *tandiis da* (Frans *tandis-que*); *kompanjons* (Frans *compagnon*: vriend, kameraad); etwa *parteklier* (Frans *particulier*: iets bijzonders); *freere* (Frans *frère*: broer).

5.2 De gevolgen van het taalcontact voor het Frans-Vlaamse dialect

Deze ontlening aan het Frans op vrij grote schaal is te wijten aan het feit dat de individuele tweetaligheid (Vlaams en Frans) in de loop van de negentiende en twintigste eeuw steeds groter en ruimer is geworden, tot ze in de tweede helft van de twintigste eeuw weer is afgenomen ten voordele van Franse eentaligheid. Al mijn zegslieden voor het *Woordenboek van de Vlaamse Dia-*

lecten vanaf 1970 tot heden zijn of waren oudere lieden die in meerdere of mindere mate tweetalig waren. Enkele van de oudsten of van degenen die maatschappelijk erg geïsoleerd leefden, kenden nog nauwelijks Frans, maar dat waren toen al grote uitzonderingen. Vele plattelanders echter van de generatie geboren vóór 1920 beheersten hun Vlaams veel beter dan het Frans. Maar velen die weinig opleiding genoten hadden, gingen vaak ongewild en onbewust de twee taalcodes door elkaar mengen. Dat was dikwijls bepaald door de situatie, namelijk dat het gesprek zich afspeelde binnen een groep mensen die niet allemaal het Vlaams verstonden. Trouwens in veel gezinnen was een van de partners vlaamsonkundig en in veel andere gezinnen zijn de oudste kinderen in het Vlaams en de jongere in het Frans opgevoed. Dat kwam vooral in de periode tussen de twee oorlogen en vlak daarna nog voor.

Nu is het bekend dat sprekers in die omstandigheden gemakkelijk van de ene taal op de andere overschakelen. Precies die code-switching of wisseling van taalcode bevordert de ontlening van de ene taal naar de andere. Daarbij wordt veel meer woordenschat vanuit de sociaal dominante taal overgenomen dan omgekeerd. De basisstructuren van de oorspronkelijke taal: uitspraakregels, woordvormingsregels, zinsbouwregels, worden echter minder vlug opgegeven en werken vaak nog door ook na de taalomschakeling. Vandaar dat het Frans van de Frans-Vlamingen ook heel wat flandricismen vertoont, bijvoorbeeld:

Il pleut encore toujours < Vlaams/Nederlands: Het regent nog altijd; in correct Frans Ça continue à pleuvoir.
Rester droit < Vlaams: Rechte blijven 'Rechtop blijven staan'; in correct Frans Rester debout.
Faire une vie < Vlaams: een leven maken 'lawaai maken'; in correct Frans faire du bruit, du tracas.
Devenir tout drôle < Vlaams: alhele aardig komen 'ongesteld worden'; in correct Frans se sentir indisposé.

Aan de hand van een paar gesprekken uit Frans-Vlaanderen wil ik de verschillende graden van code-swiching en ontlening duidelijk maken. Het eerste gesprek is een monoloog, waarin een oudere boer uit Noordpene zijn wederwaardigheden vertelt in verband met een erfdienstbaarheid. Het gesprek is opgenomen in 1971.

Enne 'ga je nog entwat vertellen. Overtied, a' ter e weg ekend was, een *servitude* – 't is entwòòr e weg die ekend was, en je moste passeeren op een andermans groend om te gòòn op joen land, en 't was ... je moste ... eh, bèh overtied dat was e *servitude*, enne ... je dat... je en kunde dat nie wegdoen, enee, dat was e... Maar nu, dat en *existeert* nie meer. 'k Adden ik azo een brokke land gunter, die kaam van men oeders, enne 't was in de mareien (moerassen rond Clairmarais) en 't was daar *servitude*, euh, 'k moeste passeeëren op een andermans groend. En die man, 't was e kleeën boertje, ie et dat al verkocht egen e...tegen e ding..., egen e, egen e *pharmacien* om *maison de campagne*. En daarmee a't ie dòòr ekommen et, ie et dat ..., ie et nie eklapt van dien weg, je weet. 't Makt, euh, ie et rechuut boomen eplonten in de weg. 't Makt, 'k en ik e keer... *Enfin*, j'et menschen die dat ezien en; z'en rechtuut komen zeggen: 'Je moet gòòn kieken, ze zijn bezig met je weg ophoeden, ze...' Ik gaan om te kieken en 'k zeggen dat. 'Bèh – 'k zeggen – Wien doe je gie dòòr?' En de man zegt: 'Bèh, bèh, 't en et hier nooit geen weg ewist' zegt 'n. 'Eh, eh, – 'k zeggen – Je ziet je nog een schikkigen!' 'Ah, neen 't' zegt 'n. 'Bèh – 'k zeggen – a' ter nooit geen weg ewist en et – 'k zeggen – 'k gaan julder *vente* doen breken dòòr – 'k zeggen – a' je gij dat niet verkocht en et me e weg dòòr – 'k zeggen – 'k gòòn ik dat doen breeken'. 't Makt, 'k en ik ... 'Ah ja, ja, a' je wil, wil, wil' – 't Makt, 'k en eeësten euh, euh ...den ding..., de *pharmacien* gaan vingen daar. En 'k zeggen: *'Monsieur, moi j'ai acheté..., moi, moi j'ai un passage ... j'ai droit de passage ici »*. *« Ah non* – zegt 'n – *moi j'ai acheté ce terrain et il n'ya pas, il n'y a pas eu de, euh de, de, de ...; on ne m'a pas parlé de passage »*. « Bèh, 'k zeggen, *moi je vais, moi je ... moi je vais faire casser la vente, parce que moi j'ai droit de passage »*
En *d'ailleurs* e zei, zegt 'n: *« Si il y a passage, moi ..la vente est annulée »* zegt 'n. – Ja, ja 'n. – 't Makt, 'k en ewist bij een *uussiêr* eerst. « *Enfin* – zegt 'n – *eh, les lois changent tellement; il faudrait aller près d'un avocat.'* 't Makt, 'k gòòn nog bij en avokaat. En dòmee, e zegt, ja: ' *Bèh* – zegt 'n – *écoutez, hein* – zegt 'n – *il faut pas procéder, vous allez, vous allez .. vous allez peut-être gagner* – zegt 'n – *mais vous allez dépenser beaucoup de sous! Et c'est pas certain que vous allez gagner. »* En 'k en tonsen ezien, dezelfde, dezelfden mòònd 't et ewist op de gazette *que le, le droit, le, le droit de pré..., le droit de machin, ça n'existe plus'*.
Ja, ja – Neen 't, 't meugt dertig, veeërtig, vichtig jaar zien; *du moment* da je derop kunt al en andere ziede.. 't Makt, 'k zeggen, men geluk dan 'k niet eprocedeerd hen; 'k gingen 't al hen an me zet!

Hoewel het hier gaat om een monoloog, vertoont de taalcodewisseling alle kenmerken van een situatieve wisseling. Dat wil zeggen dat de wisselingen ingeleid worden door de situatie: bij de ene situatie hoort Frans, bij de andere Vlaams, afhankelijk vooral van de gesprekspartner of van het onderwerp. Bepaalde onderwerpen die bij voorkeur of alleen in de cultuurtaal aan bod komen, worden ook in die taal weergegeven. Een Vlaamstalige boer vertelt hier over de erfdienstbaarheid van de uitweg van zijn veld over het eigendom van een ander. Dat is een juridisch begrip, dus Frans: een *servitude.* Er is verder sprake van een apotheker; het Vlaamse woord is de spreker onbekend. Hij aarzelt even en zegt dan: *pharmacien.* 'Buitentje' of 'buitenverblijf' is een modern begrip en zodoende alleen bekend in het Frans: *maison de campagne.* Verder citeert hij zijn gesprekken met diverse personen: ten eerste, een klein boertje: het gesprek is in het Vlaams. Ten tweede de apotheker. Hier is de gesprekstaal dus Frans. Ten derde de deurwaarder, die hij alleen kent als *uusiêr* (een Vlaamse uitspraak van het Frans *huissier*), ook hier alleen Frans. En dat is weer het geval als hij zijn gesprek met de vierde gesprekspartner, de advocaat, aanhaalt. Maar al die citaten worden ingebed in het geheel van het Vlaamse verhaal, en met elkaar verbonden door '*e zegt, zegt'n*'. Ten slotte citeert hij de krant en dat is weer in het Frans. In het overschakelen van de ene taal op de andere in deze monoloog zien we de projectie van de rolverhoudingen die zich in de Frans-Vlaamse taalgemeenschap manifesteren en die meteen determinerend zijn voor het spreken van de ene of de andere taal.

Waar de spreker uit Noordpene vooral door de situatie en de realiteitsdomeinen genoopt wordt om van taal te veranderen, heeft het er de schijn van dat de volgende spreker totaal willekeurig van de ene taal op de andere overschakelt. Het gaat om een gewezen kuiper uit Ekelsbeke die in 1987 vertelt over zijn kuipersambacht. Hij is een haastige spreker en zijn monoloog is een ware spraakwaterval, waarbij alles zo vlug gaat, dat hijzelf het schijnbaar nooit merkt als hij van de ene taal naar de andere switcht.

Je e rechtdròòd, ..je, je, je komt altemetse.., zie je.., j'e boomen, verstòòt et ... j' e boomen ze gaan rechtop, den dròòd is rechte, maar j'e boomen ze dròòjen. Dat zien dròòjende, dat zien gin goeë om nuus. Deure, *le liquide, admettons, quand c'est de la bière qui est dedans avec de pression, le liquide passe à travers le..* ne dròòt, de puupe van 't oet, *le pore du bois est coupé, est coupé, hein et le liquide passe à*

travers. Et ça c'est mauvais, oui, ça c'est mauvais. Il faut du bois... du bois...c'est pour ça que nous ... on va avoir du bois de haute densité, entwaar at den dròòd stief geslooëten is, verstòò je, stief geslooëten dròòd, vroom, zwòòr oet. Zie je 't, je voelt dat zwòòr oet al droge zien ...
En zie je, j' et eeëken, j' e bruun eeëken hier na Vrankerieke, bruun eeëken, *le chêne brun des Vosges*; j'e roo eeëken, dat is *chêne d'Amérique*, maar j' ad *le chêne blanc du Nord, chêne blanc ... Mais ici, il y a trop de vent, voyez-vous, le chêne, le chêne souffre un peu. Mais il y a ici dans le Nord, madame, du chêne...* groen eeëken... Groen eeëken, enee, dat is e boom die niet drooge en is; mòò j'e groen eeëken die.. dat e *reflet* groene et. Dat is 't beste oet uut! Je kut gin beeter oet en! Je kut gin beeter oet en of dat.

Na het beluisteren (of lezen) van een dergelijk gesprek wordt het zeer begrijpelijk dat er in het Vlaams van Frans-Vlaanderen enorm veel Frans in ingeslopen. Immers we constateren hier niet alleen codewisseling maar ook codevermenging. Men spreekt van codevermenging als de wisseling binnen de zin gebeurt, als dus de normale taalspecifieke zinsconstructie doorbroken wordt door een element uit een andere taal.

Van codevermenging is het slechts een kleine stap naar ontlening: een woord of woordgroep van vreemde origine wordt niet alleen min of meer toevallig in een zin ingelast, die inlassing krijgt een vast karakter. Van dat stadium af spreken we van ontlening. De Frans-Vlaming heeft het nooit over een 'fabriek', steeds over een *uusiene* (uit het Frans *usine*), nooit over een 'spaarkas' maar altijd over een *caisse d'épargne*.

Zoals boven al is aangemerkt, is die ontlening vaak als 'taalverbastering' of 'taalverloedering' bestempeld. Maar dat vraagt toch om een paar bedenkingen. Eigenlijk is de overname van woorden uit een vreemde taal een normaal verschijnsel, dat altijd en overal is voorgekomen. Vooreerst dienen we daarom een onderscheid te maken tussen zulke woorden die zich op een of andere manier (in de uitspraak of in de woordvorming) aan het systeem van het Vlaamse dialect hebben aangepast, en andere die ongewijzigd zijn overgenomen. Tot de eerste behoren bijvoorbeeld de vele werkwoorden op *-eren*, afgeleid van een Frans werkwoord op *-er*: Frans *arranger* geeft Vlaams *aranzjeeren*; Frans *juste* (uitspraak *zjuust*) wordt in het Vlaams *zjuuste* (met een bijwoordelijke slot –e). Die noemen we 'bastaardwoorden'. De woorden die ongewijzigd overgenomen zijn, noemen we 'vreemde woorden'.

Een onderzoek is in 1995 aan de Gentse universiteit gevoerd door Roxane Vandenberghe over de aard van de woordontleningen in een corpus van gesproken Frans-Vlaams dialect. Dat corpus bestond uit een aantal vrije gesprekken, opgenomen in de jaren zestig van de vorige eeuw. Het onderzoek wees uit dat het totaal van de ontleningen in het Frans-Vlaams ongeveer dubbel zo groot is als in het aangrenzende West-Vlaams. Daarbij blijkt echter zonneklaar de recente invloed van de Franse cultuurtaal. Het Frans-Vlaams bevat immers een veel groter aantal vreemde woorden dan het Belgische West-Vlaams. Van de 303 ontleende zelfstandige naamwoorden uit het onderzochte corpus die ook voorkomen in de Belgische Westhoek zijn er 184 bastaardwoorden (60%) en 119 (40%) vreemde woorden. Nog duidelijker blijkt de situatie uit de volgende cijfers: van het totaal van 228 bastaardwoorden in het corpus komen er 184 (80%) ook voor in West-Vlaanderen, van het totaal van 383 vreemde woorden in het corpus zijn slechts 119 (31%) ook in West-Vlaanderen gebruikelijk. De bastaardwoorden hebben meestal betrekking op het 'ouderwetse' alledaagse leven: *bassing* uit Frans *bassin* voor 'grote teil' of 'waskuip'; *baskuule* uit Frans *bascule* voor 'weegschaal'; *dokteur* uit Frans *docteur* voor 'dokter, arts'; *boelie* uit Frans *bouillie* voor 'stuk gekookt vlees'; *sinteure* uit Frans *ceinture* voor 'riem' of 'gordel'; *marsjang* uit Frans *marchand* voor 'koopman'; *sjampetter* uit Frans *garde champêtre* voor 'veldwachter'; *passòòzje* uit Frans *passage* voor 'doorgang' of 'verkeersdrukte'; *devooër* uit Frans *devoir* voor 'werk, taak'; *fersjette* uit Frans *fourchette* voor 'etensvork'; *rekolte*, meervoud *rekolten* uit Frans *recolte* voor 'oogst van veldvruchten'. Alleen het laatstgenoemde wordt niet of nauwelijks in West-Vlaanderen gezegd.

De vreemde woorden daarentegen hebben meestal betrekking op de moderne Franse maatschappij, de Franse cultuur, de administratie, het onderwijs en dergelijke; allemaal zaken waarmee men pas vanaf het einde van de negentiende eeuw of in de eerste helft van de twintigste eeuw in contact is gekomen en waarvoor de sprekers het Vlaamse equivalent niet meer kennen. In Frans-Vlaanderen is Frans de enige cultuurtaal geworden. Als men een vraag stelt waarop het antwoord enige schoolse kennis veronderstelt, dan krijgt men steevast een antwoord in het Frans. Zo antwoordt een boer uit Uksem op de vraag

Wien is 't verschil tusschen kliete en leeëm – Wat is het verschil tussen klei en leem? *Kliete, ça c'est de la glaise en leeëm, ça c'est de l'argile.. en français c'est de la glaise grise* – Klei dat is 'de la glaise' en leem dat is 'de l'argile', in het Frans heet dat 'de la glaise grise'

Het is typisch dat die jonge ontleningen zich niet meer aanpassen aan de geldende morfonologische omzettingsregels van het Frans naar het Vlaams. Bij de bastaardwoorden kunnen we bijvoorbeeld de volgende regels vaststellen: Franse zelfstandige naamwoorden die eindigen op *–in* of *–ein, –on, –an* worden respectievelijk: *–ing, –ong* en *–ang*: bijvoorbeeld Frans *bassin, frein, prison* en *marchand* worden *basing, fring, prizong* en *marsjang*; Franse zelfstandige naamwoorden die eindigen op *–ant* of *–ent* (uitspraak ã) worden *–ant* of *–ent* uitgesproken: bijvoorbeeld Frans *commerçant, changement* en *document* worden *komirsant, sjanzjement, dokuument*; het Franse achtervoegsel *–age* wordt *–òòzje* en *–at* wordt *–òòt*: bijvoorbeeld Frans *bandage* en *certificat* worden *bandòòzje* en *sertifikòòt*; Franse zelfstandige naamwoorden die uitgaan op het achtervoegsel *–tion* worden *–sje* uitgesproken: bijvoorbeeld Frans *libération, punition* en *production* worden *liberòòsje, puniesje* en *produuksje.*

Dat zijn blijkbaar reeds oude regels, die ook gelden voor het Belgische West-Vlaams in het algemeen (en soms ook voor het Nederlands), want woorden die zich op die manier hebben aangepast, komen in de regel ook in West-Vlaanderen en elders voor. Maar de jongere ontleningen passen zich daar niet meer bij aan. Het blijven vreemde woorden. Het gaat om recente ontleningen, bijvoorbeeld: *trépannation* (schedelboring), *perforation* (doorboring, in medische context gebruikt), *allocation* (kinderbijslag) en *intervention* (militaire tussenkomst). Die woorden komen ook niet voor in het West-Vlaams. Hetzelfde geldt voor de volgende woorden op *–age*: *labourage* (landwerk), *chomage* (werkloosheid), die in tegenstelling tot oudere ontleningen als *pasòòzje* en *bandòòzje*, pas recentelijk in de Frans-Vlaamse woordenschat werden opgenomen.

De bastaardwoorden passen zich, zoals boven gezegd, aan de regels van de uitspraak en de woordvorming aan. Hoewel *prime de naissance* 'geboortepremie' en *feuille d'impot* 'belastingsbrief', op zijn Frans uitgesproken, helemaal vreemde woorden lijken, kunnen ze zich toch in de meervoudsvorming als Vlaamse woorden gedragen: *prime de naissancen* en *feuillen d'impot.*

ZEER SCHOONEN

KOOPDAG

VAN

Menagie, Beestiaelen, Waegen-arnasch en vrugten op den Akker,

TE WARHEM,

VOOR DEN NOTTARIS GOUDAERT.

CONDIGT dat men den *Dyssendag* **31ᵉⁿ. *Jully* 1855**, ten 12 heuren en alf zeer preeys, op d'Hofstede en landen gebruykt door Sieur *Francis Loovoet*, te Warhem op de plaetse, voor den Nottaris **GOUDAERT**, zal houden Koopdag van bezonderlyk 'tgonne volgt:

MENAGIE EN BOER-GETUYG.

Partie Stoels, Tafels, Kasse, Buffet, Beddelyk en Dekkelyk, Yzer, Tin en Kooper-werk, Keiren en Keiren-allaem, Kuypen, Standen, Houwen, Voorken, Greepen, Spaeden, 2 Wind molens, Dasch-kleed, eene nieuwe kooperen Pompe, en anders.

BEESTIAELEN.

2 Werck-Peërden waer af eene merrie van 5 jaer, en een extra Ruyn-Peërd van 5 jaer, 9 schoone Melk-Koeyen, 2 Schotters, 4 Jaerlyngen, 5 Kalvers, 2 Zwyns, 1 Ezel, Hennen en Haenden.

WAEGEN-ARNASCH.

2 Waegens, 2 Karren, 2 Ploegs, 1 Zoele, 6 Eegden en ander Waegen-arnasch.

VRUGTEN ET FOURRAGIE.

9 Hectaren Terwe, 3 hectaren Boonen, 1 hectare Haver, het agter Gras van 10 hectaren.

1500 Gley, 1500 bondels Strooy, 500 bondels Boon-trooy, 300 Korte bondels,

1000 Hout-bondels.

- *Ten zelve daege zal-er verkogt worden eene alder beste* ***SCHEURE.***

Op dag van betaelinge.

Zegt het voorts

ELK ZEG'ET VOORTS.

Te BERGEN, uyt de Drukkerie van BARBEZ.

Affiche openbare verkoping

Dan gedragen ze zich eigenlijk reeds als bastaardwoorden.

Voorbeelden van vreemde woorden stammen uit de wereld van de mechanisatie in de landbouw: *écremeuse*, 'ontromer', *déchaumeur, déchaumeuse* 'stoppelploeg', uit het onderwijs: *certificat d'études* 'studiegetuigschrift'; uit de moderne geneeskunde *tumeur au cerveau* 'hersentumor', uit het omgaan met moderne toestellen *coup de téléphone* 'telefoontje'; vooral echter uit de Franse administratie, de sociale zekerheid, het bestuursapparaat en de wereld van de financiën: *conseil municipal* 'gemeenteraad' (in ouder Vlaams *de wet*); *coopérative agricole* 'landbouwvennootschap'; *agent d'assurance* 'verzekeringsagent', om er maar enkele te noemen.

Het is normaal dat in een tweetalige gemeenschap veel ontleend wordt aan de sociaal dominante taal door de sociaal gedomineerde taal. Alleen weten we weinig over de taalsociologische verhoudingen in Frans-Vlaanderen in de loop van de twintigste eeuw, want naar de taalomschakeling in Frans-Vlaanderen is nooit een ernstig taalsociologisch onderzoek gedaan. We moeten het hebben van kleinschalige steekproeven en allerlei indirecte getuigenissen. Mijn informanten voor het *Woordenboek* vertelden mij dat je voor de Eerste Wereldoorlog onmogelijk met succes zaken kon doen, ook niet in de steden als Hazebroek of Sint-Winoksbergen, als je niet goed Vlaams kende. Tussen de twee oorlogen was dat nog wel zo, maar in steeds mindere mate in de kleine steden en sommige grote dorpen, waar reeds veel eentalig Franssprekenden woonden. Na de Tweede Wereldoorlog echter heeft de situatie zich in een paar decennia omgekeerd, en kwamen de Vlaamssprekenden overal in de minderheid.

Ook de traditionele landbouwwoordenschat die in de laatste dertig jaar voor het *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten* is verzameld, vertoont zeer duidelijk de sporen van de steeds verder schrijdende verfransing. Terwijl in de negentiende eeuw voor nieuwe zaken nog Vlaamse namen werden gecreëerd, zoals *pieker-, fiekerdròòt* voor 'prikkeldraad' en *wentelzoole, dobbelzoole* of *wentelòòre* voor 'wentelploeg', kregen in de twintigste eeuw nieuwe zaken bijna uitsluitend Franse namen mee, bijvoorbeeld *grille of grillage* voor 'geknoopt gaas', *distributeur d'engrais* voor 'meststrooier', *écremeuse* voor 'ontromer' en nog vele andere. De analyse van de jongste afleveringen van het *Woordenboek* over de benamingen voor fauna en flora geven een zicht op de achteruitgang van het taalgebruik dat leidde tot taalverlies. Sommige dieren zijn sedert lang niet meer inheems. Als men ze alleen uit boeken

kent, is de kans groot dat men ze uitsluitend of bij voorkeur met de Franse naam kent. Dat is bijvoorbeeld het geval met de zwaan en de schildpad, waarvoor respectievelijk alleen *cygne* en *tortue* opgetekend zijn. Een dier als de muskusrat dat recent is ingevoerd, is uiteraard alleen als *rat musqué* bekend.

Het eekhoorntje werd zes maal met het Franse *écureuil* benoemd en zes maal ook met het oude dialectwoord *neutekraaker* (waarvan één maal slechts na suggestie). De vos werd vier maal met *renard* benoemd tegenover nog elf maal met *vos*; de hagedis zeven maal met *lézard* tegenover nog elf maal met een Vlaamse dialectnaam (zie *egetatse* blz. 88); het kikkervisje elf maal met *têtard* tegenover drie maal met *puudejoengk* en eenmaal met *puudebottel*; het West-Vlaamse *dikkoptje* is echter onbekend. Slechts de egel en de wezel zijn nog overal met hun Vlaamse naam, respectievelijk *eeverzwijntje* en *weezel, wizzel* bekend. De otter is zeker ook in Frans-Vlaanderen uit de waterlopen verdwenen en hij wordt er door de Vlaamssprekenden spontaan eerst *loutre* genoemd. Toch blijkt bij navraag de Vlaamse naam nog wel bekend vanwege de alom gebruikelijke uitdrukking 'Stinken lijk een otter'.

De meeste namen voor kruiden, gewassen en bomen zijn nog Vlaams. Een aantal ervan zijn zelfs (althans in Zuid-Nederland) specifiek Frans-Vlaams (zie blz. 98). Maar het verwondert dat bij sommige ook zeer courante onkruiden de Franse naam overweegt. Zo is voor het herderstasje in de grensdorpen nog het West-Vlaamse *beu(r)zewiêd* gebruikelijk, maar verderop kent men alleen het Franse *bourse à pasteur*. Invloed van de landbouwschool?

De engelwortel en de ereprijs zijn in Frans-Vlaanderen alleen met hun Franse naam *angélique* en *véronique* bekend. Voor de kamille komen in Frans-Vlaanderen, en alleen daar, naast het westelijk West-Vlaamse *stienkwiêd* ook de Franse termen *camomille* en *matricaire* voor. De varen is alleen in het Frans als *fougère* bekend.

Maar ontlening is nog veel meer dan alleen maar het overnemen van een aantal woorden. De ontleningen worden ook in meerdere of mindere mate in het taalsysteem geïntegreerd. En daardoor kan het taalsysteem op zich aangetast geraken. Er zijn immers een aantal woorden die in een taal naast een 'betekenis' vooral ook een functie hebben in de zinsconstructie. Dat zijn de zogeheten functiewoorden als voegwoorden, voegwoordelijke bijwoorden, voorzetsels, tussenwerpsels. Als nu bij de ontlening van deze woorden de

syntactische functie of de plaatsing in de zin volgens de taalcode verschillend is, dan kan ontlening ook een herstructurering van de zin meebrengen. Met andere woorden niet alleen de bouwstenen van de taal, ook het raamwerk zelf van de taal kan door ontlening in het gedrang komen.

Dat is bijvoorbeeld dikwijls het geval met zinsverbindende bijwoorden, die op de plaats komen waar ze in de Franse zin zouden staan:

Donc, die mensjchen moeten ga(r)s kweeëken
– Die mensen moeten dus gras telen
Et puis z'en dat al weer opevuld
– Ze hebben dat bovendien allemaal weer opgevuld
Par contre e moeder en et azo geen erte
– Een moeder daarentegen heeft niet zo'n hart
Bien entendu j'et er die nooit kontent en zien
– Je hebt er natuurlijk die nooit tevreden zijn.

In een Vlaamse conversatie worden over het algemeen veel aan het Frans ontleende bijwoorden gebruikt. Ze fungeren dikwijls als zinmarkeerders. Zo worden *d'abord, par contre, justement, puis, surtout, n'importe, d'ailleurs* en nog andere kwistig in of tussen Vlaamse zinnen ingelast. Dat geldt ook voor veel tussenwerpsels: *quoi, admettons, oui, bien entendu, dis-donc, et voilà,* en andere.

Ook de normale voegwoorden worden heel vaak aan het Frans ontleend: *tandis que, puisque (dat), du moment (dat), parce que, soit, ou, mais*

Mais van mien, 't was een assing (Frans enseigne) *op de meur*
– Maar van mij hing er een uithangbord op de muur
E moste marchandise aalen in Paries ou Arles
– Hij moest goederen ophalen in Parijs of Arles

Vooral het Franse voegwoord *tandis que* wordt veel ontleend. Dat is trouwens ook in het Belgische West-Vlaams het geval. In Frans-Vlaanderen komt het soms zonder *que* voor:

Tandis que 'n anderen is e vaageboend – Terwijl de andere een vagebond is
Tandis nu ze lòòten dat passeeëren – Terwijl ze dat nu laten voorbijgaan.

Het Franse *puisque* kan als nevenschikkend voegwoordelijk bijwoord fungeren, terwijl het in het Frans een onderschikkend voegwoord is. Als onderschikkend redengevend voegwoord wordt dat dan in het Vlaams *puisque dat*:

Z'en ezeid Kasselkoeien, puisque 't is ier algeliek 'n berceau van de Vlamsjche koeien – Ze hebben ze Kasselkoeien genoemd want het is hier toch de bakermat van de Vlaamse koeien

'k Gòòn ik e keeë gon kieken na mien uus, puisque da me meugen weerekeeëren
Ik ga eens kijken naar mijn huis, aangezien we terug mogen keren.

Ook een aantal voorzetsels of voorzetseluitdrukkingen worden dikwijls aan het Frans ontleend al worden ze dan wel eens gedeeltelijk aan het Vlaams aangepast. Het gaat om bijvoorbeeld: *à force de* 'vanwege', *grace à* 'dankzij', *malgré* 'ondanks'.

'k En zeeër in me rik, à force van eeële daagen te stuupen
– Ik heb pijn in mijn rug door mij hele dagen te bukken

't Is grace van neur dan 'k er ekregen en
– Het is dankzij haar dat ik er gekregen heb

Malgré dat den professeur ook e Vlamienk wos, me wòòren algeliek epunierd omme Vlamsj klapsten
– Hoewel de leraar ook een Vlaamssprekende was, werden we toch gestraft als we Vlaams praatten.

Het zal niet verwonderen dat deze intense ontlening het Vlaamse taalsysteem ook verregaand kon gaan beïnvloeden. Dat is bijvoorbeeld het geval in de zinsbouw of syntaxis. Daar kun je over lezen in het spraakkundig overzicht blz. 82-83.

6. Schrijftaal, literatuur en dialectteksten uit Frans-Vlaanderen

De achttiende-eeuwse schrijftaal in Frans-Vlaanderen vertoont, zoals elders in de Nederlanden, regionale trekken, maar ze sluit overigens zeer goed aan bij het streven naar een algemene taal. De literatuurbedrijvigheid in Frans-Vlaanderen werd toen nog helemaal gedomineerd door de rederijkerskamers. Ook in de eerste helft van de negentiende eeuw wijzen de geschriften nog op een goede beheersing van de Nederlandse cultuurtaal. Dat regionaal gekleurde Nederlands was in Frans-Vlaanderen nog als literaire taal in gebruik, in toneelstukken bijvoorbeeld als dat van Jan Baptist Van Grevelinghe (Buisscheure 1767 – Noordpene 1842), wiens roem als volksdichter en marktzanger onder de naam Tisje Tasje een eeuw lang heeft geduurd: *TONEEL-STUK, die vermeld den ondergang van bonaparte Ende herstellinge van den deugrijken ende beglansden christen Koning Ludovicus Den Achthienden Koning van vrankrijk als ook de standvastige Liefde van Constantininus ende fidelia, in versen gesteld in 't jaer, hier vermeld. Door BaptIste Van – greVeLYnghe taelrYcken rYM-SChrYVer (1837).*Van Grevelinghe had een degelijke opvoeding genoten in een kloosterschool en sommige van zijn geschriften staan nog helemaal in de traditie en de stijl van de rederijkers. Zoals het in de Europese literatuur gangbaar was, kreeg een volksfiguur of een vertegenwoordiger van de lagere stand dan dialect of sterk dialectisch gekleurde taal in de mond gelegd. Dat is in het genoemde stuk het geval als Momus, een narachtige figuur, tussendoor in een meer volkse taal het publiek toespreekt:

Wie was die praeteleeg' (babbelzieke vrouw) dat men hier heeft vernomen,
die zonder mijn verlof was in mijn plaets' gekomen
zij wilt u stellen voor het gon (hetgeen) ons stuk vermeld?
Maer zij en heeft de helft nog 't vierde niet verteld,
d'eerste noodsaek'lijkheijd dat ik u stellen vooren,
't is dat men u versoekt geen tabak te smooren.
Die zit bij eene maegd die door de liefde blinkt,
want het niet gaen en kan als gij van tabak stinkt.

Daarnaast was er ook al plaats voor moderner volkstoneel, dat dichter bij het gesproken dialect stond. Daarvan is ons één stuk overgeleverd: *Den Boeren Zoon van Tourcoign. Bly spel in twee bedryven* (1836), door J. Petilion van Klein Sinten. Hiervan ter kennismaking de eerste scène.

Het Tooneel spelt te Tourcoing, op straet en in de stad Ryssel. Het begint den eenen voormiddag en eyndigt den anderen.

Eerste Bedryf Eerste Tooneel: *Jan alleen. By een tafel met geld, hij is mistroostig gezeten op een stoel, als maer van zyn bedde opgestaen zynde, de koussen neerhangend, een slaepmuts op het hoofd, en den hemdhals open. Hy zegd:*

"'T is een arm leven, als men geen wyf en heeft in onzen ouden dag... Myne schaemel Griete is dood van over zes maenden en 'k hen ze wel van twalve te kort... 'T is wel waer, ze keef wat, maer 'k magde ik ook een woordige zeggen; en wel dat het altemets heele dagen deurde, me verstoegen daerom altyd malkanders wel!... op de disputen naer 't is te zeggen: ha! 'k zyn wel gewaere wien dat ik verlooren hen! Dat was een boerinne! Koen, kalvers, zwyns, 't kwam al om der best... en d'hennetjes leyen (legden) vele eyers... En nu, 't gaet al 'k en weet niet hoe! Och! Kunst (kon) ik ze weere haelen. 'k deed een keersje branden voor Sint Antoontje... maer 'k weet wel dat me (we) nog een keer zouden kyven. 't Was heur humeur en 'k en kende (kon) ik nie zwygen... Maer 'k vergaerde toen stuyvers, en nu, met rusie (met moeite) doubels (kleine munten). Van al onze jongens 'k en hen maer meer onzen Djoos, en en hy en is nog maer vyf en twintig jaer... 't verstand, och Heere, en is er nog nie; dat en heeft nog geen hoofd en pertan (nochtans) lik of ik nu alsan kratseln (sukkel), hy gaet moeten begeunen affairen doen... 'k hen hier 't geld gereed van mynen pagt die vervollen is Sinte Maerten. 'k gaen hen zenden dermee naer Ryssel

naer mijnheer Haerings, mynen eygenaere: dat geld en dit prezentje, 'k gaen hen wel gekomen doen zyn. Hy gaet hem ook wel vraegen na Sinte Christoffels Kermisse lik ik al jaere doen. 'k gaen hem roepen (hy roept): Djoos, Djoos. Waer zoud en zyn tè?

In het begin van de de twintigste eeuw zijn er nauwelijks nog geschriften in een als supraregionaal Nederlands bedoelde taal buiten de tweetalige catechismus, waarvan de laatste editie verscheen in 1931. Door zijn archaïsmen en regionalismen stond het taalgebruik ervan, zoals eerder gezegd, al ver af van het toen gangbare Nederlands, zelfs in België.

De oudste dialectteksten vinden we in De Coussemakers *Quelques recherches sur le dialecte flamand de France* (1859). Het zijn meestal echte volksverhalen en volksliederen die kaderen in een Europese traditie, andere zijn lokaal en verwijzen ook naar lokale toestanden, bijvoorbeeld de botsing der talen en volksgroepen, waarbij graag met de Franssprekenden gespot wordt. Als voorbeeld een verhaal uit Bambeke over een heer en zijn 'Waalse', dat wil zeggen Franssprekende, knecht (in de spelling van De Coussemaker).

't Wos a kee an heere; hen hadde zyn fyne oogen èslegen op an opgeschooten waele iou'hen (Frans sprekende jongen), ommen t' heuren voor lakey. Hè dey (deed) den iou'hen kommen, om mekan'hers te spreken. – *'Koeyen dag'*, Mynheer, wat is van u *kelief?* Wè iou'hen, weye ioun verheuren voor me knecht? – Ia, Mynheer, *mais* wat zal'k winn? – Ge gae vuf kroonen 't jaers h'en, en van tyd tot tyd, wot drinkgeld. 'k Gaye nog da boven kleen en reen, ma ge moe wel oppassen, en al doen 't gon dan'k u zeggen zal. – *Zis* wel, Mynheer, *ze* ben content, *ze* zal, met de *graez* Gods, wel opppas. – Zegt nu, hoe is iou name? – Mynheer, *ze* heet *kelyk* myn peeter. – Hoe heet iu peeter? – *Kelyk* ik. – 't Is al wel, ma om ye gon roepen om t'eeten of an'hers hoe moeme ye roepen? – Og mynheer, *ky zalse* hiertoe *habyl kenoeg zy, ky* moet *daer veur* niet *vrees*.

Den heer moeste met den aerdigen (eigenaardige) iou'hen lachen, en na num vodder (verder) bekeeken t' h'en,'t kwaem ten laesten uyt dat zyn naem *Ian Frico* wos ('fricot' is familiaar Frans voor 'kost, eten'). Nae den eesten nagt in 't huys van zyn heer èslapen t'h'en, hè stoeg snugtens nie op. Den heer peysde in zyn eigen, winne det dat te zeggen wos (wat dat betekende). He gink op de trappen en riep: Jan Fricco! Den iou'hen antoorde: Mynheer, *ky* moet my kom klee en ree; *ze* heb al lang verwagt (gewacht); want nuis accoord is zoo, *ky hebze* my toe *keheur*. – 't Kwaem in den heeres zin (de heer herinnerde zich) datten 't spreek woord *kleen en reen* in 't

heuren èzeyd hadde. Hè gonk al lachen vors; hè verteldet an ael die binnen waeren in 't huys, hoe hy mè zyn nieuwen knecht èvaren het. On'hertusschen, ze raeden mekan'hers van'hen te laeten leggen (liggen) tot datten moeste opstaen van hou'her.

Een eerste wetenschappelijke (fonetische) transcriptie van dialectopnemingen uit Frans-Vlaanderen vinden we bij Theodor Frings en Jozef Vandenheuvel in hun *Süd-Niederländische Mundarten* (1921), die ze tijdens de eerste wereldoorlog bij Vlaamse krijgsgevangenen hebben opgenomen.
Hier volgt de vernederlandste versie van een fragment uit een vrij gesprek met een inwoner van Hondschote:

Van den tijd dank vluchtling was.
'k En hadde geen werk meer t'Hondschote. 'k Gong naar Kales, om in de Fonderieën (ijzergieterij) te werken. Daar ha(dde)n'k vijfendertig sentiemen ter ure; met dat kust' ik nie leven, 'k moeste vijfendertig soun voor m'n pension betalen par dag en mijn wassching (wasgoed). 'k He(bbe)n daar drie maanden gewerkt, daar zijn'k voorts gegaan naar Boulogne om trachten werk kunnen he(bbe)n in de hangars van de dirigabels (zeppelins). En 'k on'k daar kwaamde, 't en was geen werk voor mij, en 'k en kuste (kon) niet (niets) in Boulogne. 'k Zeggen alzoo egen mijn, 'k gaan moeten van den slimmen spelen om te raken naar Parijs. 'k Gong naar de maires (de burgemeester) om een paspoort te vragen, dan'k kuste rijen met den trein voor nieten, deurdan'k vluchtling was. Daar most ik mijn trein betalen, en 'k he(bben)de maar meer twintig frank en twaalf soun, en 'k moste zestien frank en twaalf soun betalen van Boulogne naar Parijs, en 'k moste nog m'n teten (eten) betalen om de route te doen. Daar blijven ik nog met twee soun om naar Parijs te gaan. 'k Kwaamde tot Parijs den oensdag avond, k(w)art van den twaalven, en 'k he(bbe)n moeten slapen in de statiën, deure de poorten waren toe en 'k en kuste nie buiten. 's Nuchtens 'k kwaamde wakker om zes uren, en 't komitee van de vluchtlingen dei (deed) maar open om negen uren. 'k Moste nog drie uren wachten en daar wa(nd)elen rond de statiën, en 'k ha(dde)n nie (geg)eten van den passeerden dag, en 'k ha(dden) ne maar meer twee soun in mijn beurze. 'k En kuste nie vele kopen daarmee. 'k Zage daar een koekemarchand, en met m'n twee soun ko(o)pt' ik een koeke. 'k Meende dat maar een sou en was en ik blijfde staan bij die koekemarchand achter (wachtend op) m'n ander sou. De marchand zei alzo tegen mij: 'Achter wiene wacht je, m'n jongen?' En ik zei 'Achter m'n sou, zeker.' 'Ja maar, t' is twee sous' zegt 'n en ik gong voorts al zeggen in mijn eigen: "k En he(bbe)n nu niet nie meer'

De literaire productie in de twintigste eeuw was zeer beperkt. Maar de autochtone mondelinge verhalen bleven nog een tijdlang voortleven. Als voorbeeld een volksverhaal in 1999 door M. Marchilly van Duinkerke uit het geheugen opgetekend. Zijn vader die het zelf weer van zijn vader had gehoord, vertelde het hem in zijn jeugd in de jaren dertig van de twintigste eeuw. De tekst is gesteld in de spelling van het Vlaamse leerboek van J.L. Marteel.

Den Trésor

In d'heele ouden tyd naer Pitgam op een bulte het was daer een casteel, een burg, een chateau-fort, gauw! Het is niet verre van den chateau d'eau (watertoren) die staet langs de straete die gaet naer Bergen. Niet verre van daer z'hen ook een wind-mulle (windmolen) verbouwd. Op den kadaster het zyn twee lieu-dits (gehuchten): Noord Casteel Houck en Zuid Casteel Houck. Het casteel was nateurlyck tusschen de twee. In den tyd van Louis XIV dat casteel was al in ruïne evollen deure d'oorlogen en van ouderdom. Het is Sanderus die dat zeide in zyn Flandria Illustrata. He leefde in den tyd van Louis XIV.

'k Hen elezen, maer 'k weten niet meer waer, dat de kerke vermakt (hersteld) ewist het met steens van dat casteel. Het zyn rode steens, genaemt grès ferrugineux (ijzerhoudende zandsteen), dat je kun 't zien al gaen in 't kerkhof. In de plekke van het casteel 't zyn daer nu stikken (velden). Je ziet daer niet (niets) meer. Maer 't is daervan een legende ekommen. Me grootvaeder het dat verteld tegen myn vaeder en me vaeder het dat verteld tegen myn an ik nog een kleenen joungen was.

Overtyd het was daer een chateau-fort. Den seigneur, den heere, van dat casteel was een heelen droeven vint, de grootsten droeven dat er nooit ekund ewist het: menschen stelen en vermoorden en al droeve trekken (misdaden) dat je zoud niet kunnen peinzen. Hen het er zo vele uutemeeten (begaan), dat God, of misschiens den duuvel, num estraft en verdomd het. Dat casteel het inetrokken ewist in 't land (de aarde) met dien seigneur en met zyn trésor. Dat was een koffer, een heelen grooten, vul goud en zilver en al schoone zaken, dat hen estolen hadde. Dien trésor was bevryd van (werd beschermd door) een betoverde macht. Daer boven je konde dat land zolen, spitten en rooien, maer op de diepte van een spalepel dat land was alzo hard of steen. At je derop sloeg met een pioche (pikhouweel), het spetterde en de pioche vloog uut joun handen.

Een paer houndert jaeren laeter, het is een groote ermoede overekommen achter

een oorloge en drie of vier slechte boerejaeren, met te vele regen en te vele vast (vorst) en sneeuw. Het was geen t'eten meer te vinden. d'Een achter 'n anderen de menschen gingen dood van den hounger en van ermoede-ziekten, de joungens, de oude menschen, maer ook menschen van dertig of veertig. Een stik of tien menschen gingen om den paster (pastoor) te vinden. Het was nog een joungen vint, sterk ebouwd en in ze vulle macht. – Menheere 'n paster, me gaen nodig hen van joun (we zullen je nodig hebben). – Ik doen al en ik kunnen om de menschen t' helpen. Ik kunnen niet meer doen. – Jaeje, je kunt meer doen. Me zyn uut achter den trésor. En me dien trésor kunnen krygen mee het geld da me dervan gaen trekken, me gaen de menschen van d'heele prochie hounderd jaeren kunnen kweeken. Het is maer joun christelyke macht die de betoverde macht over kunt vechten (kan overwinnen). – Weet julder wyne dat je myn vraegen? Dat is myn leven. Om die betoverde macht t' overmannen 'k zoun nodig hen van myn heele levensmacht (levenskracht). Achternaer ik zoun zyn lyke een man van tnegentig jaeren oud, of zelve sterven te plekke. – Het is joun leven voor al de levens van de menschen van de prochie, deure by (over) een jaer me gaen haest al dood zyn. Om wyne doet gy niet lyk Onzen Heere, die dood is op het kruys om nuuzen toevlucht? Je zoud alzo zeker zyn van te gaen in den hemel en zeerder (vlugger) dan je peisde.

'n Paster bleef een langen tyd zounder te klappen. He was wit lyke een lyk en he zeide:

Jaew, me gaen het doen. Maer dat gaet zyn by een nacht van vulle maene, juust achter 't zinken van de zunne en het moet edaen zyn voor dat de zunne ryst. Je gaet kommen alle tiene met piochen en schoppen, julder maer niemand anders. Den heelen tyd dat dat gaet deuren, het gaet niet een gerucht emakt en niet een oord (woord) esproken zyn, deure ik gaen nodig hen van een concentration totale. Et zoud faillieren (mislukken), zoud het maer een segonde zyn, het zoud al verloren zyn. Het is daerom dat et edaen moet zyn voor dat den haene kraeit.

Z'hen een nacht ekoozen en ze zyn egaen te plekke, den paster en de tien mannen. Den paster het begunnen lezen (bidden). Over een zeker tyd (na enige tijd) het land het begund verzochten. Z'hen kunnen begunnen delven. Het aenzicht (gelaat) van den paster was schrikkelyk te zien. Je zag dat dien man vochte en leed lyke een beeste. He was in schuumen en in zweet. Meer dat (naargelang) ze naersden (naderden) van den trésor, sterker was de macht, en meer moeste den paster tegen vechten om die macht t'overmannen. Zyn haer kwam wit. Je zag num maegern en krempen en je zag zyn aenzicht rompelen (verrimpelen). An ze erocht hen by den trésor, de macht was nog wreeder en het was nog harder om den paster. He wemelde en he

viel op ze knieën, deure ze beens konden num niet meer draegen. Z'hen dien koffer ebounden met touwen en z'hen begunnen trekken om num boven eerde t'halen. Maer die macht trekte num beneen. Den paster het egeven al dat hen nog konde doen. Z'hen kunnen dien koffer uuttrekken en num haelen boven eerde.

Zot van blydschap, het is een die ezeid het: 'Ah! M'hen 'n.' (Ah! We hebben hem!) Den paster het verschooten (is geschrokken). Hen het zyn concentration verlooren. En 'Amen' is het besluut (einde) van een gebed. He konde niet meer lezen. Mee een geruchte lyke een dunderslag dien koffer is were evlogen in den pit en al het land ook. Den paster konde niet meer gaen noch staen. He leid' in de ground en beefde. Z'hen num moeten wegdraegen in de pastorie. He was lyke een mensche van hounderd jaeren oud. Dat al om niet!

Het is van daer dan het spreekoord komt: 'Zwygen is goud weerd!' 'Le silence est d'or' zeggen de Waels, maer zulder en weten niet om wyne (waarom).

7. Literatuur over het Frans-Vlaams

Algemeen:

RYCKEBOER, H. (1997), *Het Nederlands in Noord-Frankrijk. Sociolinguïstische, dialectologische en contactlinguïstische aspecten*, Gent, 300 blz. Proefschrift, waarin een aantal van de hieronder vermelde artikelen zijn opgenomen.

RYCKEBOER, Hugo (2002), Dutch/flemish in the north of France. in: J. Treffers-Daller and R. Willemyns (red.), Multilingualism along the German-Roman linguistic border in Europe. In: *Journal of Multilingual & Multicultural Development*, vol. 23.1&2, 22-35.

In verband met de externe geschiedenis van het Frans-Vlaams vindt men nadere informatie o.m. in:

COORNAERT, Emile (1970), *La Flandre française de langue flamande*, Paris, Les Editions Ouvrières.

DE COUSSEMAKER, Ch. E. (1856-1857), Délimitation du flamand et du français dans le Nord de la France, accompagné d'une carte dressée par M. Bocave. In: *Annales du Comité flamand de France*, III, 377-397.

DELEU, Jozef, e.a. (1982), *Frans-Vlaanderen*, Lannoo, Tielt/Bussum,.

DUVOSKELDT, Eric (1999), Deux Révolutionnaires néerlandophones et

leur rapport à la langue: Bouchette et Andries. In: *Actes du Colloque de la 2ème journée de la Coordination Universitaire pour l'Etude du Flamand*, Université Catholique de Lille, Lille, 39-51.

GYSSELING, M. (1972), De verfransing in Noord-Frankrijk. In: *Naamkunde* 4, 53-70.

GYSSELING, M. (1976), Ontstaan en verschuiving van de taalgrens in Noord-Frankrijk. In: *De Franse Nederlanden – Les Pays-Bas français* 1, 70-85.

GYSSELING, M. (1981), Germanisering en Taalgrens. In: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, dl. 1, Bussum, 100-115.

LAMARCQ, Danny, Marc ROGGE (red.) (1996) *De Taalgrens. Van de oude tot de nieuwe Belgen*, Davidsfonds, Leuven.

MILIS, L. (1985), De Franse Nederlanden: bakermat van de Nederlandse cultuur? In: *De Franse Nederlanden – Les Pays-Bas français* 10, 13-43.

MOEYAERT, Cyriel (1990), Het Nederlands in Sint-Omaars door de eeuwen heen. In: *Zannekin Jaarboek* 12, Ieper/Mijdrecht, 19-54.

MOEYAERT, Cyriel, Amand BERTELOOT en Hugo RYCKEBOER, (2001), De Middelnederlandse schepeneed van Sint-Omaars (veertiende eeuw). In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, 117, 367-375.

MOEYAERT, C. De schrijftaal van de Westhoek in Frankrijk. Een rubriek in het Jaarboek *De Franse Nederlanden – Les Pays-Bas français*, vanaf 1976, Stichting Ons Erfdeel, Rekkem.

NUYTTENS, M. (1976), De weerslag van de Franse onderwijswetten op de achteruitgang van de volkstaal in Noord-Frankrijk in de 19e eeuw. In: *De Franse Nederlanden – Les Pays-Bas français Jaarboek – Annuaire 1*, 137-148.

PÉE, Willem (1957), *Anderhalve eeuw Taalgrensverschuiving en Taaltoestand in Frans-Vlaanderen.* (Bijdragen en Mededelingen van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam 17), Amsterdam.

RYCKEBOER, Hugo (1976), De behoefte aan een taalsociologisch onderzoek in Frans-Vlaanderen. In: *De Franse Nederlanden – Les Pays-Bas français* 1, 156-168.

RYCKEBOER, H. (1989), Willem Pée en Frans-Vlaanderen. In: *De Franse Nederlanden/Les Pays-Bas Français* 14, 37-52.

RYCKEBOER, Hugo (2000), The role of political borders in the millenial retreat of Dutch (Flemish) in the north of France. In: *International*

Journal of the Sociology of Language 145, 79-108 met 14 kaarten.

RYCKEBOER, Hugo (2002), Aspects culturels de l'enseignement du néerlandais dans le nord de la France. In: Hiligsmann Philippe (ed.), *Le néerlandais en France et en Belgique francophone: approches scientifiques et didactiques / Het Nederlands in Frankrijk en in franstalig België, wetenschappelijk en didactisch benaderd*, Collection Université de Lille 3 (UL3), Travaux et Recherches, 309-319.

RYCKEBOER, Hugo, MAECKELBERGHE, Frank (1987), Dialect en standaardtaal aan weerszijden van de rijksgrens in de Westhoek. In: *De Franse Nederlanden – Les Pays-Bas français* 12, 129-151.

SANSEN, Joël (1988), Le flamand. Une langue-frontière mal connue. In: Geneviève Vermes (ed.), *Vingt-cinq communautés linguistiques de la France, tome 1 Langues régionales et langues non territorialisées*, 169-187, Paris, L'Harmattan.

VAN GOETHEM, Herman (1987), Eén volk, één taal. Nationalisme en taalwetgeving in Frankrijk vanaf 1670, en in de geannexeerde Zuidelijke Nederlanden (1795-1813). In: *Wetenschappelijke Tijdingen* 46, 57-86 en 129-147.

VERBEKE, Dirk (red.) (1997), Een halve eeuw werking voor en in Frans-Vlaanderen. *Komitee voor Frans-Vlaanderen. Jubileumboek 1947-1997*, Komitee voor Frans-Vlaanderen, Waregem.

VERSCHAEVE, Jean-Pierre (1999), L'Interdiction du Catéchisme en Flamand (1882 – 1905). In: *Actes du Colloque de la 2ème journée de la Coordination Universitaire pour l'Etude du Flamand*, Université Catholique de Lille, Lille, 53-73.

In verband met de klankleer is o.m. geput uit de volgende werken:

DE COUSSEMAKER, E. (1859), Quelques recherches sur le dialecte flamand de France. Overdruk uit de *Annales du Comité flamand de France*, IV.

PÉE, Willem (1946), *Dialect-Atlas van West-Vlaanderen en Fransch-Vlaanderen*, Antwerpen (Reeks Nederlandsche Dialect-Atlassen 6).

RYCKEBOER, H. (1975), Over de n-apokope in Frans-Vlaanderen. In: *Taal en Tongval* 27, 82-85.

RYCKEBOER, Hugo (1977), Het Nederlands van de Franse Westhoek, situatie en situering. In: *Taal en Tongval* 29, 50-66.

RYCKEBOER, H. (1991), De spontane palatalisatie. Een Nederlands-Picardische parallel? In: *Handelingen XLV der Koninklijke Nederlandse Matschappij voor Taal- en Letterkunde en Geschiedenis*, 113-135.
RYCKEBOER, H. (1995), Vlaams *vort(en), vortig(en)*, Nederlands *garstig, gortig*. Een etymologische oefening op dialectologische basis. In: José Cajot, Ludger Kremer, Hermann Niebaum (eds.), *Lingua Thedisca. Beiträge zur Sprach- und Literaturwissenschaft Jan Goossens zum 65. Geburtstag*, Zentrum für Niederlande-Studien, Münster, 528-538.
TAELDEMAN, J. (1979), Het Klankpatroon van de Vlaamse Dialekten. In: M. Devos, H. Ryckeboer, J. Taeldeman en W. Pée, *Woordenboek van de Vlaamse Dialekten, Inleiding*, Gent, Tongeren.

In verband met de spraakkunst zijn o.m. geraadpleegd:

DE SCHUTTER, G., RYCKEBOER, H. en J. TAELDEMAN (1975), Het diminutiefsysteem in drie Zuidnederlandse dialekten. In: *Spel van Zinnen (Album A. Van Loey)*, Brussel, 37-58.
MARTEEL, Jean-Louis (1992), *Cours de Flamand. Het Vlaams dan men oudders klappen. Méthode d'apprentissage du dialecte des Flamands de France*, Lille, Miroirs Editions.
RYCKEBOER, H. (1972), *Zoe*, persoonlijk voornaamwoord derde persoon vrouwelijk enkelvoud, een uitstervend relikt. In: *Taal en Tongval* 24, 67-70.
RYCKEBOER, Hugo (1973), Het preteritumsuffix bij zwakke werkwoorden in Frans-Vlaanderen. In: *Album Willem Pée*, Tongeren, 203, 300.
RYCKEBOER, H. (1983), *Voor te* + infinitief. Verkenning naar de dynamiek van een dialectisme. In: *Taal en Tongval* 35, 83-89, met 3 kaarten.
RYCKEBOER, H. (1995), Restanten van het diminutief stapelsuffix *-elkijn* in de Zuidnederlandse dialecten. In: *Taal en Tongval* 47, 187-194.
VERCOUILLIE, J. (1885), Spraakleer van het Westvlaamsch Dialect. In: *Onze Volkstaal* 2, 3-47.

In verband met de woordenschat is o.m. geput uit:

CRAEYNEST, J. (1909), *Loquela*. (Taalkundig maadblad uitgegeven door G. Gezelle van 1881 tot 1895; tot woordenboek omgewerkt), Amsterdam.

DE BO, L.-L. (1892), *Westvlaamsch Idioticon*, Gent. (anastatische herdrukken Handzame 1970, 1977)

DEBRABANDERE, Frans (2002, *West-Vlaams etymologisch woordenboek. De herkomst van de West-Vlaamse woorden,* Uitgeverij L.J. Veen, Amsterdam – Antwerpen.

DEVOS, M., H. RYCKEBOER, J. VAN KEYMEULEN e. a. (1979-) , *Woordenboek van de Vlaamse Dialecten*, Gent (een systematisch woordenboek met woordkaarten verschijnend in afleveringen.Van deel I Landbouwwoordenschat zijn momenteel verschenen: *Akkerland en Weiland*, 1979; *Behuizing*, 1985; *Het Erf (met cumulatieve registers)*, 1987; *Ploegen*, 1991; *Spitten, Eggen, Rollen*, 1994; *Bemesting*, 1995; *Waterhuishouding (met cumulatieve registers)*, 1997; *Rund 1*, 1993; *Rund 2*, 2001; *Paard 1*, 2003. Van deel II Niet-agrarische vakterminologieën zijn momenteel verschenen: *De Mandenmaker*, 1982; *De Strodekker*, 1982; *Handspinner en Touwslager*, 1982; *De Kuiper en de Hoepelmaker*, 1988; *De Molenaar*, 1990; *De Timmerman en de Meubelmaker 1*, 1998; *De Zeevisser*, 2000. Van deel III Algemene woordenschat zijn momenteel verschenen: *Vogels*, 1996; *Land- en waterfauna*, 1999; *Flora*, 2002.

FAGOO, A., SANSEN, J. et SIMON, Ph. (1985), *Dictionnaire Flamand/Français, Français/Flamand*, Dunkerque, Tegaere Toegaen et Westhoek Editions.

MOEYAERT, C., *Woordenboek van het Frans-Vlaamse dialect* (Een alfabetisch lexicon op basis van de taalsprokkelingen die verschenen in de eerste jaargangen van Ons Erfdeel en vanaf 1982 in de Mededelingen van het Komitee voor Frans-Vlaanderen), te verschijnen bij het Davidsfonds in 2005

RYCKEBOER, H. (1987), De rijksgrens als dialektgrens in de Westhoek. In: *De Leiegouw* 29, 219-226.

RYCKEBOER, H. (1989), De Enquête Willems in Frans-Vlaanderen. In: *De enquête Willems, Themanummer 2 van Taal en Tongval*, 108-1.

RYCKEBOER, H. (1997), Parallellen tussen dialect in Frans-Vlaanderen en Zeeland. In: Aspert, J. Van, Dewulf, D. en Verlinde, C. (red.), *Van dialect tot turbotaal; de toekomst van onze dialecten*, Provinciebestuur Zeeland, Middelburg, 31-33.

In verband met het taalcontact o.m.:

CALLEBOUT, B. en H. RYCKEBOER. (1997) Contacts linguistiques français-néerlandais dans le Nord de la France. In: P. Nelde, Z. Stary, W. Wölck, H. Goebl, *Kontaktlinguistik/Contact Linguistics/Linguistique de Contact,* Walter de Gruyter, Berlin – New York, vol 2, 1240-1252.

CARTON, Fernand en Denise POULET (1991), *Dictionnaire du français régional du Nord – Pas-de-Calais,* Paris, Bonneton.

DENISE, Jean (1978), *Les enfants de Jean Bart,* Tourcoing.

POULET, Denise (1987), *Au contact du Picard et du Flamand: parlers du Calaisis et de l'Audomarois,* Lille, P.U.L.

VANDENBERGHE, Roxane (1998), Lexicale ontlening uit het Frans in het Frans-Vlaamse dialect en morfologische integratie van de substantieven. In: *Actes du colloque de la 1ère journée de la Coordination Universitaire pour l'Etude du Flamand,* Université Catholique de Lille, 73-82.

WILLEMYNS, Roland (1997), Language shift through erosion: The case of the French-Flemish 'Westhoek'. In *Journal of multilingual and Multicultural Development* 18, 54-66.

In verband met de dialectteksten is geput uit onuitgegeven bronnen en voorts uit:

FRINGS, Th. en J. VANDENHEUVEL (1921), *Die südniederländischen Mundarten,* (Deutsche Dialektgeographie, Heft XVI), Marburg.

WINKLER, J. (1874), *Algemeen Nederduitsch en Friesch Dialecticon,* 2 dln. 's-Gravenhage, Nijhoff. (ook op internet via: http://www.dbnl.org/auteurs/auteur.php3?id=wink007)

Welk hout is *zoeperhout*?
Hoe is een man die *levelijk* is?
Waar brandt het als de *moude rookt*?
En wat betekenen de woorden *parrebrood*, *neutekraker* en *renevlerke*?

Onder de vele Zuid-Nederlandse taalvariëteiten is het Vlaams dialect gesproken in het Franse Département du Nord wel heel bijzonder. Het Vlaams in Frankrijk is het meest zuidwestelijke van alle Nederlandse dialecten, wat een uitzonderlijk licht kan werpen op de evolutie van de taal in het westen van ons taalgebied.
Bovendien gaat het om een Nederlandse taalvariëteit 'in het buitenland'. Sedert de aanhechting van een westelijk stuk van het graafschap Vlaanderen bij Frankrijk door Lodewijk XIV in de tweede helft van de zeventiende eeuw is het dialect van Frans-Vlaanderen vrij uniek geworden. Enerzijds is er het geleidelijke verlies geweest van het contact met de taalstandaardisering in Nederland en Vlaanderen. Anderzijds heeft de staatkundige scheiding er het taalcontact met het Frans aanzienlijk versterkt. Ook die opmerkelijke Franse inslag, vooral in de woordenschat, valt bij een eerste kennismaking al op.

Hugo Ryckeboer (Veurne 1935) is dialectoloog en was tot aan zijn pensionering verbonden aan de redactie van *Het Woordenboek van de Vlaamse Dialecten*, Universiteit Gent. Hij promoveerde op een studie over *Het Nederlands in Noord-Frankrijk. Sociolinguïstische, dialectologische en contactlinguïstische aspecten.*

www.lannoo.com